

POD CESARSKIM ORLOM

ŠENTRUPERT NA DOLENJSKEM
V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE

1914–1918

•

MIHA ŠIMAC

Pozdrav iz *St.* Ruperta

POD CESARSKIM ORLOM

ŠENTRUPERT NA DOLENJSKEM
V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE

1914–1918

•

MIHA ŠIMAC

KOLOFON

Miha Šimac, Pod cesarskim orlom:

Šentrupert na Dolenjskem

v času prve svetovne vojne 1914–1918

Lektoriranje: Maja Kovačič, Maja Sužnik

Recenzenta: prof. dr. Franc Rozman, dr. Jure Volčjak

Prevod angleškega povzetka: Maja Kovačič

Prevod nemškega povzetka: Barbara Katarina Anderlič

Založil: Reitenburg d.o.o., Ljubljana

Oblikovanje ovitka: Primož Pislak

1. izdaja, 2018

Tisk: Gorenjski tisk storitve

Naklada: 1000

Cena: 15 EUR

Slika na naslovnici: Vojaška kokarda z dvoglavim cesarskim orlom
(iz zasebne zbirke Roberta Vrečka).

Slika na notranji strani: Razglednica Šentruperta,
poslana v vojnem času leta 1917 (iz zasebne zbirke Draga Nahtigala).

Slika na zadnji notranji strani platnic: Pripadniki 17. pehotnega polka
kranjskih Janezov. Hrani: Marko Ličina.

VSEBINA

PREDGOVOR

7

PODEŽELSKA ŽUPNIJA IN NJENI PREBIVALCI
V VELIKI VOJNI

8

ZAHVALA

12

ŠENTRUPERT V LETU 1913

14

IZ PROMEMORIJE ŽUPNIJE ZA LETO 1913

16

VSAKDANJE ŽIVLJENJE V ŽUPNIJI

21

ATENTAT V SARAJEVU 1914

29

»MI GREMO V BOJ!«

31

DEŽELE V PRIMEŽU VOJNEGA ABSOLUTIZMA

40

FINANČNE PODPORE ZA DRUŽINE VPOKLICANIH

42

SOLIDARNOSTNE AKCIJE V ŠENTRUPERTU

44

VOJAŠKI ODDELKI V ŽUPNIJI

45

APROVIZACIJA IN SKRB ZA PREHRANO

50

VPLIV VOJNE NA ŠOLSKO MLADINO IN DEKLETA

53

DEKLARACIJSKO GIBANJE

54

TOK ŽIVLJENJA ŽUPNIJE ŠENTRUPERT
V MATIČNIH KNJIGAH

58

ŠENTRUPERTSKI MOBILIZIRANCI
POD CESARSKO ZASTAVO

64

URADNI SEZNAMI – MED TEORIJO IN PRAKSO

67

NEKATERI PRIMERI ZAPISOV
ŠENTRUPERTSKIH ROJAKOV

69

ČASOPISJE – VEZ Z DOMAČIMI

71

»NA KATERI LE POLJANI ...«
(RUDOLF MAISTER)

72

DOMOVINSKA PRISTOJNOST

77

NEPOPOLNI SEZNAM ŠENTRUPERTSKIH PADLIH

80

V VOJAŠKI SLUŽBI

94

ZADNJE LETO VOJNE IN NOVE RAZMERE

99

DROBCI IZ ZAPRAŠENIH PROTOKOLOV
100

EKSKURZ: NADPOROČNIK LUNAČEK
V BOJIH ZA SEVERNO MEJO
105

VOJNI INVALIDI
108

POGLED NOVEGA ŽUPNIKA NA
ŠENTRUPERTSKO ŽUPNIJO LETA 1919
116

NAMESTO SKLEPA
117

POVZETEK
120

SUMMARY
121

ZUSAMMENFASSUNG
122

KRATICE IN KRAJŠAVE
123

VIRI IN LITERATURA
124

*»Tisti, ki se ne spominja zgodovine,
je obsojen,
da jo še enkrat doživi.«*

GEORGE SANTAYANA (1863–1952)

PREDGOVOR

Letos jeseni, natančneje 11. novembra 2018, mineva sto let od konca prve svetovne vojne in z njo habsburške monarhije, ki je bila Slovencem več kot 600 let skupna širša domovina.

Temu svetovnemu vojaškemu spopadu brez primere v človeški zgodovini so predhodno botrovale spremembe v gospodarski in vojaški moči posameznih držav, ob sočasnem usihanju moči turškega in britanskega imperija. Po končani veliki vojni so propadla cesarstva in nastale so številne nove države. Revolucije in novi družbeni redi so odpravili do takrat poznan družbeni ustroj. Evropa je postala pogorišče z desetimi milijoni žrtev vojne.

V tej svetovni moriji so prebivalci župnije/občine Šentrupert plačali visok krvni davek na različnih evropskih bojiščih. Prvemu v 20. stoletju je žal sledil še drugi, veliko večji med brati, kot da se uresničuje misel Georgea Santayane.

Pred to obletnico sem dal idejo in naročilo avtorju te knjige, da poskuša verodostojno, na osnovi arhivskih in drugih pisnih virov, popisati žrtve na frontah in njihove posamične usode, kot tudi same dogodke in njihove odmeve iz tega prelomnega časa v fari Šentrupert. Globoko sem hvaležen avtorju za njegovo odlično delo.

Naj bo s to knjigo in spominskim obeležjem, postavljenim in odkritim ob tej obletnici na pročelju cerkve sv. Ruperta, zadoščeno zlovešči misli filozofa v uvodu ter izražen javni spomin in poklon padlim vojakom šentrupertske fare.

Dunaj, na god sv. Ruperta, 24. septembra 2018

Jože Anderlič

Podeželska župnija in njeni prebivalci v veliki vojni

Sto let po koncu prve svetovne vojne lahko ugotovimo, da so se v zadnjih letih na področju raziskovanja prve svetovne vojne zgodili pomembni premiki, ki so slovensko vojno izkušnjo v vsej njeni večplastnosti, tako na področju vojaškega kot civilnega življenja, iztrgali dolgoletni pozabi in jo umestili v središče razumevanja 20. stoletja. Raziskave na podlagi različnih metodoloških pristopov obravnavajo raznovrstne vsebine, med njimi tudi takšne, ki so nekoč veljale za povsem obrobne in nevredne proučevanja. Ob številnih dnevnikih, ki jih hranijo muzejske in arhivske ustanove, se dnevno pojavljajo dnevniški in spominski zapisi iz družinskih zapuščin, ki pričajo o visoki pismenosti Slovencev v obdobju pred in med prvo svetovno vojno ter potrjujejo tezo o vojni kot travmatičnem dogodku, ki je številne spodbudil k pisanju. Besede o vojni so se ohranile tudi na pisemskem papirju, razglednicah in dopisnicah, s katerimi so vpoklicani vojaki ohranjali stik s svojci v zaledju. Pogosto skromni zapisi več zamolčujejo kot sporočajo, a razkrivajo bogastvo drobcev, ki pričajo o doživljanju vojne. To ni nič nenavadnega, saj je vojna v svoj vrtinec potegnila celotno generacijo, ki je nepričakovano pristala v blatu, mrazu in vročini strelskih jarkov. Ohranili se seveda niso le dnevniki in spomini, ampak številne župnijske in šolske kronike, ki so jih kronisti pisali že dolgo pred vojno in po njej. Besedila o vojni so polnila tudi strogo nadzorovane časopisne članke, arhivi pa hranijo kupe različnih dokumentov, razglasov, obrazcev, prošenj in drugega arhivskega gradiva, ki skrbnemu raziskovalcu pomaga odkriti življenje v vojnem času. Zaledje se je srečalo s številnimi spremembami na zakonodajnem in upravnem področju. Uredbe in vojni zakoni so zaostrovali cenzuro, omejevali svoboščine in povečevali vojaški nadzor nad civilnim prebivalstvom. »Vojaški stroj« je za zagotavljanje svojega delovanja in uresničevanje vojnih ciljev vpregel vse gospodarske, surovinske in človeške moči. Proces militarizacije evropskih držav lahko označimo s pojmom

totalna mobilizacija. Naraščajoči vpliv vojske v družbi je skupaj s pomanjkanjem surovin in dobrin spreminjal vsakdanje življenje prebivalcev podeželja in mest.

Ob obilici raziskav o prvi svetovni vojni so pravzaprav še vedno zelo redke tiste, ki ob uporabi omenjenega gradiva osvetljujejo vsakdanje življenje ljudi in zgodbe posameznikov v vojnem času na izbranih mikrolokacijah. Takšna je zgodovinska pripoved o Šentrupertu, ki spretno poveže zbrane arhivske dokumente in literaturo v pripoved o kraju, v katerem je »cerkveni zvon še vedno dajal ton vsakdanjim opravilom« in so »delo in molitev, prihodi in slovesi, prazniki in žalostni trenutki krojili življenje vsakega izmed župljanov« vse do konca vojne in razpada monarhije. Pred nami je večje napisana mikrozdovina majhnega kraja na Kranjskem, ki kronološko sega v čas pred prvo svetovno vojno in bralcu predstavi vse pomembne vojne dogodke, ki so »uravnavali življenje v župniji« in se vtisnili v družinski in kolektivni spomin. Med ključnimi dogodki so bili vojaški nabori in splošna mobilizacija nabornikov po dopolnjenem 21. letu starosti, ki je poleti 1914 izpraznila številne domove. Zaradi teritorialnega načina nabora so vojaki iz Šentruperta skupaj z vojaškimi obvezniki s Kranjske večinoma službovali pri 17. pehotnem polku in v manjši meri pri 27. domobranskem pehotnem polku, 7. lovskem bataljonu, topništvu, konjenici in številnih drugih enotah avstro-ogrske vojske. Vpoklicani vojaki so ognjeni krst, ki jih je s svojo silovitostjo presenetil, izkusili najprej na poljanah Galicije, pozneje pa na drugih avstro-ogrskih bojiščih. Pošta je predstavljala glavno vez med vojaštvom in civilnim prebivalstvom, ohranjene razglednice, pisma in dopisnice so pomemben vir za poznavanje njihovih zgodb. »Šentrupertske fantje so se oglašali od vsepovsod – s fronte, bolnišnic, okrevališč, zalednih postaj in vojnega ujetništva. Zlasti ob prazničnih dneh so se radi oglasili z dopisnicami in pozdravi, ki so jih z veseljem objavljali časopisi.«

V zapisu lahko sledimo usodam izbranih oseb na bojišču pa tudi dogajanju v zaledju, ko so številne družine zaradi vojaškega vpoklica ostale brez sredstev za preživljanje. Država je skušala z državnimi podporami, ki so postale pomemben vir dohodkov

številnim družinam, lajšati nastale socialne stiske. »Za Ljubljano je bilo takrat zapisano, da bi naj to pomenilo približno 70 vinarjev, drugod po Kranjski pa 60 vinarjev dnevnega prispevka na osebo.« Skladno z naraščajočim splošnim pomanjkanjem dobrin, ki so ga sicer drugače občutila mesta kot podeželje, je naraščalo tudi nezadovoljstvo prebivalcev. Širom monarhije so dobrodelna in ženska društva organizirala zbiralne akcije dobrodelne pomoči za različne družbene skupine: za begunce, ujetnike, invalide, vdove in osirotele otroke. »Žitni dnevi«, »dnevi žepnih robcev« in gesla, kot na primer »zlato za kovino«, »klas za zmago«, so v zaledju postala stalnica vojnega vsakdana. Zaradi stalnega pomanjkanja kovine so po vsej monarhiji potekale zbiralne akcije. Maja 1917 so oblasti na Kranjskem začele s pobiranjem zvonov, kar je prebivalce ob vseh težavah še dodatno navdajalo s tesnobo in nelagodjem.

Vsi ti dogodki, povezani z izčrpanostjo zaradi vojne, skupaj z množičnimi žrtvami med vojaki na bojišču, so vplivali na naraščanje nezadovoljstva, ki se je v avstro-ogrski vojski najostreje pokazalo v uporih nadomestnih bataljonov. Že pred tem pa se je v zaledju začelo zbiranje podpisov v podporo zahtevam slovenskih poslancev, ki so bile prebrane v dunajskem parlamentu in so znane pod imenom Majniška deklaracija. Zbiranje podpisov je preraslo v množično deklaracijsko gibanje in povzročilo veliko narodno, politično in mirovno mobilizacijo prebivalcev ob koncu vojne. Tudi v Šentrupertu so »farani v dopisu z dne 28. marca 1918 pisali, da so navdušeni nad idejo o Jugoslaviji in bi radi prispevali podpise za parlament, toda nobenega ni, ki bi stvar vodil. Ali naj gledamo boj za Jugoslavijo le izza plota, ali naj se gremo podpisat v drugo občino?«

Avstro-Ogrska je počasi prišla do svojega konca in razpadla. Med vpoklicanimi šentrupertske vojske je vojna zahtevala visok krvni davek. Smrt pa so v zaledju prinašale tudi številne bolezni, med njimi posebej ob koncu vojne zloglasna in po celotni Evropi smrtonosna epidemija influence. »Tega leta je torej smrt, ki ne pozna razlik, terjala kar 120 življenj.« Med umrlimi so bili poleg domačinov tudi ruski vojni ujetniki, ki jih je v šentrupertske

župnijo pripeljala vojna usoda. Z objavljenim natančnim popisom umrlih in na bojišču padlih vojakov iz šentrupertske župnije je avtor ob stoletnici konca vojne izpolnil zgodovinski dolg do vseh v vojni umrlih prebivalcev župnije in vojakov, ki so bili predolgo prepuščeni pozabi in odrinjeni na rob javnega spomina.

Zgodba o Šentrupertu in njegovih prebivalcih je na podlagi različnih virov narejena raziskava, ki drobne osebne zgodbe in dogodke poveže v berljivo pripoved, v kateri se zrcalijo veliki vojni dogodki. V njej lahko prepoznamo odmeve številnih vprašanj, ki jih je v svoji znameniti mikrozdgodovinski študiji o francoski vasi Montaillou, v povsem drugem obdobju in kontekstu, odprl francoski zgodovinar Emmanuel Le Roy Ladurie.

Marko Štepec

ZAHVALA

Zgodovinarje običajno vodi vedoželjnost, pa tudi želja odkrivati ter predstaviti širši javnosti pretekle dogodke, ki so zarezali v zgodovino skupnosti, naroda. Prva svetovna vojna nedvomno predstavlja takšno globoko zarezo, ki je pustila velik pečat v slovenskem narodu. Mnogi slovenski možje in fantje so za vedno izginili na bojnih poljanah velike vojne, odvijale so se družinske drame in nenazadnje se je leta 1918 dokončno sesul v prah do takrat poznani svet. Vse to se je globoko odražalo tudi v majhnih župnijskih oziroma občinskih skupnostih, tudi v Šentrupertu, ki pa jih spričo nadaljnjih dogodkov ni nikoli uspel ovekovečiti v podobi spominske plošče vsem padlim in izginulim ožjim rojakom. Gospod Jože Anderlič je menil, da je prav stota obletnica konca prve svetovne vojne primeren trenutek, da se to popravi in tako sem bil povabljen k sodelovanju tudi sam. Kaj hitro je postalo jasno, da je ohranjenega gradiva, ki bi nam olajšalo delo, dokaj malo in raziskovanje samo je postalo izziv. Morda bi ga s še večjim sodelovanjem faranov lahko razrešili v večji meri, kljub temu pa je bilo s pomočjo zgodovinarjev, arhivskih in knjižničnih institucij mogoče sestaviti prvi nepopolni seznam padlih faranov in predstaviti življenjski utrip v župniji, ki ga je na svoj način krojila vojna vihra. Zato je prav, da se zahvalim zaposlenim v institucijah, v katerih sem pridobil gradivo za pričujoči zapis. Hvala torej vsem zaposlenim v Vojnem arhivu na Dunaju, Nadškofijskem arhivu Ljubljana, Knjižnici Inštituta za novejšo zgodovino in Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto. Z nasveti, posredovano fotografijo in nesebično pomočjo ter potrpljenjem ob številnih vprašanjih pa so mi pomagali: Marjeta Bregar, Pavel Car, Angelika Hribar, dr. Klemen Kocjančič, Maja Kovačič, mag. Tone Krampač, Marko Ličina, Klemen Lužar, dr. Mira Miladinović Zalaznik, dr. Miha Preinfalk, mag. Marko Štepec, Maja Sužnik, dr. Franc Rozman, dr. Blaž Torkar, Milan Sagadin, dr. Julijana Visočnik, dr. Jure Volčjak. Gotovo se človeku hitro pripeti, da nehote koga pozabi, zato se zahvalim tudi vsem neimenovanim. Vsakemu posebej sem

hvaležen za še tako drobno pomoč. Posebej pa se velja zahvaliti gospodu Jožetu Anderliču, ki je bil pobudnik, svetovalec in financer projekta dostojne počastitve spomina na Šentrupert v viharnih časih prve svetovne vojne.

Miha Šimac

ŠENTRUPERT V LETU 1913

»Dan sv. birme je za vsako župnijo zares velik praznik. Hvala Bogu, da naše ljudstvo ta dan slovesno praznuje,« je stalo zapisano v *Ljubljanskem škofijskem listu* leta 1913, ko je škof Anton Bonaventura Jeglič (1850–1937) obveščal duhovščino, kdaj in v katerih župnijah bodo v tem letu potekala podelitev svete birme. Ob tej priložnosti je škof opravil tudi kanonično vizitacijo, si ogledal župnišče, cerkvena poslopja in prisostvoval pri verouku v šoli. Posebej je župnikom napovedal, da bo ob tem obisku pozorno pregledal tudi urejenost pisarne, kako se pišejo matične knjige in kako je urejen župnijski arhiv. Opozoril jih je še, naj si o teh točkah pogledajo že zapisana navodila v sinodah in drugih dokumentih. V tem letu je škof Jeglič vizitiral in birmal v dekanijah Kranj, Novo mesto, Žužemberk, Trebnje, Šmarje, Kočevje, v Ljubljani in ljubljanski okolici. Iz navodil so dušni pastirji lahko razbrali, kdaj se bo škof mudil v njihovi župniji. Tega leta je bilo tako napovedano, da bo škof Jeglič birmal v Šentrupertu 21. septembra.¹

Župnik Janez Mervec,² ki je od leta 1892 deloval v Šentrupertu, je že kmalu pripravil načrt, kako bo skupaj s svojimi farani pripravil vse potrebno za tako veliko slovesnost v farni cerkvi, ki se je »v severozapadnem kotu te lepe in plodne poprečne doline« dvigovala »izpod vinorodnih gorskih obronkov«, kakor je zapisal Ivan Steklasa (1846–1921) v svoji predstavitvi kraja. Cerkev stoji sredi vasi »na kraju griča, ki se spušča od farovškega hriba, kjer je pokopališče, proti severozapadu. Od severozapadne strani tekoča Bistrica deli Šent Rupert na dvoje: na Boštajno, ki se širi na nižjem levem bregu, dočim stoji večji del Šent Ruperta s cerkvijo na desnem višjem bregu, takorekoč na malem holmcu.« Ivan Steklasa je ob tem

1 *Ljubljanski škofijski list*, 1913, št. 2, str. 42–43.

2 Janez Mervec, r. 21. 1. 1846, Vodice; m. 31. 7. 1871; † 22. 12. 1918, Šentrupert. V: *Letopis Cerkve na Slovenskem 2000: stanje 1. januar 2000*, Ljubljana, 2000, str. 424. Odslej: *Letopis 2000*.

navedel še nekaj krajevnih podatkov in opozoril na to, da so se takrat meje občine skoraj popolnoma ujemale z mejami župnije (izjema je bila šentlovrenska *podobčina*, ki je tedaj sodila pod župnijo Dole), sam kraj pa je predstavljal sedež tako župnijskega kakor tudi občinskega urada. V kraju so se nahajali pošta, »brzjav, trirazredna ljudska šola s paralelko v prvem razredu, izobraževalno društvo s svojim domom, dve posojilnici, požarna bramba s svojim gasilnim domom, mlekarska zadruga z mlekarno ter živinorejska zadruga.« Prebivalstvo se je ukvarjalo predvsem s kmetijskimi dejavnostmi in vinarstvom, v skromni meri pa tudi z rokodelstvom in različnimi obrtni, ki so delovale le bolj za domače potrebe. Zato pa je bila precej živahno razvita trgovina, k čemur naj bi pripomogla tudi železnica. Trgovali so predvsem z živino, lesom, pa tudi bukovim ogljem, ki so ga žgali v okoliških gozdovih.³

V obsežni župniji je za dušni blagor 4700 ljudi, kakor so zapisali v letopisu ljubljanske škofije leta 1914, skrbel že omenjeni župnik Janez Mervec. Pri tem delu sta mu tedaj pomagala kaplana Janez Štrajhar⁴ kot prvi kaplan in njegov ožji rojak Leopold Erzin⁵ kot drugi kaplan.⁶ Škof Jeglič je župnika in prvega kaplana označil kot dobra duhovnika, »le na prižnici sta oba večkrat preveč osebna in vsako malenkost tam razpravljata.«⁷ Življenje v župniji je najbolje predstavil prav župnik sam v zahtevani promemoriji, ki jo je pripravil za škofovo vizitacijo leta 1913. Vendar pa škof v župnijo ni prišel 21. septembra, kakor je bilo predvideno, pač pa je prišlo do nekaterih sprememb.⁸ Tako se je v Šentrupertu škof Jeglič znašel – med tednom! Sveta birma je bila, kakor so poročale *Dolenjske*

3 Ivan Steklasa, *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*, Ljubljana 1913, str. 2–3.

4 Janez (Ivan) Štrajhar (tudi: Strajhar), r. 21. 6. 1878, Šmartno pri Tuhinju; m. 27. 2. 1902; † 1943. V: *Letopis 2000*, str. 439.

5 Leopold Erzin, r. 9. 10. 1886, Šmartno pri Tuhinju; m. 14. 7. 1910; † 20. 1. 1945, Ljubljana. V: prav tam, str. 440.

6 *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis inuente anno: 1914*, Ljubljana, 1914, str. 113.

7 *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja* (ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar), Celjska Mohorjeva družba, Celje–Ljubljana, 2015, str. 504. Odslej: *Jegličev dnevnik*.

8 Prim. *Ljubljanski škofjski list*, 1913, št. 2, str. 42–43.

novice, namreč prestavljena v vseh župnijah in se je dogodila nekoliko prej; v Trebelnem je bila denimo že v ponedeljek, 8. septembra, naslednjega dne pa je škof obiskal šentrupertsko faro in v tamkajšnji župnijski cerkvi podelil zakrament svete birme domači mladeži.⁹ Čeprav je slovesnost potekala med tednom, so farani škofa v vseh krajih, tako tudi v Šentrupertu, gotovo želeli sprejeti čim bolj slovesno. Ob tej priložnosti podelitve svetega zakramenta pa je, kakor je napovedal, škof Jeglič pregledal cerkvena poslopja kakor tudi župnijsko pisarno in prebral spomenico, v kateri je župnik podal poročilo o življenju in dogodkih v župniji ter novitetah, ki so se v fari uvedle v letih od zadnje vizitacije. Ti zapisi predstavljajo zanimiv vpogled v utrip verskega, političnega in družbenega življenja župnije pred več kot stotimi leti, zato jih velja predstaviti nekoliko bolj podrobno.

Iz promemorije župnije za leto 1913

Župnik Janez Mervec je škofu najprej podal okvirni pregled nad cerkvenim življenjem in zapisal, da se javna služba božja ravna po sinodalnih določilih in da je prvo cerkveno opravilo že ob šesti uri zjutraj, »potem še ena sv. maša precej po prvi maši in drugo opravilo je ob 10. ter ob 2 krščanski nauk. Ker smo sedaj trije duhovniki, je ob 10 duhovno opravilo tudi v podružnicah, kadar je tam sv. patron podružnice, 10 opravilo se pa tudi doma vseeno opravi, samo kadar je opravilo na Veseli gori, kjer je 5 v letu. Takrat pri fari ni opravila.« Župnik je omenil tudi, da so žegnanja oziroma semnji po podružničnih cerkvah sicer vpeljani, vendar pod pogojem, »da je takrat tam red in da ljudje dajo toliko miloščine, da se opravilo pokrije ter da podružnica nekaj dobi – sicer se bi žegnanje opustilo. Do sedaj se spolnjuje.«

Vsako nedeljo po litanijah so duhovniki poskrbeli za vzgojo otrok in jih ob tem nagovarjali k pogostemu prejemu svetih zakramentov.

⁹ *Dolenjske novice*, 25. 8. 1913, str. 63.

Prav tako je duhovščina svarila mlade pred naglavnimi grehi, lažjo, tatvino in pijančevanjem, pa tudi pred neredom v cerkvi. Za šolske otroke je bil v župniji organiziran Marijin vrtec, izpostavil pa je tudi delovanje Marijine družbe, ki se je lepo razvijala, »ima vsaki mesec svoj shod, trikratno skupno obhajilo v letu, sicer pa družabnice prejema pogosto sv. obhajilo.« Družba je imela tudi različne odseke, ki so lepo delovali, članice so se udejstvovala tudi na področju režiranja in igranja različnih zabavnih iger, ki so jih ljudje zelo dobro sprejeli. Ob tem pa je župnik vendarle potarnal, da fantovska Marijina kongregacija ni zaživela, zato pa so se moški bolje udejstvovali v izobraževalnem društvu, ki je razpolagalo s svojo knjižnico. Premogla je okoli 350 knjig, naročene pa so imeli tudi različne časopise in liste, ki jih je bilo moč najti po župniji (*Vrtec, Dom in svet, Slovenec, Domoljub in Bogoljub* itd.). Pri tem pa ni pozabil omeniti niti prisotnosti liberalnih listov v župniji; med temi naj bi bila prisotna le *Slovenski narod* in *Slovenski dom*, »drugih menda ni.«

Mervec škofu poroča tudi, da je precejšnja skupina faranov odšla v širni svet: »Ljudi je iz župnije okrog 400–500 v tujini,« je zapisal, vendar dodal, da so tam ostajali le po nekaj let in se pozneje v veliki večini vrnili domov. Nekateri pa so vendarle ostali na tujem,¹⁰ župnik je ocenjeval, da je v Ameriki tako ostalo približno pet družin, ob omembi Amerike pa dodal še opazko glede deklet, ki odhajajo tja in se »večinoma tam pomože. Da bi se katera zgubila po slabih hišah – do sedaj ni znano.« Pred odhodom v tujino kakor tudi po srečni vrnitvi so šentrupertske farane, kakor je zapisal Mervec, radi prejemale svete zakramente. Sam jim je posebej priporočal Rafaelovo družbo. Vse tiste, ki so ostali doma, je župnik seznanil s škofovimi knjižicami (*Dekletom, Pouk ženinom*), ki jih je priporočal zlasti ob pripravah na zakonski stan.

Župnik Mervec je o družinah v župniji zapisal, da so »večinoma dobre, rade molijo, prejema sv. zakramente pogosto«, v prvi vrsti

10 O nekaterih, ki so se ponesrečili ali umrli v tujini, so poročali tudi časopisni listi. *Dolenjske novice* so tako avgusta 1913 poročale o smrti Josipa Gerčarja iz Št. Ruperta, ki je umrl v Jolietu, star 33 let. V: *Dolenjske novice*, 10. 8. 1913, str. 59.

pa je pri tem mislil predvsem na žene, moški so svete zakramente prejemali le ob večjih praznikih (velika noč, advent itd.). So se pa ti precej radi zatekali k vinski kapljici: »Pijancev je pa precej pri nas, kakor i drugod po Dolenjskem, kjer vino raste,« medtem ko naj bi vsaj ljubitelje žganja nekoliko omejili pri njihovem popivanju. Omenil je še, da »razbrzdancev ni po župniji, vsaj očitnih ne«, in menil, da so najboljši »pripomočki« za duhovno življenje in njegovo poživitev »sv. misijoni, kateri se vsakih 10 let gotovo vrše, včasih so tudi duhovne vaje vmes.« Za poživitev verskega življenja so v župniji vpeljali tudi Družbo sv. Družine, ki je takrat štela 365 družin: »Sv. rožni venec se večinoma po vsih hišah moli in zraven molitev sv. Družine.« Poleg delovanja omenjene družbe je v župniji delovala tudi bratovščina Vednega čaščenja, ki je imela 631 vpisanih članov: »Vsako prvo nedeljo meseca je slovesna molitvena ura, pri kateri se pojejo pete litanije presv. Jez.[usovega] Srca, ker je potem ob 2 sv. rožni venec in rožnovenska procesija.« Ob takšnih dneh naj bi ljudje še posebej radi v velikem številu pristopali k svetim zakramentom. Župnik ni pozabil omeniti še drugih družb, tako je bilo v župniji 483 tretjerednikov, ki so organizirali 4 shode na leto, zato pa v župniji ni zaživela Družba treznosti.

Župljani so se vključevali v življenje občestva in po svojih močeh skušali olepšati bogoslužje. Župnik je omenil cerkveno glasbo, ki »se v Ceciljanskem smislu izvršuje«, pri tem pa podal svoje mnenje, da je ljudsko petje na Kranjskem po njegovem nemogoče: »kar je pa mogočega, se pa izvršuje pri petih litanijah, pri blagoslovih itd., a pri sv. maši je splošno ljudsko petje pri nas nemogoče in bi bilo le v kvar sv. maši.« Že omenjena izobraževalna družba je, tako kot članice deklishe Marijine družbe, večkrat priredila zabavne predstave, ni pa pozabil omeniti, da imajo v dvorani v mlekarni telovadne vaje tudi Orli.

V gospodarskem oziru je Mervec izpostavil, da v župniji deluje hranilnica in posojilnica, ki jo je takrat vodil prvi kaplan Janez Strajhar. V šentruperški fari so delovale še živinorejska zadruga, kmetijsko društvo s svojo mlatilnico, odlično pa je šlo tudi tamkajšnji mlekarji, »katera izvrstno uspeva,« je zapisal župnik, »ter je dala

članom, katerih je okrog 300, že sto tisoč kron za mleko.« Tudi to je vodil šentrupertski prvi kaplan. Zato pa v župniji ni bilo posebne delavske organizacije, pa tudi izrednih gospodinjskih tečajev za dekleta in žene ne.

Farani na čelu z gospodi duhovniki so na svoj način skušali delovati tudi na karitativnem področju z nabirkami in darovi za različne namene, pozabili pa niso niti na reveže v domači župniji. Kljub temu da v kraju ni delovala Vincencijeva družba, je župnik poročal o karitativnem delu in omenil, da se med reveže razda iz občinske ubožne blagajne večkrat med letom denar, »vsak kvaterni petek v župnišću iz grofove Barbotove ubožne ustanove« pa se tudi razdeli »vsakikrat okrog 100 K.«

Politično življenje v kraju je bilo takrat po mnenju župnika izjemno burno, pa naj je šlo pri tem za deželne, državnozborske ali občinske volitve. Takrat je SLS uspela in zmagala na volitvah, a župnik je menil, da stranko še čakajo hudi boji. Kljub temu je bil vesel teh uspehov in pri tem seveda ni pozabil ošvrkniti liberalne strani, ki je precej časa imela dokaj močan vpliv v sami župniji. Od političnih opažanj je v svojem zapisu prešel na opis stanja cerkvenih stavb in urejenosti le-teh.

O župnijski cerkvi je Mervec navajal, da je v zelo dobrem stanju, notranjščina pa je bila vsa popravljena in pobarvana v letih 1896–97. Od zadnje kanonične vizitacije so se obnovile in preuredile orgle, ki jih je preuredil in uredil g. »Meyer iz Feldkirchna v Foralbergu za 5000 K.« Prav tako je bil nov križev pot, ki je bil dar upokojenega župnika, duhovnega svetnika Šaleharja, v pripravi pa je bil takrat tudi že les, ki so ga kupili in že sušili, da bi se potem uredile nove klopi v cerkvi. Župnik je omenil, da so oskrbljene tudi vse kapelice in križi po župniji ter izpostavil obnovo pokopališke kapele na tamkajšnjem pokopališču. Tudi tega je bilo takrat potrebno razširiti, kar so storili z razširitvijo na župnijski svet »in je cerkvena posest in ne občinska,« je še poudaril župnik v poročilu. Prav tako ni pozabil podati poročila o župnijskih objektih, kaplaniji, župniji, ki so se obnavljali po potrebi, vse stavbe pa so bile tudi zavarovane.

Župnik je bil zadovoljen s svojimi sodelavci, na prvem mestu je v promemoriji izpostavil svojega prvega kaplana, ki se je res trudil tudi na področju gospodarstva in socialnih vprašanj. Mervec je menil, da je kaplan izjemno uspešen zaradi ustanovitve mlekarnice in že omenjene hranilnice. Zato ni čudno, da bi odhod prvega kaplana Strajharja pomenil za župnijo občutno izgubo, »če ne dobi kakega dobrega socijologa duhovnika.« Če je bil s svojim osebjem v župnišču in kaplaniji, ki »ne daje župniji kakega pohujšanja«, Mervec zadovoljen, pa tega ni mogoče reči za tedanjega organista in cerkvnika: »Organist in obenem cerkvenik je pa duševni revež, nereden, pozabljen in neubogljiv. Svojo dolžnost izvršuje večinoma prisiljen, kajti dobri opomini pri njemu malo koristijo. Že večkrat se mu je reklo, naj si poišče drugo službo, pa je menda ne more dobiti. Ker je malo zmožen.« Tudi pri ljudstvu organist, kakor je opazil župnik, ni bil priljubljen. Pri tem se je dotaknil tudi »zaničevanj«, ki so jih bili deležni cerkveni ključarji: »Na Dolenjskem, kjer vlada bolj revščina – radi slabega gospodarstva in pijančevanja je treba vse plačati in ključarji se težko dobe, še ker jih drugi zaničujejo. Je težko po Dolenjskem gospodariti in kaj lepega in koristnega vpeljati!«

V poročilu o župnijski pisarni in matičnih knjigah je Mervec zapisal, da so te takrat segale do leta 1630: »So dobro ohranjene in se redno vodijo.« Zato pa je bil nekoliko bolj kritičen do arhivskih prostorov in same urejenosti župnijskega arhiva, ki je bil brez registratur, kakor je želel škof. Župnik je omenil le, da je arhiv urejen »po možnosti«. Kljub temu pa se je Mervec dobro zavedal pomena zgodovine in morda je prav zato sam prevzel večji del stroškov za knjigo o zgodovini župnije Šentrupert, ki jo je takrat pripravljala domačin Ivan Steklasa. O tem je poročal škofu in mu hkrati zaupal svoje bojzani glede finančnega tveganja pri financiranju natisa te knjige: »Knjiga bo jako zanimiva in obširna, le želeli je, da bi se precej razprodala, sicer bo imel podpisani precejšnjo zgubo.«

Ob koncu promemorije je župnik Mervec navedel še podatke, da v župniji ni redovnikov kakor tudi ne upokojenih duhovnikov: »Tudi ni uradov, je pa železnično [sic!] postajališče Rakovnik in postaja Bistrica Mokronog, je orožniška postaja in dacar. Je občinska

bolnica pod nadzorstvom župana. Drugovercev ni. Tovarn ni. Tudi delavcev ne. – V župniji je okrog 10 gostiln, razun dveh – vse liberalne.« Zaključil je, da se v župniji stori vse, da se izboljšuje tako socialno kakor tudi duhovno življenje faranov.¹¹

Škof Jeglič je o svojih kanoničnih vizitacijah v dekanijah leta 1913 nekaj vrstic zaupal tudi svojemu dnevniku in zabeležil nekaj vtisov in opažanj. Šentrupertske župnije ni posebej izpostavil, je pa zato navedel uspehe na gospodarskem polju nekaterih župnij in velik napredek denimo v Št. Janžu in Dobrniču, dodal je še nekaj manj prijetnih ugotovitev in žalostilo ga je, da so njegove knjižice, povezane z izobraževanjem deklet in fantov, ki jih je v promemoriji sicer omenjal šentrupertski župnik, ostale mladini bolj ali manj nepoznane, saj jih duhovniki niso širili in govorili o njih. Jeglič je tako zapisal: »O, ko bi gospodje vse prav globoko razumeli in znali prav postopati in aeatate pubertatis [v dobi pubertete] pri deklicah in fantičih, pa bi vzgojili popolnoma nov, vse bolj čist, nedolžen in zdrav rod!« Prav tako ni bil posebej zadovoljen z vsemi kateheti, ki jim je prisostvoval pri urah, in menil, da so bolj »srednji katehetje«, čeravno je med njimi tudi nekaj takšnih predvsem mlajših, ki se bodo gotovo še razvili v izvrstne. Ob koncu je omenil še, da so bile priprave za prvo spoved in prvo obhajilo pretežke, »isto velja za sveto birmo, le malo jih pravo zadene; o tem bo prihodnja sinoda dala potrebnih navodil. Pri konferencah sem gospode opozoril na pomanjkljivosti in pogrške.«¹²

Vsakdanje življenje v župniji

Po teh slovesnostih se je zdelo, da bo življenje mirno teklo po ustaljenih tirnicah, toda že v naslednjih tednih je bil Šentrupert deležen kar nekaj medijske pozornosti. Prva notica v časopisju, povezana z župnijo, je bila hkrati žalostno naznanilo, da je 21.

11 Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), ŠAL V, Vizitacije, fasc. 13, Promemorija župnije sv. Ruperta na Dolenjskem 1913.

12 *Jegličev dnevnik*, str. 531.

septembra 1913 umrl njihov ožji rojak, upokojeni gospod Ignacij Šalehar. Rojen je bil 13. oktobra 1841 v Šentrupertu na Dolenjskem, se odločil za duhovniški stan in dne 31. julija 1871 prejel mašniško posvečenje. Najprej je bil poslan za kaplana na Trebelno, kjer je 14 let opravljal to službo, potem pa je postal župnik na Dolah pri Litiji. Tudi tam je ostal 14 let, ko je bil premeščen v Dolenjo vas pri Ribnici, kjer je deloval vse do upokojitve 1. maja 1905. Stara leta je preživljal deloma v bolnišnici usmiljenih bratov v Kandiji, deloma v cesarja Franca Jožefa azilu v Ljubljani. Novembra leta 1912 ga je zadela kap na levi strani, kakor so zapisali v *Dolenjskih novicah*, »da je moral leči. V tej bolezni je mnogo pa boguvdano trpel.«¹³ Rojaku so se poklonili s krajšim nekrologom tudi v *Domoljubu*, kjer so med drugim zapisali:

»Ne smemo zamolčati in pozabiti Šentrupečani [sic!] na svojega pred tedni umrlega rojaka g. Šaleharja. Farna cerkev kaže njegovo plemenito srce za čast božjo, in če prideš faran v ta krasni tempelj božji in gledaš lep tlak, lep križev pot, – spomni se tega dobrotnika cerkve. Hvaležnost rojaka je pokazal tudi v tem, da se ga bo tudi po njegovi smrti fara spominjala, ker bo vsakih osem let na njegove stroške sv. misijon. – Velika šentrupertska fara ima sedaj samo še dva duhovnika iz svoje srede. Blagi pokojni Šalehar je tudi tu omogočil s štipendijami za dijake, da bi se izšolali. Naj bode pravični Bog njegov plačnik!«¹⁴

Naslednje poročilo, povezano s šentrupertsko župnijo, govori o naravni katastrofi. V nedeljo, 5. oktobra 1913, je, po poročanju časopisja, okoli ene ure zjutraj prišlo do silovitega naliva. Posledično je potok Bistrica prestopil bregove in povzročil razdejanje: »Voda je stala 1 meter visoko po nižje ležečem št. Rupertu in po Poštanju v hišah in hlevih. Škoda je velika. Štirje mlinci stoje. Veliki jez v št. Rupertu je popolnoma uničen. Voda je drla kar skozi veže in prodajalne, celo v liberalno posojilnico je prišla,« je zapisal poročevalec v *Slovincu*, ki se pri tem ni mogel izogniti političnih konotacij. Dogodek je namreč izkoristil za to, da je obračunal z liberalnimi veljaki, ki so dve leti poprej predlog šentrupertskega

13 *Dolenjske novice*, 25. 9. 1913, str. 71.

14 *Domoljub*, 9. 10. 1913, str. 660.

kaplana o regulaciji struge ostro zavračali in zasmehovali: »In sedaj se bo treba pač potruditi, ker škoda in strah ljudi to opravičujeta.«¹⁵ Toda tudi liberalni *Slovenski narod* ni ostal dolžan in se je že 8. oktobra 1913 odzval z notico, uperjeno proti kaplanu Štrajharju: »Če kaplan v hranilnici moli, pa mu šipe pobijejo, to ni lepo in pa tudi malo čudno se sliši, da bi mlad kaplan v pozni nočni uri molil v hranilnici namesto v cerkvi, ampak zgodilo se je tako, in sicer v Št. Rupertu na Dolenjskem, kjer pase svoje verne ovčice znani kaplan Ivan Strajhar.« Do omenjenega dogodka, ko so bile pobite šipe, je, kakor poroča časopisje, sicer prišlo že v avgustu t. l., sodišče pa je potem osumljene tudi obravnavalo in jim naložilo manjše kazni.¹⁶

Bolj kot to medsebojno obračunavanje je bilo za ljudi pomembno, da so se v deželnem zboru politični veljaki zares zavzeli za predlog o regulaciji potoka Bistrice v Št. Rupertu, o čemer je v deželnem zboru poročal grof Barbo. Pri tem je predstavil predlog poslanca Hladnika in predlagal, »da deželni odbor ukrene vse potrebno, da se preprečijo preplave [sic!] Bistrice pri Št. Rupertu in izdela tozadeven načrt, ki naj ga predloži deželnemu zboru. – Sprejeto.«¹⁷ Že dan poprej so v deželnem zboru obravnavali tudi predlog za ureditev nove cestne povezave od Št. Ruperta čez Hom in gradišče, pri čemer naj se izdela strokovni načrt, kar je deželni zbor tudi sprejel.¹⁸ Zdelo se je torej, da bo leta 1914 v občini potekalo veliko različnih dejavnosti.

O vseh teh aktivnostih in odpravljanju škode, ki jo je v župniji povzročila že omenjena povodenj, pa prof. Ivan Steklasa ni mogel več podrobneje pisati, saj je prav v tem času luč sveta končno ugledala tako pričakovana knjiga *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*: »Farani, sezite po knjigi in dajte jo otrokom, da jo prebirajo sedaj v zimskem času. Cena v primeri s stroški in delom ni visoka. Naj bi jo imela vsaka hiša!« Tako je k nakupu spodbujala notica v *Domoljubu*.¹⁹ Zanimivo pa je, da je prav oktobra *Gorenjec* že objavil

15 *Slovenec*, 7. 10. 1913, str. 4.

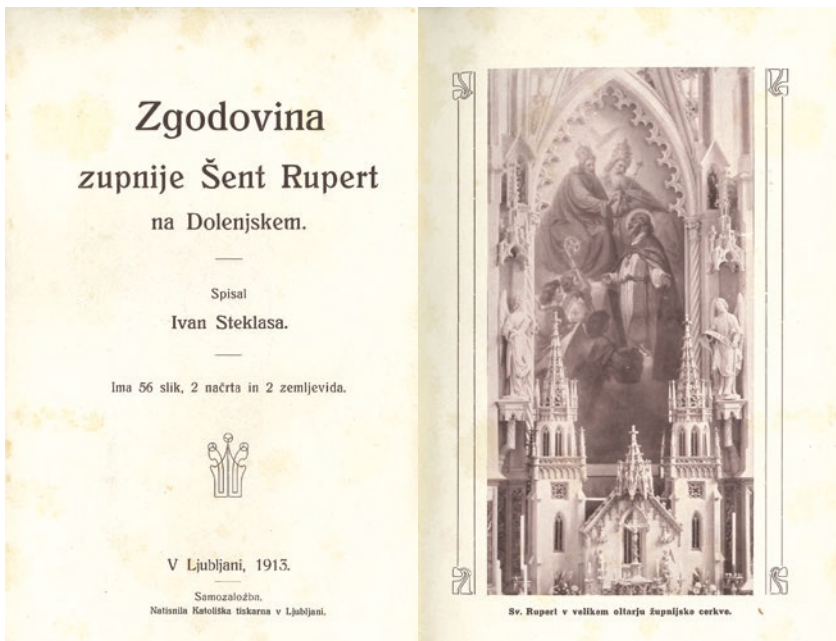
16 *Slovenski narod*, 8. 10. 1913, str. 4.

17 *Slovenec*, 11. 10. 1913, str. 4.

18 *Slovenec*, 10. 10. 1913, str. 3.

19 *Domoljub*, 23. 10. 1913, str. 692.

prvo kritiko na Steklasovo delo. Med drugim je ocenjevalec menil, da je knjiga »za ljudstvo« preučena, za »izobražence pa prepovršna. Pisatelj večkrat zabrede tako daleč v zgodovino slovenskih dežel, da s težavo do Št. Ruperta nazaj pride.« V recenziji je poročevalec avtorju posebej očitaval dokaj nekritično navajanje različnih prispevkov ter ga opozoril na še nekatere neuporabljene oziroma premalo izkoriščene arhivske vire, po katerih Steklasa ni posegel. Svoje poročilo je pisec sklenil še z očitkom, da v Steklasovem seznamu župnikov nekateri šentrupertski dušni pastirji niso navedeni, zato jih je dodal kar sam. Tako je naštel še manjkajoče: Ivana Marca, Pavla Zertlicha in Jurija Višnjanskega, »ki je živel 40 let pozneje, kakor vicedom istega imena. V podrobnosti se pri tej kritiki ne moremo spuščati. Obžalujemo le, da se pri velikih žrtvah, ki so bile združene z izdajo te knjige, ni dosegel popolnejši uspeh, ni napravilo nekaj izglednega.«²⁰

Slika 1: Naslovnica Steklasove knjige.

Vir: *Zgodovina župnije Šent Rupert*.

Šentrupert v prvih mesecih leta 1914

Različni dogodki so torej uravnavali življenje v župniji, kjer je cerkveni zvon še vedno dajal ton vsakdanjim opravilom. Delo in molitev, prihodi in slovesa, prazniki in žalostni trenutki so krojili življenje vsakega izmed župljanov. Vanj pa so na svoj način posegale tudi oblasti z različnimi ukrepi, odredbami in zakoni. Med dogodke, ki so vsako leto pustili poseben pečat v vsakem kraju habsburške dvojne monarhije, je gotovo sodil tudi vojaški nabor za mlade fante, ki so tega leta dopolnili 21. leto starosti: »Naborna zavezana starost se začne s 1. dnevom koledarskega leta, v katerem vojni zavezanec dovrši 21. leto starosti, in konča z 31. dnevom decembra tistega leta, v katerem je dovršil 23. leto starosti.« Tako je v 16. členu o naborniški starosti govoril nov vojni zakon iz leta 1912. Zakon je takrat sicer res prinesel nekaj ugodnosti in skrajšal vojni rok na dveletno aktivno (prezentno) službo (in desetletno v rezervi),²¹ vendar so leta 1914 za posamezne vojaške rodove (artilerija, konjenica, lovski bataljoni) še veljale prehodne določbe, po katerih so denimo tisti letniki, ki so vojaški rok služili v letih 1912, 1913 in 1914, morali še vedno služiti tri leta aktivne vojaške službe.²²

Vojaški nabor je bil včasih res pravi fantovski praznik, saj so se fantje iz več vasi na nabore odpeljali skupaj z okrašenimi vozovi in z zelenjem ter pogumno stopali pred naborne komisije, kakor je to opisal Karel Capuder v svoji knjigi o zgodovini 17. pehotnega polka.²³ Naborna komisija je bila sestavljena iz vojaških in civilnih oblasti, ki so ob zdravniškem naboru potrjevale ali zavrnilе vse fante, klicane k naboru.²⁴ Poklicane nabornike so zdravniško pregledali in beseda iz ust zdravnika – »*tauglich*« – je pomenila, da bo fant prihodnji dve ali

21 Prim. Zakon z dne 5. julija 1912. l., s katerim se uvaja nov vojni zakon. V: *Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru*, kos LIV, str. 411. Dostopen na spletu: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsl&datum=19120304&seite=00000411> (zapis z dne 25. 5. 2018).

22 Prim. *Gorenjec*, 28. 6. 1912.

23 Karol Capuder, *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, Karantanija, Ljubljana, 2005, str. 70.

24 O naborni komisiji in sestavi le-te glej npr. 17. člen omenjenega zakona. V: Zakon z dne 5. julija 1912, str. 415.

tri leta preživel v vojaški suknji. Capuder piše, da so morali fantje, spoznani za sposobne vojaške službe, že takoj po končanem naboru priseči zvestobo cesarju in vsak nabornik je že takrat začutil, »da ga veže dolžnost, ki lahko zahteva celo njegovo mlado življenje. Ko se vračajo fantje popoldne domov, se pač marsikateri hipoma zamisli v bodočnost in vesela družba utihne.«²⁵

Slika 2: Nabor (štelunga) na razglednici Maksima Gasparija.

Vir: Hrani knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Posebne zbirke Boga Komelja.

Leta 1914 so bili določeni uradni dnevi in uradni kraji nabornih komisij za glavni nabor objavljeni v uradnem Deželnem zakoniku za vojvodino Kranjsko. Iz teh seznamov na primer razberemo, da je I. naborna komisija c. in kr. dopolnitvenega okrajnega poveljstva Ljubljana v novomeškem političnem okraju, kamor so sodili sodni okraji Trebnje, Žužemberk in Novo mesto (Rudolfovo), opravljala

²⁵ Karol Capuder, *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, str. 71.

svoje delo po naslednjem razporedu: v Trebnjem se je nabor vršil 20. maja, v Žužemberku 22. maja, v Novem mestu pa v dneh 23., 25. in 26. maja 1914. Za krški politični okraj, pod katerega so sodili sodni okraji Mokronog, Kostanjevica, Krško in Radeče, pa so bili razpisani naslednji dnevi: v Mokronogu se je nabor vršil 5. in 6. junija, v Kostanjevici 8. junija, v Krškem 10. in 12. junija ter v Radečah 13. junija.²⁶ O uspehu nabora so že kmalu poročali časopisi: »Pri letošnjem naboru v Mokronogu je bilo menda 63 fantov potrjenih, med temi 26 Št. Ruperčanov [sic!]. Veliko iz ene občine, ker celi sodni okraj obsega občine Mokronog, Št. Rupert, Trebelno, Sv. Trojica in Škocijan.«²⁷

Kot se zdi, je bilo torej to pot vojaški službi zapisanih kar 26 fantov iz župnije Šentrupert, ki bi morali vstopiti v vojaško službo jeseni tistega leta. Najbrž so tudi potrjeni fantje že kaj kmalu stopili do krajevnega mizarja in dali naročiti vojaški kovček ter po tihem odštevali dneve do slovesa, ki ga je dokaj poetično opisal Capuder: »Mizar v domači vasi je fantom napravil male črno pobarvane kovčege. Sem notri so spravili mati perila in vtaknili vmes še kako klobaso za sina. Tete so stisnile poslavljajočemu se v roko svitle kronice za slabe čase. Še zadnje pozdrave domači vasi in bodoči vojak je na poti v belo Ljubljano, ali kamor ga kliče ‚listek bel, ki tako prav‘, da cesar ga je vzел.«²⁸ Toda do jeseni je bilo še nekaj časa in potrjeni fantje so ga želeli izkoristiti v polni meri, kolikor je bilo to spričo domačega dela in dnevnih opravil seveda sploh mogoče.

Tako kot potrjeni vojaški obvezniki so se tudi drugi v šentrupertski župniji trudili čas kolikor mogoče izkoristiti tudi za duhovni blagor in intelektualni razvoj. V ta namen so bile organizirane različne prireditve, romanja, shodi in predavanja, pa tudi gledaliških predstav ni manjkalo. Prav tistega poletja so denimo dekleta Marijine družbe »na kvaterno nedeljo« uprizorila igro »*Elizabeta, večna mladost in večna lepota*.« Časopisni poročevalec je zapisal, da je bila velika

26 *Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko 1914*, 11. 4. 1914, str. 22; Razglas c. kr. deželne vlade za Kranjsko, z dne 5. aprila 1914, št. 10.370.

27 *Domoljub*, 18. 6. 1914, str. 391.

28 Karol Capuder, *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, str. 71.

dvorana polna do zadnjega kotička.²⁹ Poleg takšnih vedrih novic so časopisni poročevalci občasno poročali tudi o delovnih nezgodah, do katerih je prihajalo tistega poletja. V *Domoljubu* so poročali, da si je »Ignacij Gospodarič, posestnik v Prapročah, župnije Št. Rupert« izpahnil levo roko v rami, in sicer se mu je to dogodilo ob padcu z voza sena. Podobne nesreče so se pripetile tudi v Šentjanžu, poročali pa so tudi o požarih, ki so jih povzročili udari strel. Do takšnega požara je prišlo »na semnju sv. Marjete« v Trebnjem, ko je treščilo v Zupančičevo usnjarno. Podobno se je zgodilo tudi na Cirkniku pri Šentrupertu, a so uspeli požar hitro pogasiti in ni povzročil večje škode.³⁰ Zato pa je ta nastala pri Antonu Gregorčiču v Hrastnem, kjer je strela udarila v kozolec in povzročila za 3000 kron škode, kakor je poročalo časopisje.³¹

Prav tako so časopisi prinašali novice o žalostnih novicah, v katerih so bili tu in tam udeleženi posamezni šentrupertski rojaki. Dne 15. junija 1914 je časopis *Slovenec* poročal o umoru, ko je strojarski pomočnik Miha Blas iz Spodnje Šiške kar v Pollakovi tovarni ubil svojega kolega, 21-letnega pomočnika Antona Kreseta, doma iz Šentruperta. V časopisu so zapisali, da Blas ni bil zadovoljen s svojimi kolegi ter jih je večkrat psoval in dražil, tistega dne pa je med opoldanskim odmorom še globlje pogledal v kozarec, čemur je sledil napad z nožem: »Ustavil se je pred Kresetom v delavnici, zamahnil z nožem proti njemu in mu levo stran vratu prerezal. Krese se je zgrudil mrtev na tla, Blas se je pa oblekel in se sam javil policiji, ki ga odda deželnemu sodišču.«³² Tragični dogodek je gotovo precej odmeval v župniji Šentrupert, kljub temu pa je življenje s svojimi vsakodnevnimi skrbmi teklo dalje in zahtevalo vso pozornost slehernika, ki se je takrat zavzeto ukvarjal z lastnimi običajnimi življenjskimi vprašanji, ne da bi kdo slutil, da se v tistih poletnih dneh leta 1914 nad Evropo že zbirajo temni oblaki, katerih nevihta bo globoko zarezala v življenjski vsakdan celine.

29 Prav tam.

30 *Domoljub*, 23. 7. 1914, str. 481.

31 *Domačin*, 25. 7. 1914, str. 159.

32 *Slovenec*, 15. 6. 1914, str. 4.

Atentat v Sarajevu 1914

Prvi bliski te grozeče nevihte so blisnili iz orožja, ki je ob reki Miljacki v Sarajevu s smodnikom in svincem pretrgalo življenjsko nit habsburškemu prestolonasledniku Francu Ferdinandu in njegovi ženi Sofiji. Strelji Gavrila Principa so takrat prvič nevarno zamajali varljivi mir, o katerem je v začetku leta 1914 v svojem razmišljanju pisal neodvisni list *Dan*.³³

Želje in tekmovanja evropskih držav so ustvarjala napetosti, kar je posledično pripeljalo do delitve in nastajanj različnih političnih in vojaških zvez. Izoblikovala sta se dva tabora, zveza antantnih sil (Francije, Anglije in Ruskega imperija) ter centralnih sil oziroma trozveze med Kraljevino Italijo, Avstro-Ogrsko in Nemčijo. Vsaka od teh zvez pa je z ozemeljskimi obljubami in drugimi ugodnostmi poskušala prepričati in pridobiti še druge sosednje države. Ob tem je prav balkanski prostor predstavljal žarišče nenehnih trenj in spopadov, kar se je odražalo tudi v t. i. balkanskih vojnah 1912/1913, ko so se države na Balkanu (Črna gora, Grčija, Srbija, Bolgarija, Osmanski imperij) spopadale za zelene dele ozemelj. V prvi balkanski vojni leta 1912 je balkanska liga (Bolgarija, Grčija, Črna gora, Srbija) porazila osmanske sile in jih prisilila, da je Osmanski imperij prosil za mir. Na podlagi mirovne pogodbe so osvojili znaten del ozemelj, večino Trakije in Makedonijo. Delitev osvojenega ozemlja je povzročila trenja med zavezniki, med njimi je prišlo do spopadov in nove vojne, ki je bila usmerjena zlasti na Bolgarijo, pridružili pa so se jim tudi drugi (Romunija, Osmanski imperij). Bolgarija je izgubila večji del ozemelj, ko je bila prisiljena podpisati mirovni sporazum v Bukarešti leta 1913.³⁴ Ob tem so rasle tudi nacionalistične težnje posameznih držav in političnih akterjev.

O prestolonaslednikovi smrti so poročali vsi časopisi in listi v monarhiji ter po Evropi in vseh so se polaščale čudne slutnje. Slavko Moravec je o tem zapisal: »Po državi je nastalo nekakšno

33 *Dan*, 3. 1. 1914, str. 1.

34 Kratek pregled o balkanskih vojnah, glej npr.: <http://countrystudies.us/>

težko vzdušje. Bolj uvidevni ljudje so kmalu šepetali, da tisti usodni strel, ki je umoril prestolonaslednika in ženo, lahko povzroči tudi vojno /.../.«³⁵ Za Francem Ferdinandom so v monarhiji žalovali zlasti slovanski narodi, saj so upali, da bo ob prevzemu oblasti na novo preuredil ureditev habsburške monarhije. Slovenci so v njem videli osebo, ki bo končno upoštevala tudi njihove želje in bo naredila konec osovraženemu dualističnemu sistemu in se preuredila v trialistično državo oziroma bi prišlo do preureditve po federativnem vzoru.³⁶ V habsburškem imperiju naj bi torej ob atentatu povsod zavladala globoka žalost, čemur je moč slediti tudi v zapisih župnijskih kronik. Župnik Valentin Oblak³⁷ je takrat v župnijsko kroniko župnije Kropa zapisal: »Ko se je zvedelo o umoru prestolonaslednika, /193/ se je lotila Katoliških Slovencev in Hrvatov nepopisna žalost.«³⁸ Posmrtno ostanke prestolonaslednika in njegove soproge so najprej prepeljali v Trst, od tam pa po železnici na Dunaj. Tudi o tem transportu je 2. julija 1914 pisal župnik Oblak: »Ob celi progi na Slovenskem polno ljudstva, posebno od Brezovice do Zaloga ljudstvo z gorečimi svečami siplje cvetje za želež. progo in moli za visoke rajnke. V Ljubljani knezoškof dr. Jeglič blagoslovi trupli.«³⁹ Oba so potem pokopali v gradu Artstetten ob Donavi. Po pogrebu se je v monarhiji začelo ugibanje, kaj bo prinesla prihodnost.

bulgaria/12.htm (zapis z dne 20. 4. 2018).

35 Citirano po: Marko Štepec, Sarajevski atentat, v: *Take vojne si nismo predstavljali* (ur. Marko Štepec), Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, 2014, str. 19.

36 O idejah in načrtih preureditve države, kakor tudi o odzivu slovenskih političnih akterjev na sarajevski atentat glej: Andrej Rahten, *Prestolonaslednikova smrt: po sledeh slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*, Cankarjevega založba, Ljubljana, 2014.

37 Valentin Oblak, r. 12. 2. 1875, Mavčiče; m. 22. 7. 1897; † 21. 9. 1951, Preska. V: *Letopis 2000*, str. 446.

38 Sebastijan Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, v: *AES 27*, Ljubljana, 2005, str. 212. Odslej: Sebastijan Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa*.

39 Prav tam.

»MI GREMO V BOJ!«⁴⁰

Avstro-Ogrska je precej časa ostala zadržana in zdelo se je že, da se bo vse uravnalo po mirni, politični oziroma diplomatski poti. Toda to upanje je prešlo, ko je 23. julija avstrijska vlada postavila Kraljevini Srbiji ultimat, ki ga kljub najboljši volji v čisto vseh točkah ni mogla sprejeti. To je bil zadosten povod cesarski vladi, da je Kraljevini Srbiji napovedala vojno. Ta vojna napoved pa je pravzaprav le sprožila delovanje kolesja vojne, ki je v vojni vrtinec z vsakim dnem potegnil še nove evropske države. Ribniški dekan Anton Skubic⁴¹ je o eksploziji vojnih napovedi v župnijsko kroniko zapisal: »Napoved za napovedjo vojske je sledila. V nekaj dnevih so v vojski Avstrija, Nemčija in Turčija na eni strani; na drugi pa Rusija, Anglija, Srbija, Francija, Belgija, Japonska, Črna gora.«⁴² Njegov primorski duhovniški sobrat Alojzij Novak⁴³ je občutja opisal takole: »Ko je bila vojska Srbiji napovedana, nam je novica stisnila srce. Po tolikih letih miru vojska. Še isti dan so naznanjali plakati, da imajo tekom 24 ur odriniti pod orožje vsi že dosluženi vojaki do 42. leta. Kako je bilo žalostno!«⁴⁴

40 Naslov je vzet iz pesmi Slovo, ki jo je objavil *Slovenec* 1. 8. 1914, str. 3.

41 Anton Skubic, r. 7. 4. 1892, Šmarje - Sap; m. 24. 6. 1916; † 25. 3. 1948, Montefranco – Italija. V: *Letopis 2000*, str. 444.

42 Župnijski arhiv (ŽA) Ribnica, Ribniška kronika. Za posredovane zapise se iskreno zahvaljujem ribniškemu župniku mag. Antonu Berčanu in gospe Marini Gradišnik.

43 Alojzij Novak, r. 28. 6. 1881, Trnovo pri Ilirski Bistrici; m. 3. 5. 1905; † 30. 8. 1967, Gorica. V: Črniška kronika: frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno, Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 2014, str. 7–13. Odslej: Alojzij Novak, Črniška kronika.

44 Alojzij Novak, Črniška kronika, str. 79.

C Mobilisierungsfundmachung.

Seine k. u. k. Apostolische Majestät haben eine

teilweise Mobilisierung

Allerböchst anzubefehlen geruht.

In Ausführung des Allerhöchsten Befehles wird angeordnet:

I. Einrückung der erforderlichen nichtaktiven Personen.

1. Alle zum Stande

der Infanterieregimenter Nr. 7, 17, 27, 47, 87 und 97,
der Feldbatterien Nr. 7, 8, 9 und 20,
des Dragonerregimentes Nr. 5,
der Feldbatterie Nr. 7, 8 und 9,
des Feldbatterie Nr. 3,
der Schützenbatterie Nr. 3,
des Schützenbatterie Nr. 3,
des Schützenbatterie Nr. 4,
des Schützenbatterie Nr. 4,

des Pionierbataillons Nr. 16,
der Traindivision Nr. 3,
der Sanitätsabteilungen Nr. 7, 8 und 9,
des Enden-Ärztlichen Magazins Graz,
des Enden-Ärztlichen Magazins Graz,
der I. Landwehrinfanterieregimenter Nr. 3, 4, 5, 26 und 27,
sämtlich

geborenen nichtaktiven Personen haben längstens binnen 24 Stunden nach Bekanntmachung dieser Kundmachung in ihrer Aufenthaltsortsgemeinde aus derbellen abzugehen und so schnell als möglich einzurücken, mit zwar die **Österr. Österr. Österr.** in ihrer **Militär- oder Landwehrtruppe** eingetragene **Einrückungsstation**.

2. Weiteres haben einzurücken:

a) Alle bei den **Verdecksentkommissionen** des Militärterritorialbereiches **Graz** eingestellten nichtaktiven Personen des **Deeres** und der **Landwehr** sofort nach Bekanntmachung dieser Kundmachung in ihrer Aufenthaltsortsgemeinde nach den Angaben ihrer **Einrückungsart**;

b) alle nicht bei **Verdecksentkommissionen** eingestellten **Österr. Österr. Österr.** des **Deeres** und der **Landwehr**, welche laut **Einrückungsart** angewiesen sind, zu einem im Militär-, beziehungsweise **Landwehrterritorialbereich** **Graz** bestehenden **Kommando** (**Schürbe**, **Truppe** oder **Rückfall**) einzurücken, nach den Angaben ihrer **Einrückungsart**.

3. Alle sonst nach erforderlichen nichtaktiven Personen des **Deeres** und der **Landwehr** werden mittels **Unterstützungsarten** einberufen und haben nach den Angaben derbellen einzurücken.

4. Alle im Anstehen sich befindenden, nach vorstehenden Bestimmungen einberufenen, nichtaktiven Personen sind von der **Einberufung** **sofort** durch ihre **Mittelspersonen** zu verhängen.

5. Die **Einrückenden** haben auf den **Einrückungs- und Dampfstationen** des Inlandes gegen **Vorweisung** des militärischen **Legitimationsdokumentes** (**Militär- oder Landwehrpass**) in **1. u. 2. freie Fahrt**.

Diejenigen, welche dieses **Dokument** nicht in **Hand** haben und zur **Einrückung** die **Eisenbahn** oder das **Dampfschiff** benützen müssen, haben sich vor ihrem **Abgehen** bei dem **Gemeindebewerker** zu melden, von welchem sie zur **freien Fahrt** mit einem **Begleitungschein** **beteiligt** werden.

II. In diesem Jahre **asfertierte**, jedoch noch nicht eingereichte **Rekruten** und **Gräferservisten** haben vorläufig nicht einzurücken.

III. **Stellignachung** der in **Privatbenützung** befindlichen **Dienstpferde** (**Tragtiere**) des **Heeres** und der **Landwehr**.

Die in der **Privatbenützung** befindlichen **Pferde** (**Tragtiere**) der oben unter I angeführten **Truppen** sind **binnen 24 Stunden** nach **Bekanntmachung** dieser Kundmachung in jene **Station** abzuführen, in welcher die **Pferde** (**Tragtiere**) **abgegeben** werden.

In der **Privatbenützung** befindliche **Pferde** (**Tragtiere**), welche mittels eigener **Verdeckerübernahme** einberufen werden, sind ohne **Rückhalt** darauf, ob sie den oben unter I angeführten **Truppen** **angehören** oder nicht, nach den Angaben der **Verdeckerübernahme** **stellig** zu machen.

IV. **Pferdestellung.**

Die **Pferdestellung** findet in **Leibach** am **19. März 1904** um **5 Uhr früh** statt.)

Der **Verdecksentkommission** sind an einer **Wartler** **vorzuführen**: alle **Pferde** (**Tragtiere**), welche

1. bei der letzten **Pferdestellung** **tauglich** befunden wurden;

2. **bisher** noch nicht **festifiziert** wurden, wenn dieselben mit 1. **Jänner** dieses Jahres das **vierte Lebensjahr** überschritten haben, wegen **Krantheit** oder aus **sonstigen Ursachen** bei der letzten **Pferdestellung** nicht **vorgeführt** wurden oder seit der letzten **Pferdestellung** in der **Gemeinde** **zugewandert** sind.

Von der Vorführung auf den **Platz** sind **ausgenommen**: die **geleglich** betroffenen **Pferde**, ferner so viele **Pferde** und dem **Befehl** von nichtaktiven **Österr. Österr. Österr.** als dieselben nach ihrer **Einrückungsart** zum eigenen **Dienstgebrauch** zu **halten** **berechtigt** sind.

Bereits verkaufte, aber noch nicht abgegebene Pferde müssen vom **bisherigen Käufer** **vorgeführt** werden, außer der **Berlauf** wäre **nachweislich** an **Militärpersonen** erfolgt, welche sich **Pferde** zum **Dienstgebrauch** im **Mobilisierungsfalle** selbst **beschaffen** müssen.

Die **Nichtbefolgung** dieser **Anordnungen** wird nach den **bestehenden Gesetzen** **streng bestraft**.

am **19.**

[Handwritten signature]

1. am 21. März, Sonntag, auf der Leiche.
2. am 22. März, Montag, in Graz auf dem Platz.
3. am 23. März, Dienstag, in Graz auf dem Platz.
4. am 24. März, Mittwoch, in Graz auf dem Platz.
5. am 25. März, Donnerstag, in Graz auf dem Platz.
6. am 26. März, Freitag, in Graz auf dem Platz.
7. am 27. März, Samstag, in Graz auf dem Platz.

(Handwritten)

C Razglas o mobilizaciji.

Njegovo c. in kr. Apostolsko Veličanstvo je blagovolilo Najviše zapovedati

delovito mobilizacijo.

Izvršajé Najviše povelje se zankazuje:

I. Odhod potrebnih neaktivnih oseb v službovanje.

1. Vse neaktivne osebe, ki spadajo k staležu

pehotnih polkov št. 7, 17, 27, 47, 87 in 97;
bataljonov poljskih lovcov št. 7, 8, 9 in 20;
dragonskega polka št. 3;
polkov s poljskimi topovi št. 7, 8 in 9,
polka s poljskimi hlevnicami št. 3,
gorskega topničarskega polka št. 3;
divizije težkih havble št. 3;
trdinjavskega topničarskega polka št. 4;

pijlonirkega bataljona št. 75;
trénske divizije št. 3;
sanitetnih oddelkov št. 7, 8 in 9;
evidenčne zaloge topničarskega orožja Gradec;
evidenčne oskrbovalnega skladišča Gradec;
pehotnih polkov c. kr. deželne brambe št. 3, 4, 5, 26 in 27,
končno

divizije poljskih havble c. kr. deželne brambe št. 22.
morajo **na jantárje v 24 urah** po objavi tega razglasa v občini bivališča oditi iz te občine in **kar najhitreje** odrediti v službovanje, in sicer: **gazišči, aspiranti za gazišče in maštvo, kateremu so bile podeljene namembnice**, po navedbah svoje namembnice, vse **ostalo moštvo v opremno (oborožno) postajo**, vpisano v njegovi vojaški ali brambovski prehodnici.

2. Nadalje morajo odrediti v službovanje:

- vse **neaktivne osebe** vojske in deželne brambe, ki so razdeljene **pri komisijah za nabór konj** vojaškega teritorialnega okoliša **Gradec, takoj** po objavi tega razglasa v občini bivališča po navedbah svoje namembnice;
 - vsi **ne** pri komisijah za nabór konj razdeljeni **gazišči v pokoju in v razmerju izven službe** vojske in deželne brambe, ki jim je po namembnici naročeno odrediti k porečstvu (oblastvu, krdelem ali zavodu), ki je v vojakem, oziroma brambovskem teritorialnem okolišu **grakovem**, po navedbah svoje namembnice.
3. Vse sicer še potrebne neaktivne osebe vojske in deželne brambe se sklicéjo s pozivnicami in morajo odrediti v službovanje po navedbah pozivnic.
4. Vse po spodnjih določilih sklicane neaktivne osebe, ki bivajo v izostanstvu, morajo o sklicu **takoj** obvestiti njihovi posredniki.
5. Tisti, ki odhajajo v službovanje, imajo po železnih in parnikih tuzemstva prsto vojnjo, če pokažejo vojaško izkazno listino (vojaško ali brambovsko prehodnico list).

Tisti, ki te listine nimajo v rokah in se morajo za odhod v službovanje poslužiti železnice ali parnika, naj se pred svojim odhodom zglasé pri občinskem načelniku, ki jim podeli **pooveritnico** za prsto vojnjo.

II. V tem letu potrjeni, toda še ne izvršeni novinci in nadomestni rezervisti naj za sedaj ne odridnejo v službovanje.

III. Stava službenih konj (tovornih živali) vojske in deželne brambe, ki so v zasebni rabi.

Konji (tovorne živali) gori pod I navedenih krdele, ki so v zasebni rabi, se morajo **v 24 urah** po objavi tega razglasa odposlati na tisto postajo, na kateri so bili konji (tovorne živali) oddani.

Konji (tovorne živali), ki so v zasebni rabi in ki se sklicéjo s posebnimi obvestilom o sklicu konj, se morajo postaviti brez ozira na to, ali pripadajo gori pod I navedenim krdelem ali ne, po navedbah obvestil o sklicu konj.

IV. Nabór konj.

Nabór konj se vrši v Subjarcu dne 20. júnija 1914 ob uri zjutraj.

Pred komisijo za nabór konj je ob uzi pripeljati vse konje (tovorne živali),

1. ki so bili ob zadnji klasifikaciji konj spoznani za sposobni;

2. ki doslej še niso bili klasifikovani, ako so s 1. dnem jantárja tega leta presegli četrto leto starosti, ki se zaradi bolezni ali iz drugih razlogov niso privedli ob zadnji klasifikaciji konj ali so prirasi v občini po zadnji klasifikaciji konj.

Izveži, da jih ni treba privedti na mesto nabora, so: zakonito oproščeni konji, nadalje toliko konj iz posesti neaktivnih gazistov, kotikor so jih upravičeni imeti po svoji namembnici za lastno službeno rabo.

Že prodane, pa še ne oddane konje mora privedti dosežani posestnik, razen če bi se bili dokazno prodali vojaškim gazistom, ki si morajo v primeru mobilizacije sami nabaviti konje za službeno rabo.

Kdor ne sluša teh zankazov, se strogo kaznuje po obstoječih sankcijah.

Majstroski delo: [Signature] dne 19

19

[Signature]

(Končno potisk)

* 20. JUNIJ

1) 20. JUNIJ, 1914. G. 24. 1914.

2) 20. JUNIJ, 1914. G. 24. 1914.

3) 20. JUNIJ, 1914. G. 24. 1914.

4) 20. JUNIJ, 1914. G. 24. 1914.

5) 20. JUNIJ, 1914. G. 24. 1914.

6) 20. JUNIJ, 1914. G. 24. 1914.

7) 20. JUNIJ, 1914. G. 24. 1914.

8) 20. JUNIJ, 1914. G. 24. 1914.

Slika 3: Razglas o mobilizaciji.

Vir: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Dejansko je bila delna mobilizacija razglašena že dva dneva poprej, 26. julija 1914, in že tistega dne so rezervisti prejeli pozive, da se morajo zgledati v vojašnicah. Tudi iz šentrupertske župnije so se vojaški obvezniki morali odzvati cesarskemu pozivu in oditi v vojašnice. Žal nimamo podrobnejših opisov, saj ne razpolagamo s kroniko župnije za čas prve svetovne vojne, ki bi nedvomno podrobneje predstavila dogodke v šentrupertski župniji v tistih viharnih dneh še. Zato pa smemo sklepati, da so bili prizori slovesa od domače župnije na moč podobni tistim, ki jih zasledimo v zapisih drugih župnijskih kronik. Škocijanski župnik Janez Jereb⁴⁵ je že ob delni mobilizaciji 26. julija vse vpoklicane obveznike povabil k spovedi: »Prišli so skoraj vsi. Priporočil sem jim karmelski škapulir. Podaril sem jim blagoslovljene moleke. Obljubil sem, da bom jutri zjutraj ob pol petih maševal zanje. /.../« Res je naslednjega jutra za vse mobilizirance daroval sveto mašo: »Zjutraj ob 1/5. je bila sv. maša, pred katero je pristopilo k sv. obhajilu 20 mož in fantov, ki danes odhajajo na vojsko. Po sv. maši sem jih pokropil z blagoslovljeno vodo in jim dal sv. blagoslov.«⁴⁶ Podobno so poročali tudi drugi duhovniki, nekateri pa so šli še dlje in opisovali žalostne trenutke slovesa med zakonci, starši in sinovi itd. V kroniki župnije Križe tako lahko beremo:

»Proti deveti uri dop.[oldne] začno prihajati na postajo, da se odpeljejo. Vedno več jih je. Vsak stopi še enkrat v cerkev, preden gre na postajo. Pomoli nekoliko in se priporoči božjemu varstvu. Žene z otroki spremljajo može, matere sinove, sestre brate, radovednežev ne manjka. Segajo si v roke vse križem, tudi taki, ki so bili dotlej v jezi. Vlak prihaja. Žene in otroci jokajo. Še enkrat vzame mož najmlajše dete v naročje, še enkrat seže v roko ženi. ‚Z Bogom, z Bogom!‘, se sliši vse vprek. Vlak je tu. Živijo klici done iz vlaka. Vun gledajo vpoklicanci, ki so vstopili v Tržiču in pozdravljajo novodošle. ‚Živijo, živijo!‘ kličejo ti in oni. Kmalu so vsi v vlaku. ‚Živijo, z Bogom!‘ vse vpije, ko se vlak začne pomikati. Ljudstvo na

45 Janez Jereb, r. 5. 1873, Ljubljana; m. 22. 7. 1897; † 8. 6. 1937, Čušperk, Kopanj. V: *Letopis 2000*, str. 434.

46 Janez Jereb, *Jerebova kronika župnije Škocijan pri Turjaku*, v: *AES 29*, Ljubljana, 2007, str. 244. Odslej: Jereb, *Jerebova kronika*.

postaji pa še stoji in gleda za vlakom. Počasi se razhajajo, ženske objokane, nekatere še vedno jokajo. V naročju ena nese otroka, z roko pelje drugega, večji žalostno stopajo za materjo. Takih prizorov je več.«⁴⁷

Skoraj gotovo je bilo takšno jemanje slovesa tudi v šentrupertski župniji in morda je tudi takratni župnik na kakšnega od papirjev sestavil seznam mož, ki so tega dne odšli v vojsko. Nekateri od duhovnikov so namreč prav ob tej priložnosti sestavili seznam domačih vpoklicanih mož in ga zapisali v župnijsko kroniko ter pozneje zraven zapisovali tudi njihovo nadaljnjo usodo (ranjen, bolan, umrl itd.).⁴⁸ Za šentrupertsko župnijo se kaj takšnega vsaj doslej še ni našlo, zato pa na podlagi drugih zapisov in virov lahko ugotovimo, da je velik del vpoklicanih služboval pri 17. pehotnem polku Kranjskih Janezov, nekateri pri 27. domobranskem pehotnem polku (pozneje preimenovanem v 2. gorski strelski polk), 7. lovskem bataljonu, nekateri pa pri topništvu, konjenici ali drugih vojaških enotah, ki so se popolnjevale z vojaškimi obvezniki s Kranjske.

Cesarske oborožene sile so v mirnem času šteje približno 450.000 mož, ki so bili razporejeni po garnizijah v šestnajstih vojaških teritorialnih območjih. Ob mobilizaciji se je število aktivnega vojaštva v prvih dneh avgusta 1914 povzpelo na 3.350.000 častnikov in vojakov, od tega so na bojišča poslali 2.080.000 mož. Cesarske oborožene sile so bile sicer sestavljene iz treh delov: enot skupne vojske (*Heer*), enot avstrijskega (*Landwehr*) in enot ogrskega domobranstva (*Honved*). Pri tem ne gre pozabiti še na črnovojniške enote (*Landsturm*), kakor tudi ne na skupno vojno mornarico. Skupno vojsko so takrat sestavljali: 102 pehotna polka skupne vojske, 4 polki tirolskih cesarskih lovcev, 4 bosansko-hercegovski pehotni polki (in bosanski lovski bataljon), ob teh pa so možje služili še v 26 samostojnih lovskih bataljonih in drugih enotah (pionirji, tehnične enote itd.). Avstrijsko domobranstvo je takrat razpolagalo s 37 domobranskimi pehotnimi polki in tremi polki deželnih strelcev, ogrsko domobranstvo pa je za obrambo domovine prispevalo še

47 NŠAL, ŽA Križe, razne knjige, fasc. 9, Vojna kronika, str. 1–2.

48 Prim. Valentin Oblak, *Kronika župnije Kropa*, str. 213–214.

32 pehotnih polkov. Ob tem so možje služili tudi v drugih enotah: črnovojniki, konjeniške enote ter topništvo, mornarica, železniški oddelki itd.⁴⁹

Večina slovenskega življa je takrat skorajda v celoti (izjema je bilo Prekmurje) sodila pod 3. vojaško teritorialno poveljstvo s sedežem v Gradcu. Večji del šentrupertskih vojaških obveznikov je skoraj zanesljivo sestavljalo moštvo pehotnih enot, katerih osnovo je predstavljal pehotni polk. V grobem je mogoče reči, da je bil vsak pehotni polk sestavljen iz treh ali štirih bataljonov, ta pa je v polni sestavi štel okoli tisoč mož, razdeljenih na štiri stotnije po 250 vojakov. Tem je bil dodeljen tudi poseben oddelek strojnih pušk.⁵⁰

Velik del šentrupertskih mož in fantov se je tako znašel v glavnem mestu dežele Kranjske, saj je bila prav Ljubljana sedež različnih nadomestnih enot. Utrip in dogajanje v mestu je nazorno popisal župnik Jereb, ki se je takrat sam nahajal v Ljubljani: »/.../ V torek zvečer je bila vsa Ljubljana v zastavah. Vojaški spreved se je pomikal po sijajno razsvetljenih ulicah. Okoli 40.000 ljudi zbranih, petje cesarske pesmi, živijo klici. Pred deželnim predsedstvom je govoril poslanec Pogačnik. Zahvalil se mu je baron Švarc. Armada se je poklonila junaku Radeckemu. Pred deželnim dvorcem je govoril dr. Natlačen: ‚Dokazali bomo vnovič: Hrib se omaje in hrast, zvestoba Slovencev ne gane.‘ V imenu vojvodine Kranjske je govoril dr. Lampe. Ljudje so od navdušenja jokali. Bil je nepopisn trenutek. Pred magistratom je govoril župan Tavčar. Po cesarski pesmi so častniki križali sablje. Nepopisno lep dogodek na Vodnikovem trgu. Iz stolnice je stopila v spreved vsa ljubljanska duhovščina s prižganimi svečami, stolni kapitelj in ljubljanski prošt z najsvetejšim zakramentom. Sledil je blagoslov s sv. Rešnjim telesom.«⁵¹ Pod plaščem te zunanje navdušenosti pa so se v srcih ljudi oglašala vprašanja in bojazni: kaj bodo prinesli prihodnji negotovi dnevi?

49 Marko Simić, *Po sledih soške fronte*, Ljubljana, 1996, str. 12–13.

50 Prim. Ivan Matičič, *Skozi plamene prve svetovne vojne*, Borec, Ljubljana, 1966, str. 15. O strukturi in organiziranosti cesarskih oboroženih sil glej tudi: Manfred Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger-Monarchie*, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2013, str. 51–63.

51 *Jerebova kronika*, str. 244–245.

V naslednjih dneh so vojaki prisegli zvestobo vladarju, kakor je to opisala kronistka uršulinskega samostana: »Na Kongresnem trgu so se vršile slovesne zaprisege posameznih polkov. Ganljiv je bil pogled na tisočere množice naših junakov, ki so kleče prisegli zvestobo vladarju.«⁵² 17. pehotni polk Kranjskih Janezov je takšno slovesno zaprisego po poročanju časopisov opravil na dvorišču mestne vojašnice 1. avgusta 1914. V parku Zvezda oziroma na Kongresnem trgu pa je tega dne slovesno službo božjo imel vojaški kurat za pripadnike 7. lovskega bataljona.⁵³ V obeh enotah so bili takrat tudi fantje iz šentrupertske fare in tudi njim so visoki dostojanstveniki polagali na srca besede o ljubezni do domovine in njeni obrambi ter vse skupaj okraševali s slavnimi zmagami iz minulih časov. V luči teh govorov so se vsi po vrsti ozirali proti bojiščem, kamor so v tistih dneh že korakale čete in so drdrali vojaški vlaki.

Slika 4: Vstopanje vojakov v vagone na ljubljanski železniški postaji.

Foto: Henrik Obereigner, hrani Angelika Hribar.

52 Arhiv uršulinskega samostana Ljubljana (AUSL), fasc. 9, *Vojna kronika 1914–1918*, str. 3.

53 *Slovenec*, 1. 8. 1914, str. 6.

Iz slovenskih krajev so vojaštvo kaj kmalu začeli voziti proti frontnim črtam. V veliki meri je bil graški korpus namenjen sprva za balkansko bojišče, spričo dogodkov na frontah in ruske vojne napovedi pa nato preusmerjen in poslan na rusko fronto. Po napornih vožnjah in maršu so se utrujene čete znašle pred dobro vkopanim sovražnikom, ki jih je pozdravil z granatami in svincem. Prvi spopad v zadnjih vročih avgustovskih dneh je doživel desetnik Filip Kosmač, pripadnik tržaškega 97. pehotnega polka, in v svojem dnevniku o tem med drugim zapisal: »Vročina in žeja nas je mučila. /.../ Ne vem, kaj bi dal za požirek vode, da bi se jo napil. Ranjencem se je godilo še hujše, zaradi bolečin so trpeli strašno žejo, prva njih prošnja, ko je bil ranjen, je bila vodo, vode, oh, prosim vode, potem so šele klicali sanitetne vojake na pomoč. /.../ Strašen je bil pogled na tolikšne žrtve, uničenih mladih ljudi, ki jih bodo svojci bridko objokovali.«⁵⁴

Ivan Matičič je ob ognjenem krstu, ki ga je tudi sam doživel v prvih spopadih v Galiciji, zabeležil: »Take vojne si nismo predstavljali in o tem nam niso nikdar pravili naši oficirji, ki so tudi bili zdaj vsi presenečeni in vsi brez glave ter se skrivali, kamor so vedeli in znali, vodstvo pa prepuščali mladim kadetom, ki niso bili dosti zmožnejši od aktivnih oficirjev.«⁵⁵ Krvavo plačana prva izkušnja vojne je predstavljala šele uvod v vojno velikih razsežnosti. Vojna pa se je nato iz naglih pohodov in bliskovitega konca spremenila v en sam masaker. Sloviti zgodovinar Eric Hobsbawm je dogajanje povzel v opisu zahodne fronte: »Preko vreč, napolnjenih s peskom, se je soočilo več kot dva milijona ljudi, ki so skupaj s podganami in ušmi životarili v svojih strelnih jarkih in čakali na odločitev generalov za preboj iz te mišnice. Njihovi odločitvi so sledili dnevi, včasih celo tedni neprestanega topovskega obstreljevanja [...], ki naj bi sovražnika pregnalo pod zemljo, nato pa so se v točno določenem trenutku čez bodečo žico vsuli valovi vojakov in se zagrizli v nikogaršnje ozemlje. Zarili so se v kaos blatnih ali z vodo zalitih lijakov, ki so jih izvrtali topovski izstrelki sovražnika. Medtem ko

54 Filip Kosmač, *K. u. k. 97. Infanterie Regiment „Freiherr von Waltstätten“: viribus unitis*, S. I., s. a. 200?, str. 9.

55 Ivan Matičič, *Skozi plamene prve svetovne vojne*, str. 17.

so se skušali prebiti preko blata, pomešanega s trupli pobitih, so jih kosile sovražnikove strojnice ...»⁵⁶

Opis pa ni veljal le za zahodno bojišče, dosti drugače namreč ni bilo niti na srbskem in ruskem bojišču. Bojne poljane se seveda niso raztezale le po evropskem kontinentu. Bojevali so se namreč tudi po kolonijah, v Mali Aziji, na Bližnjem vzhodu, v Afriki in Aziji. Res je da habsburški imperij ni imel kolonij, jih je pa zato imel nemški imperij (npr. Nemška vzhodna Afrika, Kamerun, Salomonovo otočje, Maršalovo otočje, Nemška Nova Gvineja, Nemški Togo, Nemška jugozahodna Afrika). Nemci so denimo od leta 1897 imeli svoje oporišče tudi na Kitajskem, v mestu Qingdao (nem.: Tsingtau), v vzhodni provinci Shandong. Ob izbruhu vojne 1914 je bila v tem pristanišču tudi avstro-ogrska vojna križarka SMS *Kaiserin Elisabeth*, na kateri so služili tudi Slovenci. Sredi avgusta 1914 je Japonska napovedala vojno Nemškemu cesarstvu in nato še habsburškemu imperiju ter zbrala sile za napad na mesto. Toda mesto se je hrabro branilo vse do začetka novembra 1914, ko se je moralo vdati.⁵⁷

Smrt je torej nenehno plahutala po bojiščih s svojim plaščem v podobi svinčenk, topniških izstrelkov in bajonetov, ni pa pozabila udariti po vojaštvu vseh vpletenih držav tudi s koso različnih boleznih (kolera, tifus), ki so terjale veliko življenj. Kako so bolezni kosile med vojaštvom v oktobru 1914 na ruskem bojišču, je opisal zdravnik dr. Otto Hawlina (1876–1931), ki se je znašel v epidemijski bolnišnici v Galiciji. Z vsakim dnem so k njim prihajali novi in novi bolniki, oboleli za kolero in kljub prošnji, da naj bolnišnici pošljejo dodatno osebje in nove barake ali pa naj bolnike preusmerijo v druge sanitetne ustanove, do tega ni prišlo. Razmere so se posledično slabšale, kakor je zapisal Hawlina, in v enem od skednjev so zbrali najtežje primere: »Tam je grozen prizor. Komaj zmorem moči, da vstopim, saj obupne klice na pomoč in prošnje za saniteto, zdravnika, vodo komaj še poslušam. Te bolnike moramo pustiti poginiti brez pomoči, saj smo ob neprestanem prihodu

56 Eric Hobsbawm, *Čas skrajnosti*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 2000, str. 23.

57 Geschichte der marine-Infanterie glej: http://www.marine-infanterie.de/html/4_10.html (zapis z dne 14. 6. 2018).

novih povsem zaposleni z razvrščanjem, da ločimo lažje primere ali tiste s črevesnim katarom od tistih s kolero. Zelo boleče je biti brezmočna priča tolikemu trpljenju. V svojem življenju nisem nikoli videl trpljenja v taki obliki in obsegu.«⁵⁸ Šele po energičnem posredovanju so se razmere vsaj nekoliko izboljšale, uvedba cepljenja je tudi doprinesla nekaj pozitivnega učinka, a žal za mnoge prepozno.⁵⁹ Namesto pričakovane hitre vrnitve in konca vojne so dogodki prvih tednov vojne ljudem torej kaj kmalu odprli oči in prevladalo je spoznanje, da bo vojna dolgotrajna.

Dežele v primežu vojnega absolutizma

V vseh krajih vojskujočih se držav so ljudje doma pazljivo sledili časopisnim noticam in se spraševali, kako je z njihovimi najbližjimi v vojaški suknji. Kljub tem skrbem je življenje terjalo aktivno delovanje na vseh področjih. Ta pa so bila spričo novih, izrednih okoliščin še dodatno zapletena tudi zaradi ukrepov državnih oblasti. V habsburškem imperiju je denimo nastopila doba t. i. vojnega absolutizma, kar je imelo za posledico krnitev nekaterih osebnih svoboščin, strogo cenzuro, kopico prepovedi in uredb, ki so posegale v življenjski vsakdan posameznika. Takrat je vojni absolutizem pomenil tudi razširitev pooblastil vojaškim oblastem, saj so tudi civilne osebe prišle pred vojaško sodišče, če so zagrešile katero od političnih hudodelstev (npr. žaljenje veličanstva). Hkrati s tem so izbruhnili tudi do takrat prikriti nacionalni spori in se odražali v preganjanju slovenske inteligence, zlasti na Štajerskem in Koroškem. Pri tem so se nasprotniki posluževali tudi izmišljenih govoric in laži. Takratni remšniški kaplan in poznejši dolgoletni

58 Hawlina, Otto, Galicija 1914, v: Nova Atlantida, letnik 4, 1997, št. 13/14, str. 129.

59 Miha Šimac, Vojaška zdravstvena in duhovna oskrba v Ljubljani 1914–1918, v: Miha Šimac in Katarina Keber, *Patriae ac humanitati*, ZRC SAZU, Ljubljana 2011, str. 46–47.

urednik Januš Golec⁶⁰ je o tem zapisal: »Priljubljen predmet ovadb je bila obdolžitev, da je treba tega in onega vtakniti pod ključ, ker je zastrupljal studence in bi bilo došlo do smrtnih zastrupljenj, ako bi se ne bilo slovenskega zastrupljevalca pravočasno izsledilo in mu omogočilo zločin z aretacijo.« Druga ovadba, zaradi katere je mnogo slovenskih predstavnikov inteligence, učiteljstva in duhovščine takrat imelo težave ali pa so bili zares aretirani, je bila obtožba, da so srbofili (ali rusofili). »Gorje ovadeni žrtvi, ako je odkrila hišna preiskava pri njej kako v cirilici tiskano knjigo ali pa dopisovanje z našimi južnimi brati,« je še zapisal Golec.⁶¹

V resnici na Kranjskem do takšnega preganjanja ni prišlo, so pa internirali nekatere vidnejše politične osebnosti kot denimo nekdanjega ljubljanskega župana Ivana Hribarja (1851–1941). Zato pa se je huje godilo zavednim Slovincem na Koroškem in Štajerskem. Walter Lukan je zapisal, da se je samo od izbruha vojne pa do konca leta 1914 v graških preiskovalnih zaporih znašlo kar 910 oseb, od tega kar 117 duhovnikov. Sodišče je večino oseb sicer izpustilo, vseeno pa je obsodilo na različne kazni kar 165 oseb (med temi so bili tudi trije duhovniki).⁶² Takšno ostro postopanje, uperjeno v prvi vrsti proti Slovincem, naj bi ostro zarezalo v zavest ljudi, kar so spoznali tudi visoki politični predstavniki in voditelji države. Walter Lukan pri tem navaja pismo ministrskega predsednika Karla von Stürgkha (1859–1916), ki je šefu cesarjeve vojaške pisarne, generalpolkovniku baronu Arthurju von Bolfrasu, med drugim zapisal ugotovitev, da je uvedba kazenskih postopkov proti Slovincem »žal v nemajhni meri prizadela čustva slovenskega naroda.«⁶³

60 Janez (Januš) Golec, r. 28. 8. 1888, Polje ob Sotli; m. 25. 7. 1911; † 24. 5. 1965, Maribor. V: Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), Kartoteke duhovnikov, Golec Januš.

61 NŠAM, Zapuščine duhovnikov, Golec Januš, šk. 1, str. 618–619.

62 Walter Lukan, *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«?: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*, Zbirka zgodovinskega časopisa 47, Znanstvena založba Filozofske fakultete: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 2014, str. 31, op. št. 78.

63 Prav tam, str. 32.

Finančne podpore za družine vpoklicanih

Prvi ukrepi v župniji so bili najbrž povezani tudi s skrbjo za družine, ki so zaradi vojaškega poziva ostale brez skrbnika. Država je družinam vpoklicanih poskušala pomagati s posebnimi finančnimi podporami.⁶⁴ O njih je slovensko časopisje že v začetku avgusta podrobneje seznanilo prebivalstvo in jim podalo navodila, kako naj se zaprosi za takšno podporo. *Slovenec* je 1. avgusta tako prinesel obsežen članek z naslovom: *O državnem prispevku za preživljanje družin vpoklicancev*. Pravni predpisi so ljudem vedno nekoliko tuji, zato je pisec skušal s praktičnimi primeri vse skupaj še dodatno osvetliti in odgovoriti na vsa aktualna vprašanja (kdo lahko zaprosi, kako, kakšen je znesek, kako se odmerja itd.). V prvi vrsti je bil na vprašanje, kdo lahko zaprosi za podporo, podan naslednji odgovor: »Svojci vseh onih, ki so vpoklicani; je pa isto ali so ti rezervisti ali črnovojniki ali pa oni, ki so po zakonu o vojnih dajatvah in opravah poklicani h kakemu vojaškemu opravi (rokodelci, vozniki, pisarji itd.).« To je veljalo tudi za vse svojce tistih, ki so takrat že služili vojni rok in so ostali v vojaški službi. Pojasnili so tudi, koga se šteje pod svojce, kdo pride v poštev in koliko znaša denarna podpora: »Prispevek za preživljanje obstoji za vsakega upravičenega svojca iz preživnine in ako mora plačevati stanovanjsko najemnino, iz prispevka k najemnini, ki je enak polovici preživnine. Kakor preživnino je prisoditi državno odškodnino, ki je določena za vojaško prehodno oskrbo za tisti kraj, v katerem je imel dotični svojec redno stanovišče ob času, ko je nastala pravica do tega prispevka.« V resnici je pomenilo, da je bila višina precej različna in odvisna od kraja prebivališča. Za Ljubljano je bilo takrat zapisano, da bi naj to pomenilo približno 70 vinarjev, drugod po Kranjski pa 60 vinarjev dnevne prispevka na osebo. V praktičnem primeru so to prikazali takole: »Vzemimo rodbino mizarja z dnevnim zaslužkom 5 K;⁶⁵ ima ženo in štiri otroke, od teh

64 O finančnih podporah glej tudi: Kornelija Ajlec, *Vojaške preskrbnine in pokojnine v prvi svetovni vojni: zakonodaja in izvedba*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 2015 (št. 2), str. 126–142.

65 Valuta monarhije je bila krona, ki se je delila na 100 hellerjev oz. vinarjev.

dva še ne osem let stara in mater in očeta, žive skupaj in vpoklicani jih je preživljal z delom svojih rok. Žena, dva otroka in oče in mati dobe po 60 h dnevno, dva otroka pa po 30 h; vsi skupaj dobe 3 K 60 h dnevno in če stanujejo v tujem najetem stanovanju, se ta znesek še primerno zviša.« Posebej so bili določeni prispevki, ki so jih lahko svojci prejeli po v bojih padlih vojaki, in sicer so to nadomestilo prejeli še šest mesecev po njihovi smrti. Določeno je bilo tudi, kje morajo zaprositi za to nadomestilo in na kakšen način ter kdaj se to izplačuje.⁶⁶

V resnici so takšne prošnje ljudem pomagali pisati in izpolnjevati tudi župniki. Franc Saleški Finžgar je ob začetku vojne služboval v župniji Sora in tam po svojih močeh pomagal ljudstvu lajšati vse stiske, ki jih je povzročila vojna. V svojih spominih je opisal, kako je ljudi seznanil s temi določbami in jim skušal pomagati izpolnjevati vloge. Vendar pa je pri nekaterih, kakor je zabeležil, prevladoval kmečki ponos in žene sploh niso želele prositi za takšno pomoč: »Kmetice so bile ogorčene, češ pri naši hiši še nihče ni beračil, tudi me ne bomo. In niso hotele prositi. Šele kasneje, ko sem jim dopovedal, da tudi drugod take žene prosijo, so se vendarle podale in prosile.«⁶⁷ Upravičeno bi lahko sodili, da je pri takšnem delu ljudem pomagala tudi šentrupertska duhovščina.

Iz zapisov v župnijskih kronikah gre razbrati, da je različna višina posameznih podpor lahko precej vplivala tudi na medsebojne odnose v družini. V tržiški župnijski kroniki je župnik zabeležil naslednji primer: »Ko so nekega Tržičana pri vojaki radi nesposobnosti odslovili, se ga je žena kar ustrašila, ker je prišel domov in vzdihnila: ‚Oh, zakaj si vendar prišel?‘ Zaslužek, ki ga ji je mož odstopil, zdaleka ni dosegel državne podpore, ki bi jo bila sicer dobila.«⁶⁸ Drugod pa so bile te podpore spet znatno manjše in niso zadoščale za dnevne potrebe. Še huje pa je bilo, da so ponekod denar iz naslova podpor uporabili za drugačne namene; tudi za

66 *Slovenec*, 1. 8. 1914, str. 2.

67 Fran Saleški Finžgar, *Izbrana dela VII, Leta mojega popotovanja*, Celje, 1962, str. 209.

68 ŽA Tržič, Župnijska kronika.

popivanje, o čemer je poročal župnik Jereb.⁶⁹ Zdi pa se, da pri tem tudi v Šentrupertu žal niso zaostajali. Leta 1918 so v časopisju objavili dopis iz Šentruperta, v katerem med drugim piše: »/.../ Pijančevanje se je žalibog v našem kraju zelo razplodilo. Seveda izhajajo iz tega žalostne posledice, ki se kažejo v različnih prizorih. Nekatero ženske, ki dobijo podporo, gredo v gostilno in puste tam polovico dobljenega denarja. Kaj mislite, da država deli podpore, da bi pospeševala pijanstvo in razuzdanost?! /.../.«⁷⁰ Na podlagi zapisa lahko zaslutimo, da alkohol še zdaleč ni bil edina težava.

Solidarnostne akcije v Šentrupertu

Škofjski list je že v prvih mesecih vojne župnike in vernike pozival k bratski pomoči ter klical tudi k darežljivosti za vse tiste, ki so se znašli v stiskah. Med temi so bili v prvi vrsti izrecno omenjeni begunci z vojnih območij. Na Kranjsko so sprva pribežali ljudje iz Dalmacije, kaj kmalu pa še Rusini iz Galicije, ki so jih potem namestili po različnih krajih na Kranjskem. *Dolenjske novice* so poročale, da naj bi bilo oktobra 1914 v deželi že okoli 2600 beguncev: »Nastanjeni so v okrajih Postojna (največ), Logatec, Kranj, Radovljica, Kamnik, Ljubljanska okolica, Krško, Novo mesto, Črnomelj, Litija.«⁷¹ Ni izključeno, da se je manjše število beguncev iz Galicije znašlo tudi v šentrupertski župniji, a podrobnejših virov, ki bi nam o tem povedali kaj več, doslej (še) ni bilo odkritih.

Zato pa je znano, da so po vstopu Italije v vojno pod zvon svetega Ruperta pribežali mnogi begunci s Primorske. Časopisje je zapisalo, da so se »v precejšnjem številu« tja zatekli begunci iz Čepovana, med njimi tudi Justina Savli, ki je takrat prebivala na naslovu Prelesje 25.⁷² V šentrupertski župniji se je znašel tudi Jože

69 *Jerebova kronika*, str. 253–254.

70 *Domoljub*, 28. 3. 1918, str. 140.

71 *Dolenjske novice*, 9. 10. 1914, str. 107.

72 *Slovenec*, 25. 10. 1917, str. 4.

Muravec, ki je na begu iz Čepovana »izgubil« ženo, brata in dve hčeri in je potom časopisja skušal navezati stik z njimi: »Županstva se prosijo, naj bi opozorila njegove ljudi na njegovo bivališče in mu pišejo, da pridejo njegovi doli – ali pa on k njim!«⁷³ Tudi vsem tem so po svojih močeh poskušali pomagati šentrupertski farani, nekateri begunci pa so prav tu našli svoj zadnji počitek. Takšna je bila 76-letna begunka iz Prvačine, Vincencija Faganelj, ki je v Šentrupertu umrla 8. marca 1918.⁷⁴

Vojaški oddelki v župniji

Poleg beguncev so se v župniji občasno pojavili tudi različni vojaški oddelki, ki so krajši ali daljši čas ostajali po župnijah. Na žalost spričo doslej pregledanega arhivskega gradiva o vojaštvu v župniji in njihovem obnašanju ter sprejetosti med ljudmi (še) ni mogoče zapisati kaj bolj podrobne. Da pa so vojaški oddelki vsaj občasno zanesljivo bili tudi v teh krajih, izpričujejo časopisni listi. *Dolenjske novice* so v začetku leta 1917 poročale: »Dne 1. februarja so prišli na Hrastno rudarji, 14 in eden nadzornik in eden poročnik. Delavci so vsi vojaški oproščenci.«⁷⁵ Očitno so bili z njimi zadovoljni, saj so ljudem po svojih močeh poskušali pomagati tudi pri poljskih opravilih: »Z malo izjemo so vsi delavci ob svojih prostih urah šli delat na polje h kmetom, zato so se jako priljubili.« Zato so bili posestniki žalostni, ko so se vojaški delavci v začetku avgusta 1917 poslovili in odšli iz šentrupertske župnije.⁷⁶

Toda če so bili ti zelo priljubljeni in koristni, se zdi, da nekateri oddelki takšnega zaupanja še zdaleč niso uživali. Tako je poslanec Hladnik leta 1918 kar z interpelacijo pri domobranskem ministru želel rešiti vprašanje, povezano z vojaškim oddelkom, ki se je takrat

73 *Slovenec*, 20. 10. 1917, str. 6.

74 *Slovenec*, 21. 3. 1918, str. 4.

75 *Dolenjske novice*, 15. 2. 1917, str. 187.

76 *Dolenjske novice*, 23. 8. 1917, str. 87.

nahajal »v občini Št. Rupert pri Krškem«. Časopis *Slovenec* je o tej interpelaciji zapisal, da se je na Rakovniku nahajal delavski vojaški oddelek, ki je imel 15 parov vojaških konj. Za konje pa se je slabo skrbelo, saj niso imeli ničesar jesti: »Vojaki jih gonijo na travnike in v gozdove, kjer zgrizejo drevesno skorjo. Ponoči zmanjka sedaj temu, sedaj onemu kmetu seno. Pritožbe ne pomagajo nič. Niti konji niti moštvo nima na Rakovniku skoro nič dela.« Poslanec je zato ministru predlagal, da naj enoto odstrani iz kraja, vojake pa pošlje na dopust, »da ne bodo izgubljali po nepotrebem dragega časa.«⁷⁷ Tako so se ljudje spopadali tudi s takšnimi težavami, ki jih je povzročalo vojaštvo.

Kljub težavam in skrbem, ki jih je prinašal vsakdan, so se ljudje poskušali v veliki meri odzivati na apele in prošnje, s katerimi so jih zasipale oblasti in različne humanitarne organizacije. V to humanitarno delo in različne zbiralne akcije so vključevali tudi šolsko mladino, ki je zbirala različne stvari za vojaštvo in ranjence. Časopisne notice za zdaj le v grobem potrjujejo aktivno udeležbo šentrupertske šole pri takšnih akcijah.⁷⁸ Zato pa je moč vsaj nekoliko izvedeti tudi o sodelovanju dekliške zveze, ki je zbirala sredstva za ranjene vojake. Časopisi so poročali, da so dekleta poleti 1917 v ta namen priredila »igro ‚Ljubezen Marijinega otroka‘ in burko: ‚Prisiljen stan – zaničevan.‘ Stvar je dobro uspela. Sedaj, ko so fantovske predstave na našem odru zelo omejene, pa dekleta bolj delajo. Pri uprizoritvi so pokazale precej spretnosti in okusa za sicer preprosto, a lepo slovensko igro.« Prav njim je očividec, kakor se je bil podpisal poročevalec, klical bodrilni »*Naprej!*« in menil, da bo to koristilo tudi njim samim, saj »duševna izobrazba kmetiškega dekleta je velik del dote.«⁷⁹ Ves izkupiček od prodanih vstopnic je šel takrat v dobrodelne namene za ranjene vojake v novomeških bolnišnicah.

Prošnje in pozivi k pomoči in izvedbi različnih nabirk niso bile nobena posebnost niti v Škofijskem listu. Ljubljanski škof Jeglič je namreč pogosto prosil duhovnike, naj pomagajo ob različnih

77 *Slovenec*, 18. 3. 1918, str. 4.

78 *Učiteljski tovariš*, 23. 4. 1915, str. 3.

79 *Domoljub*, 26. 4. 1917, str. 201.

primerih (npr. skrb za ranjence, begunce itd.). V tej požrtvovalnosti ljudi in duhovščine, ki je prišla do izraza zlasti v prvih mesecih vojne, je Jeglič videl velik dokaz patriotizma, s katerim je lahko odgovarjal na takrat pogoste očitke, da Slovenci niso bili dovolj predani skrbi za domovino. Sam je o tem zapisal: »Mislim, lahko stopimo pred svet in lahko ponosno rečemo: duhovniki in verniki ljubljanske škofije smo svojo patriotično dolžnost storili v polni meri.«⁸⁰

Pri tem so po svojih močeh sodelovali tudi šentrupertski farani. Spričo dejstva, da se je vojna vlekla iz meseca v mesec in izčrpavala državo in ljudi, so tudi državne oblasti vse pogosteje posegale po različnih ukrepih, da bi prišle do zelenega materiala, med katerega je gotovo sodila prepotrebna kovina. V ta namen so oblasti že leta 1915 želele dobiti sezname vseh zvonov, ki se nahajajo v župnijskih in podružničnih cerkvah. Navodila o tem so bila objavljena tudi v Škofijem listu, kjer med drugim piše: »Župnim uradom se vsled tega pošiljajo obrazci, ki naj se natanko izpolnijo, in sicer v nemškem jeziku, da se bodo mogli predložiti c. kr. ministrstvu. Za vsako cerkev ali kapelo naj se izpolni poseben obrazec. Ti izpolnjeni obrazci naj se semkaj predložijo vsaj do 19. oktobra. Ordinariat se dobro zaveda, da je ta naloga silno težavna in zamudna, vendar opozarja čč. gg. cerkvene prednike na težko stališče domovine in jih prosi, naj se iz domovinske ljubezni takoj lotijo dela, da bodo izkazi pravočasno predloženi. Prepisi zaznamkov naj se ohranijo v arhivu.«⁸¹ Takšen popis iz leta 1915 je sestavil tudi šentrupertski župnik Mervec. Iz njega izvemo, da je takrat podružnična cerkev na Veseli gori razpolagala s 4 Samassovimi zvonovi, ki so jih tja pripeljali leta 1885. Največji zvon je tehtal 686,5 kg, najmanjši pa 100 kg. Precej novi, iz leta 1911, so bili tudi zvonovi pri sv. Kancijanju, kjer je najtežji tehtal 167 kg, najmanjši pa 41 kg. Tudi te so izdelali v Samassovi delavnici v Ljubljani. Nekoliko starejši so bili zvonovi v cerkvi svetega Roka, kjer je bil, če gre verjeti popisu, najstarejši srednji zvon iz leta 1719, na njem pa je bil napis: S. Maria ora pro nobis. Nekoliko mlajši je bil največji zvon, ki je datiral v leto 1733, in najmanjši z letnico 1739. S še starejšim zvonom se je ponašala cerkev sv. Križa na Cirniku,

80 *Ljubljanski škofijski list*, 1915, št. 5, str. 52.

81 *Ljubljanski škofijski list*, 1915, št. 11, str. 125.

kjer je najstarejši in hkrati najmanjši zvon datiral v leto 1649.⁸² Na podlagi teh popisov so oblasti leta 1917, ko so se lotile pobiranja zvonov, tudi lažje določale, katere bodo sneli in kateri bodo ostali. Na Kranjskem so s pobiranjem zvonov pričeli meseca maja 1917. Ljudje so to sprejeli z velikim odporom in nezadovoljstvo se je le še krepilo. Tudi v šentrupertski župniji so pobirali zvonove. Iz časopisne notice, objavljene v *Dolenjskih novicah*, izvemo, da so v fari s pobiranjem zvonov začeli že v začetku leta 1917: »Zvonove so začeli pobirati po naših podružnicah.«⁸³ Župnik Mervec je škofijskemu ordinariatu 24. junija 1917 poslal dopis, v katerem je podal le nekaj drobcov o tem, kako je potekalo snemanje zvonov in kje so oblasti zvonik docela izpraznile. Navedel je namreč, da so se zvonovi iz kapele »Križevega pota« prenesli na Veselo goro, saj so bili tam pobrani vsi zvonovi za »vojaške potrebe«. Prav tako se je zavzel in posebej prosil ordinariat, da naj posreduje pri oblasteh, da bi v župnijski cerkvi ostala oba zvonova »za službo božjo – veliki radi starosti in umetnosti, sicer bi bilo ljudstvo zelo užaljeno.«⁸⁴ Omenjeni najstarejši zvon v farni cerkvi je nosil letnico 1474, na njem pa je bil napis: »O rex gloriae, Christe veni cum tua pace. Amen.«⁸⁵ Zvon je naročil še župnik Ivan Harrer za takrat nov šentrupertski zvonik⁸⁶ in Ivan Steklasa je v svojem delu zapisal, da je bil to nekoč »veliki zvon še v stari župnijski cerkvi. Oblike je podolgovate ter ima jak in jasen glas. S tem zvonom se zvoni zadnja ura ali tabelc. Tehta okoli 12 stotov.«⁸⁷

82 O zvonovih v omenjeni cerkvi in napisih glej: Ivan Steklasa, *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*, str. 238.

83 *Dolenjske novice*, 15. 2. 1917, str. 187.

84 Ivan Steklasa, *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*, str. 171.

85 NŠAL/ŠAL V., fasc. 352: Zvonovi (seznam zvonov po župnijah za oddajo Vojni upravi 1916, Poljane/Dol. Toplice – Ž), Šentrupert.

86 O župniku glej tudi: <https://www.dolenjske-toplice.si/objava/92260> (zapis z dne 20. 6. 2018).

87 Ivan Steklasa, *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*, str. 171.

Slika 5: Najstarejši zvon iz leta 1474 še vedno visi v farnem zvoniku.

Foto: Marjeta Bregar.

Poleg zvonov pa je, kakor je zapisal takratni šentrupertski župnik, oblast iskala tudi druge načine, da bi dobila potrebno kovino. Mervec je namreč zapisal: »Radi oddaje svečnikov in druge posode iz kovine se pa naznanja, da so tukaj svečniki iz posrebrenega pleha ali so pa leseni; mali zvončki pa služijo za službo božjo; drugega pri cerkvah pa ni za vojaško uporabo.«⁸⁸

Aprovizacija in skrb za prehrano

V prvih mesecih vojne so bile razmere še dokaj ugodne, a vse bolj je kazalo, da država ni bila pripravljena na vojno takšnih razsežnosti, kar se je poznalo v vse večji druginji in pomanjkanju. Zaradi tega so časopisi in listi ljudi pozivali k varčnosti in previdnemu ravnanju tako z živili kot z drugimi sredstvi. Časopisni pozivi pa se mnogim niso zdeli dovolj, zato so posamezni strokovnjaki ali možje iz učiteljskih vrst poskušali ljudstvo prepričati in poučiti s predavanji. Ob tem so čas izkoristili tudi za seznanitev javnosti z različnimi vladnimi odloki in določili, ki so zadevala tovrstna vprašanja. Do takšnih predavanj in pouka je prišlo tudi v šentrupertski šoli. Aprila 1915, natančneje na velikonočni ponedeljek, je tam predavanje »priredil c. kr. okrajni šolski nadzornik Lj. Stiasny o umnem gospodarstvu, o sedanji prehrani in o varčevanju živil, zlasti z žitom, moko, krompirjem in kruhom. Pojasnjeval je vladne predpise in dolžnosti vsakega domoljuba v tem resnem času. V šoli in na hodniku nabito polno domačih gospodarjev in gospodinj se je razšlo v trdnem sklepu, da se bodo ravnali po danih navodilih.«⁸⁹ Seveda pa je bilo takšnih navodil z vsakim mesecem vojne več, saj je država potrebovala vse več vojakov, posledično pa je bilo v zaledju manj delovnih rok. Te so sicer skušali nadomestiti z vojnimi ujetniki, pa tudi s šolsko mladino, vendar so se razmere spričo vse večje druginje in pomanjkanja vse bolj zaostrovale. Država je bila

88 NŠAL/ŠAL V., fasc. 352: Zvonovi (seznam zvonov po župnijah za oddajo Vojni upravi 1916, Poljane/Dol. Toplice – Ž), Šentrupert.

89 *Učiteljski tovariš*, 23. 4. 1915, str. 4.

na vojno takšnih razsežnosti slabo pripravljena, k slabši oskrbi z živili pa je prispevala tudi narava. Zato so se po vseh krajih monarhije že leta 1915 ustanavljali posebni aprovizacijski odbori, katerih naloga je bila skrb za preživetje ljudstva. Tudi v to delo je bila vpeta duhovščina. Zlasti pa se je takrat pokazal razkorak med razmerami v mestih in na podeželju. Tako niso bili redki prizori, ko so meščani z nahrbtniki romali h kmetom, da bi vsaj na ta način uspeli poskrbeti za prehrano družine. Toda tudi kmečki stan ni bil izvzet iz primeža državnih oblasti, ki so kaj kmalu začele z rekvizicijami in zahtevale obvezno oddajo živil. Župnik Finžgar je o tem zapisal: »Kljub temu, da so bile odrejene dajatve živil, je kmečki človek že tako prebrisan, da si ni samo za dom zadosti pridržal, tudi mesto je dobivalo svoj delež.«⁹⁰

V Šentrupertu naj bi bilo glede prehrane dokaj dobro poskrbljeno: »Domača zemlja jim je dajala kruha dovolj. Mnogi so si zelo opomogli. Poplačali so si skoraj vse dolgove in v posojilnico, ki je naša ustanova in zelo dobro stoji, naložili do en milijon kron prihrankov. V župniji se pridela veliko vina.«⁹¹ V kolikšni meri je ta zapis, zapisan leto dni po vojni, zares veljal v času vojne vihre, je težko reči, dejstvo pa je, da so na dobro letino še kako vplivale vremenske razmere. Te pa, kot se zdi, niso bile vedno ugodne. Že junija leta 1915 je, kakor že leta 1913, ob hudem nalivu potok Bistrica spet prestopil bregove in Šentrupert je »izgledal kot Benetke.« Voda je pri tem povzročila veliko škode na poljih in travnikih, pa tudi v stanovanjskih objektih in kaščah.⁹² Očitno tudi v letu 1917 ni šlo brez težav in nesreč. Dopisnik *Dolenjskih novic* je poročal, da je takrat deževje povzročilo veliko škode, v Homu pa je pri tem v noči s 15. na 16. januar prišlo do zasutja dveh hiš, v katerih sta stanovali dve gospe Slapšak: »Nad hišo se je odtrgala plast zemlje in skala [sic!] in zasula hišo in ženske. Eno so odkopali še živo, a je čez štiri dni umrla, ena je bila pa že mrtva. V Št. Rupertu so morali pa živino iz hlevov goniti, sicer bi utonila v narasli Bistrici.«⁹³

90 Fran Saleški Finžgar, *Leta mojega popotovanja*, str. 210.

91 NŠAL/ŠAL, Vizitacije, fasc. 15, Promemoria za župnijo Št. Rupert 1919.

92 *Slovenec*, 10. 6. 1915, str. 5.

93 *Dolenjske novice*, 15. 2. 1917, str. 187.

Vodna sila je povzročala slabo voljo tudi leta 1918 in dopisnik se je takrat pritoževal tako nad slabim vremenom kakor tudi nad rekvizicijskimi komisijami, ki so pobirale obvezno oddajo živil:

»Dežuje vedno. Seno, pospravljeno v tem vremenu, je bolj podobno gnoju kot krmi. In od te krme naj vzredimo telet! Sena, ki je deset dni na dežju, naj se najé vprežna živina in dela trikrat bolj kot nekdam! Če je kaplja mleka pri hiši, gospodinja ne vé, ali naj ga dá otrokom ali revnemu sosedu, ali naj ga proda za pretirano ceno, ali si napravi naslado, da z njim krošnjari od hiše do hiše za milo, petrolej itd. Drevje je večinoma prazno in koliko bo deževje napravilo škode pri žitu, si niti predstavljati ne upamo. Žal, resničen je pregovor: Suša vzame en kos kruha, moča pa dva. – Žalostno je tudi, da vkljub temu ni vseeno nič našega in vsak dan moramo biti pripravljene, da pride v hlev mož s knjigo v žepu ali v žitnico gospod z listinami pod pazduho. Upamo, da se bodo letos gospodje pri rekviziciji ozirali na te in podobne okoliščine.«⁹⁴ Kako so vladni predstavniki zares upoštevali te dobrohotne želje pisca prispevka, je seveda drugo vprašanje.

Poleg vladnih uradnikov pa je šentrupertska župnija občasno gostila tudi kakšnega eminentnega gosta. Med te je gotovo sodil goriški nadškof in metropolit dr. Frančišek Borgia Sedej (1854–1931), ki se je ob vstopu Italije v vojno iz Gorice umaknil v Stično. Dne 7. maja 1916 je nadškof Sedej obiskal Šentrupert. Časopis *Slovenec* je o tem obisku poročal in zapisal, da je škof daroval pontifikalno sveto mašo, nato pa je obiskal tudi »Veselo goro in grad Škrljevo, kjer si je ogledal vse prostore in poti itd. potem se je podal v Mokronog.« Nadškofa so ob tej priložnosti povsod toplo sprejeli, posebej prisrčno pa so ga pozdravili goriški begunci, ki so svoje zatočišče našli v šentrupertski občini. V *Domoljubu* so k temu opisu dodali le še opazko: »Premilostnemu gospodu se je okolica Št. Ruperta silno dopadla.«⁹⁵

94 *Domoljub*, 18. 7. 1918, str. 304.

95 *Dolenjske novice*, 18. 5. 1916, str. 30.

Vpliv vojne na šolsko mladino in dekleta

Skrb za delovanje šole je pripadla takratnemu nadučitelju Aleksandru Lunačku (1864–1934), ki pa je sredi leta 1917 zbolel in c. kr. okrajni šolski svet v Krškem je takrat začasno »poveril vodstvo ljudske šole v Št. Rupertu« učitelju Matiji Brezovarju.⁹⁶ Tako kot drugod so bili tudi tu otroci vpeti v širše dogajanje v državi, posledično pa se je kdaj spričo pomanjkanja delovne sile določalo, da bodo šolske oblasti pouk končale predčasno, kar se je seveda poznalo tudi pri znanju otrok. Ob tem so bili udeleženi, kakor je bilo že omenjeno, v različne agitacije in zbiralne akcije za potrebe države, kar je tudi terjalo svoj davek. O šolskih razmerah v času vojne je v spomenici, napisani 22. junija 1919, mogoče najti le nekaj opazk, ki jih je takrat zapisal novi župnik Peter Natlačén⁹⁷ v povezavi s prvo svetovno vojno: »Župnija Št. Rupert ima trirazredno šolo s petimi oddelki. /.../ Mnogo otrok ima do šole po 1 do 2 uri daleč. Zato je pozimi navadno zelo slabo obiskovan pouk. /.../ Vojni čas ni veliko oviral šolskega obiska. Ves ta čas je bil obisk malodane normalen.« Ni pa pozabil omeniti, da se je pri mladini precej poznala odsotnost očeta, pa tudi, da so bili nekateri zaradi vseh težav, s katerimi so se ukvarjale matere, prepuščeni sami sebi. To se je posebej poznalo pri otrocih ponavljalne šole: »Očetov ni bilo doma. Katehet jih je mogel imeti le poredkoma pred seboj. Matere z mnogimi otroki in sivimi skrbmi za gospodarstvo in družino niso mogle povsod nadomeščati očetove strogosti in doslednosti v vzgoji. Zato so ti otroci postali bolj neubogljivi, trmasti in samosvoji.«⁹⁸ Takšne razmere pa niso bile le v šentrupertski župniji, pač pa po pravzaprav vseh krajih monarhije.

Vendar je župnikovo zaskrbljenost nad temi posledicami vojne nekoliko omililo dejstvo, da je bilo veliko mladih vključenih v

96 *Slovenec*, 2. 4. 1917, str. 4.

97 Peter Natlačén; r. 25. 6. 1878, Goče pri Vipavi; m. 18. 7. 1903; † 7. 10. 1935. V: *Slovenec*, 8. 10. 1935, str. 5. V časopisu so posebej omenili, da je šlo za brata takratnega bana dr. Marka Natlačéna (1866–1942).

98 NŠAL/ŠAL, Vizitacije, fasc. 15, Promemoria za župnijo Št. Rupert 1919.

tamkajšnje izobraževalno društvo z različnimi odseki. Pozitiven vpliv na dekleta naj bi imela tudi Marijina družba, a tudi teh vojna ni popolnoma zaobšla. Z žalostjo je zato ugotavljal, da so nekatera dekleta in žene bile predaleč od dogajanja in zato tudi niso postale članice družbe, saj bi ne mogle izpolnjevati družbenih dolžnosti. Posledično naj bi prav zato več takšnih deklet »padlo, nekatere po večkrat.« Pri tem se je še kako zavedal, da so bile prav žene, ki so v času vojne ostale same doma, medtem ko so bili možje na fronti, nekateri pa v Ameriki, izpostavljene velikim naporom: »Žene so imele ta čas preobilo dela in skrbi in so veliko trpele duševno in telesno. Moralno so se do zadnjega dobro držale. V zadnjem letu vojske pa so nekatere padle in sicer take, o katerih ne bi človek mislil, ker so bile znane kot dobre in pobožne. Zdaj vsaj te padec globoko obžalujejo, posebno še tudi zato, ker se boje svojih mož iz Amerike. Eden takšnih mož je že došel iz Amerike in žena in mož sta se kar eden drugega ustrašila. Takih žen je v celi župniji kakih pet.«⁹⁹

Deklaracijsko gibanje

Kljub tem zaskrbljenim glasovom pa so bile prav žene tiste, ki so slovensko narodno zavest utrjevale in zanjo tudi aktivno agitirale v času, ko se je po slovenskih deželah razmahnilo t. i. deklaracijsko gibanje. Po smrti cesarja Franca Jožefa I. leta 1916 je oblast prevzel mladi cesar Karel I. (1887–1922), ki je obljubljal drugačno politiko in vzbujal upe pri politikih, da se bodo razmere zares spremenile. Upanje je dobilo še nov polet, ko je bilo aprila 1917 odločeno, da bo z delom spet začel parlament, do česar je potem meseca maja tudi zares prišlo. Na prvem zasedanju državnega zbora je Jugoslovanski klub, ki je po zaslugi dr. Janeza Evangelista Kreka (1865–1917) združeval vse hrvaške, slovenske in srbske poslance v dunajskem parlamentu, združeno nastopil z majniško deklaracijo. To je 30. maja 1917 v dunajskem državnem zboru prebral predsednik

99 Prav tam.

Jugoslovanskega kluba dr. Anton Korošec (1872–1940) in z njo zahteval »enakopravno upoštevajoč tudi Srbe – samostojno državo avstrijskih Jugoslovanov pod žezlom habsburške dinastije.«¹⁰⁰ Enotno izraženo mnenje poslancev se je odrazilo tudi v gibanju med slovenskim prebivalstvom, ki je dobilo dodatna krila s podporo, ki jo je Jugoslovanskemu klubu izrazil ljubljanski škof Jeglič. Na njegov predlog so septembra 1917 politične stranke podpisale tudi t. i. ljubljansko izjavo, s katero so se pridružili »državnopravni deklaraciji Jugoslovanskega kluba z dne 30. maja t. l.«¹⁰¹ Med ljudmi se je takrat dodobra razmahnilo deklaracijsko gibanje ter zbiranje podpisov za majniško deklaracijo, pri čemer so se posebej izkazale slovenske žene.

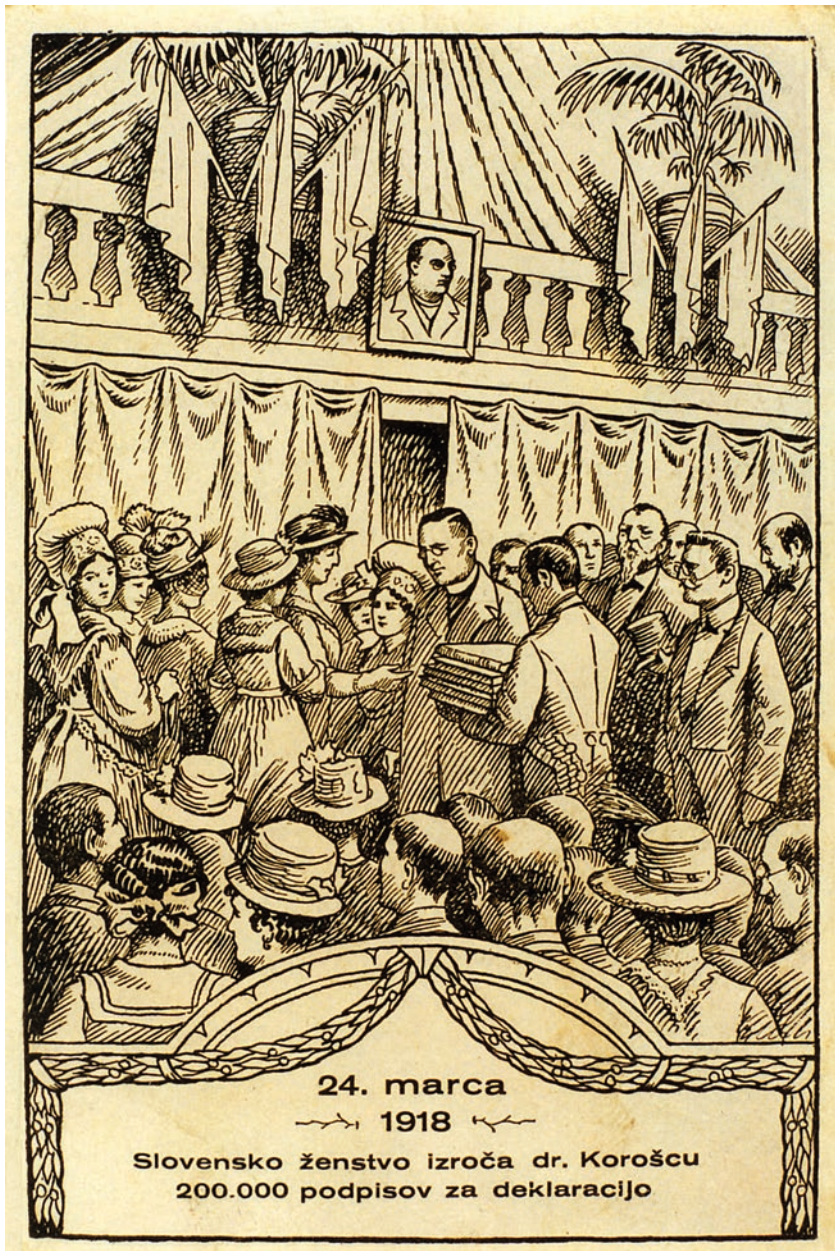
Šentrupertski farani so v dopisu z dne 28. marca 1918 pisali, da so navdušeni nad idejo o Jugoslaviji in bi radi prispevali podpise za parlament, »toda nobenega ni, ki bi stvar vodil. Ali naj gledamo boj za Jugoslavijo le izza plota, ali naj se gremo podpisat v drugo občino?« Pri tem so se pritoževali predvsem na občinski odbor, ki se tej pobudi ni želel pridružiti, saj je, kot se zdi, podpiral bolj Šusteršičevo smer.¹⁰² Zdi pa se, da je bil poročevalec precej pristranski, saj so se šentrupertske žene in dekleta izvrstno odrezale pri zbiranju podpisov. Vlasta Stavbar tako navaja podatek, da so v začetku januarja 1918 žene in dekleta iz Šentruperta na Dolenjskem poslale kar 657 podpisov za majniško deklaracijo.¹⁰³

100 Walter Lukan, Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pregled, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje, 1992, str. 14.

101 *Slovenec*, 15. 9. 1917, str. 1.

102 *Domoljub*, 28. 3. 1918, str. 140.

103 Vlasta Stavbar, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje: Slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906–1918)*, Založba Pivec, Maribor, 2017, str. 148.

Slika 6: Slovenske žene izročajo dr. Korošču 200.000 podpisov za deklaracijo.

Vir: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Maja 1918 so časopisi in listi poročali o dogodkih, ki so se odvijali prav v župniji: »Naša lepa Dolenjska je na binkoštni ponedeljek pokazala, da stoji kakor en mož v boju za našo staro pravdo. Do 10.000 vrlih Dolenjcev brez razlike stanu, brez razlike spola, brez razlike strank, se je zbralo v krasni šentrupertski dolini, v Rakovniku, da tam prisežejo, da bodo do zadnjega diha vztrajali v boju proti tlačanstvu in suženjstvu, v boju za svojo svobodo. ‚Prost hoče biti naš rod, na svoji zemlji svoj gospod!‘ Ta misel je prešinjala srca tisočerih množic.« Rakovnik je bil takrat odet v praznične barve in, po poročanju časopisja, so povsod visele slovenske trobojnice, postavljeni pa so bili tudi slavoloki z različnimi napisi, ki so pozdravljali goste. Šentruperčani so takrat v svoji sredi pozdravili načelnika Jugoslovanskega kluba dr. Korošca, zbrane pa je najprej nagovoril šentjanški župnik Bajec. Govor dr. Korošca je bil v *Slovenecu* deloma cenzuriran s strani oblasti. Poleg njega so na shodu govorili še zastopniki Primorcev, Koroških Slovencev, posebej pa jih je nagovoril tudi pisatelj in duhovnik Fran Saleški Finžgar.¹⁰⁴ Ob koncu shoda so bile sprejete posebne resolucije, v katerih so med drugim izrazili zaupanje Jugoslovanskemu klubu, se spomnili na Čeha, podali vdanostno izjavo veličanstvu cesarju Karlu itd. Dopisnik v *Domoljubu* je poročal:

»Zaključil se je tabor z Živijo-klici na cesarja Karla in cesarico Cito. Nenavadno, izvanredno navdušenje za prostost in svobodo se je porodilo v nas. Bili smo stoletja neumni in šele sedaj smo postali pametni. Pred shodom smo videli celo stare može, ki so se odpravljali na Rakovnik z lipovimi venci na klobuku. Dalje, kdo naj prešteje vence, zastave, mlaje in okrašene vozove udeležencev na kraju, kjer smo manifestirali za našo misel. Zelo je povzdignilo slovesnost tudi petje narodnih pesmi in narodne noše. – Seme je vrženo v zemljo. Kakor se vidi, bo kalilo. Res prete morda še viharji, grom in toča, pa tudi tega bo konec in tistih, ki bodo to povzročali. Lahko nas denejo v ječo, lahko nas enega ali drugega umore, našega srca, našega koprnenja po pravici, po svobodi nam ne morejo uničiti. Borili se bomo, naj zmagamo ali umrjemo!«¹⁰⁵

104 *Slovenec*, 21. 5. 1918, str. 3.

105 *Domoljub*, 30. 5. 1918, str. 233.

Tok življenja župnije Šentrupert v matičnih knjigah

Prav o življenju in smrti oziroma o samem utripu življenja v posameznem kraju na svoj način pričajo vpisi v matične knjige. Šentrupertske matice podajajo naslednjo sliko:

	Število rojstev	Število porok	Število umrlih
1914	93 (6 nezak.)	9	70
1915	66 (11 nezak.) ¹	7	71
1916	57 (7 nezak.)	6	55
1917	52 (12 nezak.) ²	6	81
1918	61 (19 nezak.) ³	5	120

1 Pozneje je v dveh primerih prišlo do pozakonitve.

2 V enem primeru je pozneje prišlo do pozakonitve.

3 V enem primeru je pozneje prišlo do pozakonitve.

Vir: NŠAL, ŽA Šentrupert, Prepisi, Rojstna matična knjiga (RMK), poročna matična knjiga (PMK) in mrliška matična knjiga (MMK) župnije Šentrupert za obdobje 1914–1918.

Iz tabele je razbrati, da je število nezakonskih otrok nekoliko odstopalo od letnega povprečja, če se pri tem ozremo na leto 1914, ki ga v tem oziru ni mogoče šteti kot »vojno leto«. Tudi število rojstev je v času vojne – pričakovano – nekoliko upadlo. Pri tem se velja na kratko ustaviti tudi pri imenih, ki so takrat prevladovala in so jih starši izbirali za svoje otroke.¹⁰⁶ V letu 1914 so za novorojenčke izbirali naslednja imena: Janez, Jožef, Olga, Alojzija, Stanislav, Frančišek, Matija, Ana, Ema, Matilda, Marija, Alojzij, Roza (Rozalija), Amalija, Angela, Viktorija, Filip, Anton, Leopold, Janez (Ivan), Ferdinand, Ludvik, Ivana, Pavel, Alfonz, Andrej, Veronika, Terezija, Justina, Maksimilijan, Viktor, Albina in Josefa. Imena se ponavljajo tudi v prihodnjih letih, je pa bilo vedno dodanih še nekaj takšnih, ki jih poprej ni. Leta 1915 tako v krstni

¹⁰⁶ Vsi seznami so sestavljeni po: NŠAL, ŽA Šentrupert, RMK Šentrupert – prepisi za obdobje 1914–1918.

knjigi ob naštetih zasledimo še naslednja imena: Julijana, Vincenc, Pavla, Vilhelm, Karolina, Rudolf, Lovrencij, Karol, Cecilija, Martin, Stanislav Martin in Avgušlina. Slednje je svoji nezakonski hčerki izbrala Angela Gregorčič.¹⁰⁷ Tudi leta 1916 je moč najti nova imena: Konrad, Rupert, Danijel, Nikolaj, Rafael, Hilda, Valerija, Severina in Josipina. V letu 1917 pa so starši posegli še po imenih: Vid, Adolf, Henrik, Edvard, Božidar, Zofija, Otilija, Štefanija in Pavla Rafaela. V letu 1918 so bila ob že uveljavljenih imenih med novimi uporabljena še: Izidor, Cita, Bernarda, Marija Magdalena, Robert, Dominik, Albina Zora, Mihael. Tega leta je bila v začetku novembra 1918 krščena tudi hčerka barona Alfreda Winzorja, cesarskega konjeniškega stotnika in njegove soproge. Pri krstu so ji podelili ime: »*Elizabeta, Marija, Lavra, Roza*.« To je v času vojne vihre tudi edini primer, ko je otrok pri krstu dobil več kot tri imena.¹⁰⁸

Število porok je bilo v vseh letih relativno podobno. Morda je v prvem letu 1914 iskati odgovor za kakšno poroko več tudi v že omenjenih finančnih podporah, saj so te pripadale neposredno svojcem, kar naj bi za posledico imelo to, da so ponekod možje, ki so poprej živeli v izvenzakonski skupnosti, pred odhodom v vojsko želeli sprejeti zakrament svetega zakona. O tem je denimo poročal župnik župnije sv. Magdalene v Mariboru.¹⁰⁹ Do tega pa skoraj zanesljivo ni prišlo v primeru, ko so zakrament svetega zakona sklepali nekateri plemeniti veljaki. Dne 16. julija 1917 je bilo tako nadvse slovesno v graščinski kapeli na Rakovniku. Leta 1891 rojeni cesarski poročnik Rihard Edvard Gabrijel baron Mattencloit, doma iz Orlan v Šleziji, je tega dne pred oltar popeljal domačo damo, leta 1898 rojeno Marijo Stello Leonijo Valesko grofico Barbo-Waxenstein. V isti kapeli je 12. novembra 1917 pred oltar stopila tudi njena tri leta starejša sestra Marija Edeltraut grofica Barbo-Waxenstein. Za moža si je izbrala nadporočnika Alfreda barona Winzorja, sina pokojnega cesarskega generala konjenice Antona Rudolfa Josefa Huberta barona Winzorja (1844–1910).

107 Prav tam, RMK Šentrupert – prepisi za l. 1915, str. 162, zap. št. 62.

108 Prav tam, RMK Šentrupert – prepisi za l. 1918, zap. št. 52.

109 Prim. NŠAM, Pastoralne konference, Pastoralne konference za leto 1915, šk. 12.

Hymen.

In Karlsbad verlobte sich Bertha Gräfin Nákó v. Nagy-Szent-Miklós mit Tibor Freiherrn v. Berg, Lt. der Res. der reit. Art. Div. Nr. 2. Die Braut ist das zu Nagy-Szent-Miklós am 10. Juni 1898 geborene einzige Kind Ihrer Exz. des Grafen Sándor (Alexander), Herrn auf Nagy-Szent-Miklós, Kom. Toronád, Ungarn, GRates, vorm. Gouv. von Fiume und des ungar.-kroat. Küstenlandes, ungar. HonvHusOblt. a. D., erbl. Mitgl. des ungar. O'Hausens, und der Gräfin Eszter Nákó geb. Frein v. Liphay de Kisfalud, PD. Der Bräutigam, geb. Kapuvár 24. Dez. 1893, ist der älteste Sohn aus der ersten Ehe des Freiherrn Max, Herrn auf Rőjtök und Binfalu, Ungarn, sowie ER. des JohO., und der am 3. März 1905 verst. Freifrau Sallie geb. Mae Price aus Philadelphia. Er hat eine ältere Schwester, Freifrau Manon, vermählt mit dem Gesandtsch.-Attaché Johana Freiherrn Dumreicher v. Österreich, und zwei Brüder: die Freiherrn Max, Lt. der Res. des HusRgts. Nr. 9, und Iassilo. Aus der zweiten Ehe seines Vaters mit Freifrau Hedwig geb. Thyssen besitzt er noch ein Schwesterchen, Frein Maximiliane v. Berg.

Aus der Diplomatie.

Der k. u. k. Boischauer I. D. Exz. Dr. jur. Friedrich Graf Szápáry wurde in Anerkennung seiner besonderen Verdienste um die mil. Sanitätspflege im Kriege mit dem Ehrenzeichen I. Kl. vom Roten Kreuze ausgezeichnet.

Der k. u. k. MilAtt in Madrid Oberstlt. Alexander Graf Dzierduszycki. űk im UR. 8. erhielt den Orden der Eisernen Krone 3. Kl. mit der KD.

Kirche und Klerus.

Am 17. Juni l. J. besuchte, wie gemeldet, der Bischof von Szombathely (Steinamanger) Dr. Johann Graf Mikeš das InfRgt. 83, seine Diözesenkinder, im Schützengraben. Auf dem Regimentshilfsplatz las er eine Feldmesse, der auch deutsche Truppen beiwohnten. Während des Gottesdienstes empfingen Verwundete und Kranke die heilige Kommunion aus seiner Hand. Dann ging er in Begleitung des Divisionärs, GM. Artur v. Iwanski, und des Rgts.-Kmdtn., Oberstlt. Turba, in die vordersten Gräben, nahm die Unterkünfte, Maschinengewehr- und Granatwerferstände und durch die Schießscharten auch die russischen Laufgräben in Augenschein und kehrte durch den Graf Mikešgraben, von Infanteriefeuer verfolgt, zum Regiments-

kommando, nach Besichtigung der Artilleriestellungen und der Angriffsübungen bei den Sturmtruppen, zum Divisionskommando zurück.

Lt. Richard Freiherr und Stella Freifrau von Mattendoit-Uebill geb. Reichgräfin von Barbo-Waxenstein.
Text S. 8.
Aelter Hefen v. Zimmerauer, Wien, VI., Gumpendorferstraße 12.

Der f.-e. Zeremoniär Msgr. Josef Wagner in Wien wurde zum f.-e. Sekretär ernannt.

Letzte Nachrichten.**Redaktionsluß Donnerstag vormittags.**

Se. Majestät der Kaiser sah Mittwoch den Erzherzog Wilhelm bei Sich. — Ferner wurden empfangen: Preuß. GM. v. Cramon, Vors. des Gemeins. Ernährungsausschusses GM. v. Landwehr und Leiter des Justizmin. Sekt:Chef Dr. v. Schauer.

Der Geninspektor der freiw. Sanitätspflege Erzherzog Franz Salvator kam Mittwoch vorm. nach Marienbad und wurde vom BezHptm. Dr. Otto Ritter v. Brechler empfangen. Unter Führung der Präs. des Frauenhilfsvereins vom Roten Kreuze Frau Marie v. Brechler-Trozkowitz und des Spitalskmdtn. OBERIKARTE Dr. Ludwig Sternberger besichtigte Se. k. u. k. Hobeit alle zehn Lazarett, das Mediko-mechanische Institut Dr. Permingers, die Invaliden-Arbeitschule, den Labedienst und die Krankentransportkolonne, sprach sich über die ausgezeichnete Einrichtung sowie die opferfreudige Tätigkeit der Funktionäre

Slika 7: Poročnik Rihard Edvard Gabrijel baron Mattencloit in Marija Stella Leonija Valeska grofica Barbo-Waxenstein v dunajskem časopisju.

Vir: Wiener Salonblatt, 21. 7. 1917. Posredoval dr. Miha Preinfalk.

Praznični zvonovi so zvonili ob poročnih slavljih, navček pa je pel ob slovesu, ko so pokojne farane pospremili k zadnjemu počitku. Leta 1914 je, kakor je razbrati iz tabele, v šentrupertski župniji kar sedemdesetkrat zvonilo k pogrebu. Prvič je navček opozoril na smrtni primer 14. januarja 1914, ko je naznanil smrt triletnega dečka Leopolda Janežiča, doma iz Mosta 1. Pokopali so ga dva dneva pozneje na šentrupertskem pokopališču.¹¹⁰ Prav na dan pogreba pa je zvon znova opozarjal na smrtni primer. To pot je šlo za 46-letnega Janeza Gregorčiča, doma iz Hrastnega 28. Kot vzrok smrti je kaplan v mrliško matično knjigo zapisal: »V hosti zmrznil od c. kr. orožništva pregledan.« Pokopali so ga dva dneva pozneje.¹¹¹ Podobno nesrečen primer je bila tudi smrt Marije Martinčič, doma z Okroga 24, ki je 18. januarja t. l. »v zidanci zgorela«, kakor stoji zapisano pod vzrokom smrti.¹¹² Ob teh tragičnih primerih pa je iz mrliške matice kot vzrok smrti moč izpostaviti predvsem takšne, ki jih sicer zasledimo tudi po vseh drugih župnijah: vodenica, telesna oslabeledost, jetika, angina, kap, božjast, revmatizem, vnetje črev, naduha, rak, starostna oslabeledost, niso pa manjkali niti zapisi, povezani s porodom. Zdi se, da je bilo prav s slednjimi v šentrupertski župniji leta 1914 kar precej težav, saj je pod vzroki smrti kar pet vpisov neposredno povezanih s porodom. Morda posebej tragično je bilo tistega maja 1914 na naslovu Ravne 9. Dne 15. maja je bil rojen Janez, zakonski sin rudarja Frančiška Povšeta in njegove soproge Frančiške. Otrok je bil v sili krščen in je že po nekaj minutah umrl. Še so tekle solze po licih, ko je 18. maja navček vnovič zapel in oznanjal, da je zaradi težkega poroda umrla tudi mati, ki so jo potem pokopali 20. maja na šentrupertskem pokopališču.¹¹³ Omenjeni deček je pravzaprav starostno najmlajši umrlji faran leta 1914; najstarejši v tem letu pa je bil 87-letni rudar Jožef Bartolj, doma iz Št. Ruperta 18, ki je umrl 10. septembra 1914.¹¹⁴ Zanimivo, da je o najstarejšem faranu moč najti v časopisju tudi notico o njegovi vojaški službi: »Umrl je v Št. Rupertu Radeckega veteran Jože Bartolj. Udeležil se je več bitk, bil ranjen

110 NŠAL, ŽA Šentrupert, MMK Šentrupert – prepisi za l. 1914, str. 83, zap. št. 1.

111 Prav tam, zap. št. 2.

112 Prav tam, zap. št. 3.

113 Prav tam, str. 84, zap. št. 20 in 22.

114 Prav tam, str. 86–87, zap. št. 44.

v glavo in je izgubil desno oko. Služil je mnogo let kot rudar, umrl je pa kot obč. ubožec. V Št. Rupertu je še drug Radeckega veteran Franc Drobnič.«¹¹⁵

O pokojnih faranah in rojakih je tu in tam notico prineslo tudi časopisje. To pa ni poročalo le o umrlih v domači župniji, pač pa tudi o rojakih in osebah, ki so bili s šentrupertsko župnijo tesno povezani. Med temi je bil zanesljivo Matija Bradaška, rojen 6. februarja 1852 v Lučinah v Poljanski dolini, ki se je slikarstva učil pri slikarju Janezu Šubicu. Skupaj z njim je poslikal pokopališko kapelo v Št. Rupertu na Dolenjskem. Tudi njegovo prvo samostojno delo je bilo, kakor so zapisali v *Gorenjcu*, povezano prav z dotično župnijo. Župnik Košir mu je namreč zaupal delo, da naj »na presno poslika kapelice križevega pota na Veseli gori pri Št. Rupertu. Prenovil je tam še neko drugo kapelo, nadalje kapelo v Barbovem gradu ter slike in altarje v cerkvi sv. Kancijana.« Mož s svojim delom ni obogatel, je pa »pošteno preživil svojo družino, katero je jako ljubil.« Umril je 25. decembra 1915 v Kranju in list *Gorenjec* se mu je takrat posebej poklonil s krajšim nekrologom.¹¹⁶

Tudi v prihodnjih letih so bili vzroki smrti, sodeč po vpisih v šentrupertsko mrliško matico, precej podobni kot leta 1914. Smrtnost v kraju je izrazito narasla v letu 1918. Vzrok temu je bil pojav influence, ki je dobila pozneje ime španska gripa. Poleti 1918 so časniki poročali o njej le kot o gripi, pri kateri se pojavijo hud glavobol, izčrpanost in visoka vročina. V tem prvem stiku s to boleznijo so še poročali, da hujših posledic ni, bolnik mora le počivati in preboleti to bolezen.¹¹⁷ Jeseni tistega leta pa je bolezen pokazala svojo smrtonosnejšo obliko in terjala veliko življenj. Prizadela je predvsem mlade ljudi in pogrebi so bili ponekod na dnevnem redu. Sanitetnemu naredniku Ivu Pircu je njegovo dekle v pismu opisalo vso grozo, ki so jo doživljali ob tej bolezni v Ljubljani: »Tukaj pri nas je nekaj strašnega. Danes je bilo trideset pogrebov in včeraj osemindvajset. Povsod je vse bolno.«¹¹⁸

115 *Slovenski narod*, 15. 9. 1914, str. 3.

116 *Gorenjec*, 31. 12. 1915.

117 *Slovenski narod*, 5. julij 1918, str. 3.

118 *Pismo Marjance Ivu Pircu z dne 4. oktobra 1918*. Glej: Zvonka Zupanič

Bolezen je neusmiljeno kosila tudi po šentrupertski župniji. V promemoriji za leto 1919, ki jo je napisal župnik Natlačen, beremo: »Samo v mesecu oktobru jih je pobrala 47 in med temi ponajveč mlade žene in dekleta. Vsevprek je ležalo bolno. Ljudje so imeli to bolezen za kazen božjo in marsikateri se je v tem času spomnil večnosti in se spravil s svojim Bogom.«¹¹⁹

Med umrlimi pa niso bili le domačini, pač pa tudi nekateri ruski vojni ujetniki, ki jih je vojna pripeljala v šentrupertsko župnijo. Prvi med njimi je bil 24-letni ruski vojni ujetnik Ivan Bjelakov, ki je takrat deloval pri rakovniški graščini. Za influenco je umrl 21. oktobra in bil pokopan naslednjega dne. Na šentrupertskem pokopališču so v oktobru pokopali tudi 26-letnega ruskega vojnega ujetnika, delavca Mihaela Pimenova, in 28-letnega Jakoba Petrušina, ki je deloval v Prapročah 17. Za oba je kot vzrok smrti zapisana »*influenca*.« Tega leta je torej smrt, ki ne pozna razlik, terjala kar 120 življenj.¹²⁰

Španska influenza oziroma španska gripa je po svetu terjala visok krvni davek. Po nekaterih ocenah naj bi pandemija vzela okoli 20 milijonov življenj, kar je še enkrat več, kot je bilo žrtev v času prve svetovne vojne.¹²¹

Slavec, *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem v času med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891–1967)*, Inštitut za varovanje zdravja RS, Ljubljana, 2005, str. 227. Odslej: Zvonka Zupanič Slavec, *Razvoj javnega zdravstva*.

119 NŠAL/ŠAL, *Vizitacije*, fasc. 15, Promemoria za župnijo Št. Rupert 1919.

120 NŠAL, ŽA Šentrupert, MMK Šentrupert – prepisi za l. 1918.

121 Zvonka Zupanič Slavec, *Razvoj javnega zdravstva*, str. 227. Točno število žrtev pandemije ni znano, obstajajo pa različne ocene, po katerih naj bi bilo žrtev še precej več (med 20 in 40 milijonov, celo 50 milijonov).

ŠENTRUPERTSKI MOBILIZIRANCI POD CESARSKO ZASTAVO

/.../ »Stotisoč sinov svojo mater kliče,
stotisoč mož otroke svoje, žene,
stotisoč fantov dekle zapuščene,
ko gorka kri njih v moje ude siče.«
/Alojz Gradnik, *Pesem Zemlje*/

Smrt je takrat bogato žela tudi na bojnih poljanah, koder se je prelivala kri vojskujočih se mož. Tudi šentrupertski možje in fantje so bili poslani na frontne črte. Cesarski vojak Hans Pölzer se je bojeval tako na ruskem kot na soškem bojišču. V knjižici z naslovom *Trije dnevi pekla na Soči* tako beremo o primerjavi med položaji na enem in drugem bojišču. V zapisu je dejal, da so bili položaji na vzhodni fronti prav »gemutlich«, torej prijazni: »Moj bog, to je bilo vojskovanje, kot se šika! Naši strelski jarki so bili od sovražnikovih oddaljeni 1000 korakov,¹²² na celotnem območju pa nisi niti potem, ko si se vkopal tri metre globoko, naletel na eno samo zrno peska. Na robu krasnega hrastovega in bukovega gozda smo v trdi humus izkopali utrdbe, ki smo jih lahko po pravici poimenovali za veličastne. Prednje smo dan za dnem polagali nove in nove vrste bodeče žice, s katero so nas v velikih količinah zalagali iz divizijskega poveljstva. Iz zaledja smo uživali močno podporo topništva – prav nič čudnega ni bilo torej, da smo se v naših podzemnih zavetjih počutili popolnoma varne in smo lahko tako ves svoj trud posvetili napredovanju ter utrjevanju položajev. Zaradi vsega naštetega nam je bila tamkajšnja nastanitev celo udobnejša kot v barakah na železniški postaji v Gradcu.«¹²³ Toda tega »rajskega« vzdušja niso prav nič okusili na položajih ob Soči, kamor so bili poslani:

122 Schritt oz. korak – dolžinska mera v avstro-ogrski vojski = 75 cm.

123 Hans Pölzer, *Trije dnevi pekla na Soči*, Karantanija, Ljubljana 2011, str. 7.

»O moj bog, moj bog! Res, kakšen raj je bil Dnjester! To naj bi bili naši položaji! O kakšnem zaslonu za trup ni bilo niti sledu, če seveda izvzamemo gomile trupel, ki so ponekod ležala v plasteh po štiri ali pet. Edino pravo kritje, ki smo ga imeli, je bil strelski jarek – pravzaprav niz med seboj povezanih kraterjev, ki je tekel poševno na pobočje. Kraterji 28 centimetrskih granat so se nemalokje spremenili v prava jezera. Dokler se niso razpočila, so v njih plavala napihnjena trupla. Potem so bili tu še trske, tulci izstreljenih nabojev, kresilne gobe, zveržene puške, polomljeni bajoneti, apnenčev klorid, raztrgane vreče peska, skrivenčene zaščitne plošče, nahrbtniki, kosi vojaških uniform, klobučevinasti strešniki, korenine izruvanih črnih borov, ki so jih svoje dni zasadili s trdom in ljubeznijo, zdaj pa so jih eksplozije granat spremenile v trske, kose žic, zarjavelo železje in sam vrag ve, kaj še vse. Takšno je bilo stanje, ko smo zavzeli položaje.«¹²⁴

Na takšnih oziroma še slabših položajih se je že ob prvih spopadih znašel štajerski vojak Amandus Pepernik. V opisu doberdobskega bojišča v letu 1915 je o jarkih na kraških tleh tako lapidarno zapisal: »Jarkov, kakršne je predpisoval službeni pravilnik in ki smo se jih učili kopati v zaledju, takrat na tem bojišču še nismo imeli. Šele leto pozneje smo jih videli v teh krajih.«¹²⁵ Zato so si iskali zavetja za kraškimi kamnitimi zidovi, ki so bili ponekod od italijanskih črt oddaljeni »samo sto ali še manj metrov.« Relativno 'varnost' pa so si skušali najti tudi v vrtačah, dolinicah in šele pozneje v izkopanih kavernah. Prave varnosti na bojiščih pa tako ali tako ni. Še več, tudi čelad sprva niso uporabljali in posledično je bilo število žrtev še večje. Te "zaščitne pripomočke" so dobili šele pozneje.¹²⁶

124 Prav tam, str. 14.

125 Amandus Pepernik, *Doberdob, slovenskih fantov grob*, Ljubljana 2005, str. 48.

126 Prav tam, str. 51–52.

Slika 8: Pogled v strelski jarek na prvi bojni črti kraškega bojišča.

Vir: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Fronta, o kateri so brali v zaledju v časopisih, je seveda postregla z brezštevlnimi težavami, spopadi in grozljivimi prizori. »Prebivalstvo v ozadju, ki vidi ranjence, si gotovo ne more predstavljati strašnega pogleda ubogih žrtev na bojišču,« je zapisal Pepernik in nadaljeval: »Temu manjkajo roke, drugemu noge, tretjemu je iztisnil zračni pritisk mine ali granate obe očesi. ‚Luč, luč!‘ vpije z obupanim glasom; toda žal mu ne more nihče dati niti žarka svetlobe. Tu se valja nekdo v groznih bolečinah na tleh. Košček granate mu je razparal trebuh. V rokah drži čreva, ki so izstopila iz trebušne votline. Tam zopet leži nesrečnež, ki mu je kamen raztrgal spodnjo čeljust. Vsa glava je ena sama kepa mesa in krvi. Drugod zopet vidiš nesrečneža, ki mu je težak kamen sploščil glavo, a vendar še živi. Taki prizori nam kažejo pravo grozoto nečloveškega klanja.«¹²⁷

127 Prav tam, str. 54.

S takšnimi prizori vojne so se seznanili tudi šentrupertski možje in fantje v vojaški suknji in tudi med njimi je kosila smrt. Nekateri so padli »za dom in cesarja«, drugi so bili ranjeni, tretji so se izgubili v vojni vihri in veljali za pogrešane, pa se v resnici pozneje znašli na drugem koncu sveta v vojnem ujetništvu. O tem, kaj se je dejansko zgodilo z najbližjimi v vojski, so se seveda vsak dan znova spraševali domači. Ti so o usodi posameznika lahko nekaj izvedeli od na dopustu se nahajajočih soborcev, sosedov, potom pisem in dopisnic ali telegramov, ki so jih pošiljali vojaki, častniki ali oblasti. Enega pomembnih virov informacij o svojih ljubljениh pa je domačim predstavljalo tudi časopisje, ki se je pri tem posluževalo uradnih seznamov izgub, ki jih je izdajalo vojno ministrstvo.

Uradni sezname – med teorijo in prakso

Oblasti so že zgodaj skušale odgovoriti na vse večje poizvedovanje in vprašanja ter so v ta namen izdajale posebne sezname izgub (*Verlustliste*) cesarske armade.¹²⁸ Časopisi so posebej v prvih mesecih obširno poročali o teh seznamih in jih tudi sami ves čas vojne pogosto navajali. Po teh podatkih naj bi samo po seznamu izgub (št. 1 do 11) pričali o 655 padlih in 3235 ranjenih cesarskih vojakih. K temu so prišteli še vsa imena, ki so se znašla na seznamih bolnih in ranjenih. V listu *Sava* so navajali, da so na teh seznamih skupno našteali 7770 imen in te podatke primerjali z nemškimi seznamimi.¹²⁹ V časopisju pa so se že zgodaj ljudje pritoževali, da so se sezname izgub objavljali precej pozno in bi kazalo to spremeniti v korist zaskrbljenih sorodnikov. V *Slovcu* so se sicer strinjali s tem in apelirali na vojaške oblasti, da se izdajanje seznamov kolikor mogoče pospeši, hkrati pa so se zavedali, kako težko je do takšnih podatkov v vojnem času sploh priti. »Zvečer, ko se konča boj ali

128 Sezname izgub za posamezna leta so periodično dostopni tudi na spletu. Glej: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=23834&it=0> (zapis z dne 20. 5. 2018).

129 *Sava*, 19. 9. 1914.

bitka, dožene poveljnik pododdelka, kolikim možem še poveljuje. Med tistimi, ki jih ni več v vrsti stotnije, je videl, da je ta ali oni padel; seveda vedeti pa ne more, če je bil ubit ali ranjen in če se je morebiti le vsled naporov onesvestil. O drugih mu poročajo tovariši, a seveda tudi ne popolnoma zanesljivo. O nekaterih, ki manjkajo, nihče ne vé, kaj da je ž njimi. /.../ Sezname o izgubah se morajo natančno izdelati, ne smejo obsegati nobenih napačnih podatkov, ker če niso natančni, lahko ob objavi povzročijo neupravičeno žalost, a tudi varljive upe. Sezname o izgubah postanejo zreli šele takrat, če se dožene smrt z izkaznico, ki jo nosi v naši armadi vsak vojak in častnik v žepu hlač, v nemški armadi pa za vratom obešeno, in kadar lazareti poročajo, da so bili vojaki ranjeni.« K temu so zapisali še, da je potrebno upoštevati tudi čas, da do takšnih podatkov preko vojaške pošte pride vojno ministrstvo, ki potem podatke uredi in jih tudi natisne. Posebej pa so apelirali, naj ljudje ne verjamejo kar vsem govoricam, ki seveda niso bile nobena redkost.¹³⁰

Časopisni članek je bil očitno pisan še precej pod vtisom vojaških pravilnikov, ki so v primeru vojne posebej določali, kako je voditi takšne sezname. Toda teorija je bila eno, realne vojne razmere pa nekaj popolnoma drugega. Pogosto se je namreč dogajalo, da so bili vojaki brez predpisanih legitimacij in je bilo torej nemogoče ugoditi vsem predpisom. S takšnimi težavami so se srečevali tudi duhovniki na Kranjskem, v krajih, kjer je bilo nastanjeno vojaštvo in je tudi prihajalo do smrtnih primerov (bolezni, rane itd.). Domžalski župnik je v župnijski kroniki zabeležil, kako težko je bilo včasih vpisati umrle vojake v tamkajšnji bolnišnici v matične knjige – o pokojnih so namreč manjkali tudi osnovni podatki.¹³¹ S takšnimi težavami so se soočali tudi vojaški duhovniki in vojaški škof: »Na moj urad že sedaj neprestano prihajajo številne vloge za doposlatev mrtvaških listov o v boju padlih vojaki. Človek pa je moral sam biti na bojnem polju, da razume, da tej želji ni lahko ustreči. Sovražnik mnogokrat pokoplje mrtve z legitimacijami

130 *Slovenec*, 9. 9. 1914, str. 5.

131 France Bernik, *Zgodovina fare Domžale: svojim faranom doma in na ptujem v spomin na veliko dobo farne in domovinske ljubezni spisal Franc Bernik*, Domžale, 1923, str. 275.

vred, ki tvorijo podlago za vpis v smrtne matrice; da, niti lastne čete ne morejo voditi zapisnikov o padlih, ker manjkajo priče in se mnogokrat pogube legitimacijski listi. V tem oziru bodo morale pomagati milo izvajane zakonite določbe o proglasitvi mrtvim. Smrtni izkazi se pač lahko vodijo v sanitetnih zavodih, pri četah, ki stoje v boju, je pa to naravnost nemogoče.«¹³²

Povrhu so se tudi vojaške oblasti večkrat zanesle na pričanja soborcev, ki so »zanesljivo« videli, da je ta ali oni padel na bojnem polju, pozneje pa se je ugotovilo, da je bil le ranjen in je prišel v vojno ujetništvo. Zato se je večkrat izkazalo, da so tudi uradni natisnjeni sezname izgub večkrat pomanjkljivi in ne najbolj zanesljivi. Vseeno pa danes predstavljajo vsaj oporno točko za nadaljnje poizvedbe o usodi tega ali onega vojaka cesarske armade.¹³³

Nekateri primeri zapisov šentrupertskih rojakov

Prvi uradni seznam izgub, ki postreže z noticami o šentrupertskih rojakih, je datiran s 17. novembrom 1914. V njem beremo: »Brumek [sic!] Rudolf, Korp. Ir. Nr. 17, 4. Komp., Krain, Gurkfeld, St. Ruprecht, 1890, verw.« Drugi zapis pa se glasi: »Lukey Josef, Korp., IR Nr. 17, 3. Komp., Krain, Gurkfeld, St. Ruprecht, verw.«¹³⁴ Sporočali so torej, da je bil Brumek (Brunek) Rudolf, desetnik (*Korporal*), pripadnik 17. pehotnega polka (*Infanterie Regiment Nr. 17*), 4. stotnije (4.

132 *Slovenec*, 11. 11. 1914, str. 2.

133 Na spletnih portalih različnih nacionalnih knjižnic (denimo avstrijske nacionalne knjižnice) je danes mogoče najti uradne sezname izgub, kar lahko olajša raziskovanje potencialnemu raziskovalcu. Pri tem pa je potrebno znova opozoriti na previdnost. Omenjene zapise bi namreč veljalo potem posebej preveriti v arhivskih dokumentih, ki jih za cesarsko armado v veliki meri hrani Vojni arhiv na Dunaju. – Spletna stran z dostopnimi sezname izgub, urejenih po letnikih (1914–1919), je dostopna na: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vll> (zapis z dne 15. 5. 2018).

134 *Seznam izgub (Verlustliste)*, št. 60 z dne 17. 11. 1914, str. 2, str. 7; 20.

Kompagnie), Kranjska, Krško, Št. Rupert, rojstni letnik 1890, ranjen (verw.). Pri tem prebiranju se je seveda najprej potrebno nekoliko seznaniti z vojaškimi kraticami, kar so praviloma v vojaških letopisih oziroma šematizmih pojasnjevali na prvih straneh. Iz obeh zapisov je moč razbrati, da so za prvega vojaka navedli vse dostopne podatke, pri drugem pa so umanjkali podatki o rojstnem letniku.

O ranjenih šentrupertskih rojakih je faranom poročal tudi 74. uradni seznam izgub. Takrat sta bila ranjena leta 1876 rojeni »Berčar [sic!] Ignac«, pripadnik 27. črnovojniškega pehotnega polka, in še dve leti starejši Janez Golob, ki je služil pri isti enoti.¹³⁵ Podobna in včasih tudi bolj obsežna obvestila so bila v prihodnjih mesecih vojne vihre. Tako so denimo 4. februarja 1916 uradni sezname izgub prinesli novice o nekaterih šentrupertskih rojakih v vojaških suknjah. Za Franca Tomazina (roj. 1890), pripadnika 1. stotnije, so zapisali, da je bil takrat v vojnem ujetništvu v Moskvi.¹³⁶ V ruskem ujetništvu, natančneje v Pensi, se je nahajal tudi Janez Tratar (roj. 1893), sicer črnovojnik, pripadnik 4. nadomestne stotnije 17. pehotnega polka.¹³⁷ V istem taborišču se je nahajal tudi njegov rojak Jaklič Martin (roj. 1893). Podobno usodo je delil še titularni četovodja Nikolaj Bartol (roj. 1888), ki je sicer služil v 10. stotnji že omenjenega polka.¹³⁸ Sezname so imena in priimke fantov in mož prinašali vse naslednje tedne vojne.

Svojci so se potem o njihovem stanju lahko informirali pri vojaških oblasteh. V prvih uradnih seznamih so v ta namen objavili navodila v skorajda vseh jezikih monarhije. V slovenskem jeziku so tako zapisali: »Poduk. 1. Vprašanja o bivališču in ranjenosti ali bolezni ranjencev, odnosno obolelih je pošiljati s predtiskanimi dopisnicami z dopisnico za odgovor ali brzojavno (s plačanim odgovorom) na pojasnjevalni urad avstrijskega društva Rdečega križa na Dunaju ali na pojasnjevalni urad ogrskega društva Rdečega križa v Budimpešti. 2. Dan in kraj pogreba mrtvih naznani pristojno dušno pastirstvo (pisec matice).«¹³⁹

135 *Seznam izgub (Verlustliste)*, št. 74 z dne 5. 12. 1914, str. 7; 11.

136 *Seznam izgub (Verlustliste)*, št. 371 z dne 4. 2. 1916, str. 50.

137 Prav tam.

138 *Seznam izgub (Verlustliste)*, str. 6.

139 *Seznam izgub (Verlustliste)*, št. 60 z dne 17. 11. 1914, str. 2.

Za ujete vojake so precej pozneje, leta 1917, vzpostavljali poizvedovalne urade po monarhiji z željo, da se na ta način »pomirljivo vpliva na sorodnike glede na v vojnem ujetništvu se nahajajoče svojce in internirance«. Takšna »poizvedovalna mesta« so bila na Kranjskem postavljena v različnih sodnih okrajih; med drugim v Mokronogu za: »Mokronog, Škocjan, Št. Rupert.«¹⁴⁰

Časopisje – vez z domačimi

Iz teh uradnih listov so osnovne podatke prinašali tudi časopisi in dnevni listi, ki so včasih postregli s še precej bolj izčrpnimi opisi in podatki, ki so jih o vojakih pridobili preko pisem ali dopisnic. Prav pošta je tedaj predstavljala glavno vez med vojaštvom in civilnim prebivalstvom. Šentrupertski fantje so se oglašali od vsepovsod – s fronte, iz bolnišnic, okrevališč, zalednih postaj in vojnega ujetništva.

Zlasti ob prazničnih dneh so se radi oglasili z dopisnicami in pozdravi, ki so jih z veseljem objavljali časopisi. Poleti leta 1916 sta tako prijatelje »iz jarkov, kjer so sovražne krogle vsakdanji gosti« pozdravljala poddesetnik A. Gorenc iz Šentruperta in vojak J. Kuhelj iz Stične.¹⁴¹ S tirolskih vršacev so žene in dekleta »krškega okraja« preko časopisnih listov leta 1917 denimo pozdravljali slovenski topničarji, med katerimi je takrat služil tudi desetnik Franc Strajnar iz Št. Ruperta.¹⁴² V pozdravih pa niso zaostajali niti pripadniki pionirskih enot, med katerimi je bil tudi Anton Hofer, doma iz Št. Ruperta na Dolenjskem.¹⁴³ Martin Podlesnik iz Šentruperta in Avsec Anton iz Male Cikave pa sta se podpisala pod dopis v imenu vseh soborcev: »Prisrčno pozdravljamo z visokih skalnatih pečin vse bralce in bralke »Domoljuba«, posebno pa vse

140 *Slovenec*, 18. 5. 1917, str. 3.

141 *Domoljub*, 27. 7. 1916, str. 401.

142 *Domoljub*, 21. 9. 1916, str. 501.

143 *Domoljub*, 17. 2. 1916, str. 93.

fante in dekleta šentruperske [sic!] fare. Kličemo: Na svidenje! Dal Bog skoro ljubi mir! Nam je še precej dobro, snega imamo precej pa vse eno ne odnehamo popreje, da Lahu staremo [sic!] kosti.«¹⁴⁴ Podobno sta se s frontne črte oglasila domačina Ivan Pregelj in Jožef Debevc, ki sta oba službovala pri 17. pehotnem polku.¹⁴⁵

Kot zanimivost velja omeniti tudi časopisno notico v *Bogoljubu*, ki je poročala o slovenskih usmiljenkah, med katerimi je bila tudi šentrupertska domačinka: »Iz Soluna so bile vsled tamošnjih razmer odpoklicane v Carigrad slovenske usmiljene sestre in sicer: S. Olga Ponikvar z Blok, S. Vincencija Kaplja iz Ljubljane, S. Angeza Golob iz Št. Ruperta, S. Angela Dejak iz Ribnice, S. Jožefa Štefulja z Doba, S. Alojzija Gajšek iz Št. Jurija ob j. ž.«¹⁴⁶

Vsa ta pisma in pozdravi so na svoj način prispevali k olajšanju napetosti pri domačih in k zavesti, da so njihovi najbližji na bojnih poljanah še pri življenju.

»Na kateri le poljani ...« (Rudolf Maister)

Ob pozdravih in dobrih željah pa so še veliko pogosteje časopisi poročali o padlih, ranjenih, pogrešanih in zajetih pripadnikih cesarskih oboroženih sil. V času vojne se je marsikateri ranjeni ali bolni vojak znašel v zalednih bolnišnicah, ki so bile neredko v neposredni bližini domačih krajev. V bolnišnico cesarice Elizabete v Novem mestu je v začetku leta 1915 prispelo večje število Hrvatov in Romunov, med njimi so bili tudi Slovenci in možje iz okoliških krajev. Iz časopisnihotic so tako šentrupertski farani lahko izvedeli, da sta se v tej bolnišnici znašla Tratar Alojz, pripadnik 17. pehotnega polka, in vojak 27. domobranskega pehotnega polka

¹⁴⁴ *Domoljub*, 22. 11. 1917, str. 560.

¹⁴⁵ *Domoljub*, 16. 8. 1917, str. 389.

¹⁴⁶ *Bogoljub*, 1916, št. 1, str. 28.

Mausar Jožef,¹⁴⁷ doma iz Prapreč.¹⁴⁸

Prav tako so časopisi poročali o možeh in fantih, ki so se znašli v vojnem ujetništvu: »Iz Niša je pisal Franc Uhan iz Straže – iz Wjasma zapadno od Moskve pa Karol Lukek iz Drage in drugi zopet iz Samare, Sarafovova, Sibirija; torej so Št. Ruperski možje in fantje razkropljeni precej.«¹⁴⁹ A če se je za nekatere kar kmalu izvedelo, kje se nahajajo, drugod ni bilo vedno tako in ni bilo malo takšnih, ki so doma že veljali za umrle oziroma izginule, ko je priletelo pismo in razveselilo domače. Časopisje je o takšnih primerih z veseljem poročalo in nemalokrat so notice s podobno vsebino razveselile tudi šentrupertske farane. Leta 1915 je *Slovenec* objavil dopis iz Šentruperta, v katerem je postregel z nekaterimi dogodki, ki so zaznamovali dogajanje v kraju. Med drugim je dopisnik v svojem poročilu zapisal, da se je iz ruskega ujetništva po več kot letu dni oglasil vojak »Jožef Janušek, ki je bil že davno proglašen za mrtvega, svoji ženi na Ravnik. Veselje žene je bilo pač veliko!«¹⁵⁰ Prav takšno veselje je povzročilo tudi pismo Antona Lamovška, ki se je tudi znašel v ruskem ujetništvu. Kar 13 mesecev ni bilo nobenega glasu o njem: »Doma so se že vdali v trpko misel, da ga krije tuja zemlja, zato sedaj tem večje veselje.«¹⁵¹ O podobnem dogodku je 18. oktobra 1917 poročal tudi *Domoljub*, ko je objavil vest, da se je iz ruskega ujetništva oglasil »Ivan Gričar iz Straže št. 3, občina Št. Rupert na Dolenjskem, pešec c. in kr. pp. »Cesarjevič« št. 17. 32 mesecev ni bilo nobenega glasu o njem. Njegovi starši so bili od vojaške oblasti obveščeni, da se omenjeni od bitke pri Janawki 1. 2. do 31. 3. 1915 pograša, zato so že vse upanje izgubili, da ga še kedaj živega vidijo. 8. julija 1917 je pa pisal z Ruskega (stancija Čudovc, gubernija Novgorod) svojemu tukajšnjemu stricu, da je zdrav in želi vedeti, kako je doma. Pismo je hodilo tri mesece.«¹⁵²

147 Morda gre v tem zapisu dejansko za poznejšega šentrupertskega župana Jožefa Mavsarja (1891–1942) iz znane Mavsarjeve družine, ki je bila v času druge svetovne vojne skorajda vsa pobita na gradu Dob.

148 *Dolenjske novice*, 12. 3. 1915, str. 159.

149 *Domoljub*, 28. 1. 1915, str. 58.

150 *Slovenec*, 29. 12. 1915, str. 5.

151 *Domoljub*, 21. 12. 1916, str. 663.

152 *Domoljub*, 18. 10. 1917, str. 496.

Časopisi so poročali tudi o tistih, ki so se zaradi ran ali različnih bolezni znašli po sanitetnih ustanovah v vseh krajih monarhije. Že oktobra 1914 se je v ljubljanskih bolnišnicah tako zdravil vojak 17. pehotnega polka Alojzij Kovačič, »iz Št. Ruperta pri Krškem.«¹⁵³ A če so se nekateri uspeli pozdraviti in se vrniti na bojne poljane, to ni bilo dano vsem. Med prvimi preminulimi šentrupertsкими vojaki je bil v sarajevski bolnišnici umrl 34-letni posestnik Jože Bracar iz vasi Kamnje. *Tedenske slike* so objavile njegov portret in se mu poklonile v kratkih vrsticah: »Huda zima mu je naklonila bolezen, za katero je moral umreti. Udeležil se je vseh vojnih operacij na jugu. Bil je posestnik, priden in dober gospodar v vasi Kamnje, občine Št. Rupert. Zapustil je šest malih otročičev. Bodi mu zemljica lahka!«¹⁵⁴ V bolnišnici v Zenici je umrl tudi Jožef Korelc iz Prapreč. »Že prej ne popolnoma zdrav, je sedaj kot vojak ugasnil daleč od doma, žene in otročičev. Naj počiva v miru!«, so zapisali v *Domoljubu*.¹⁵⁵ Tudi v *Ilustriranem glasniku* so poročali o vrlih mladeničih z Dolenjske. Med temi je bil tudi Franc Pižmoht iz Trstenika, ki »je padel na severnem bojišču zadet v desno stran«, je poročal *Ilustrirani glasnik*. Ob tem so poudarjali njegove vrline in skrbnost, ki jo je izkazoval do svojih domačih, ter omenili, da je bil član »Orla«.¹⁵⁶ Do konca leta 1915 naj bi bilo mrtvih že 15 mož. »Med zadnjimi je umrl v bolnici pri Ptujju Pelegrin Florjančič. Z doma pa je vseh mož do 500 /.../.«¹⁵⁷ Toda žvižgajoče krogle, eksplozije granat, neugodne vremenske razmere in sploh vsi drugi napori vojne so visok krvni davek med vojaki terjali tudi v prihodnjih mesecih.

153 *Slovenski narod*, 17. 10. 1914, str. 3.

154 *Tedenske slike*, 14. 4. 1915, str. 9.

155 *Domoljub*, 28. 1. 1915, str. 58.

156 *Ilustrirani glasnik*, 4. 3. 1915, str. 322.

157 *Slovenec*, 29. 12. 1915, str. 5.

Slika 9 in 10: Padla vojaka Jože Brcar in Franc Pižmoht iz Šentruperta.

Vir: *Tedenske slike in Ilustrirani glasnik.*

Zdi se, da je šentrupertski župnik skušal slediti dogodkom na bojnih poljanah in beležiti vse spremembe, povezane z njegovimi farani, ter te zaznambe vpisovati vsaj v *status animarum* oziroma knjigo župljanov.¹⁵⁸ S potrebnimi informacijami so ga seznanjali tako svojci kot tudi vojaki (npr. dopustniki) oziroma vojaške oblasti. Pri tem se je večkrat primerilo, da so tudi uradna obvestila oblasti lahko, kakor je že bilo omenjeno, včasih zmotno poročala o usodi posameznika. V knjigo župljanov je župnik vstavil tudi dokument oziroma skopo, v tabelarični obliki pisano uradno sporočilo o leta 1878 rojenemu domačinu Alojzu Kuslu, ki je sporočalo, da je mož

158 V času pisanja tega prispevka je šentrupertski župnik tri knjige župljanov zaupal v hrambo Nadškofijskemu arhivu Ljubljana. Ker so bili statusi še v postopku razvrščanja in še niso bili opremljeni z ustreznimi signaturami in časovnimi zamejitvami, so opombe nekoliko pomanjkljive. Uporabil sem le navedbo, da gre za zapise iz statusov.

9. avgusta 1917 na bojišču padel.¹⁵⁹ Župnik je upošteval uradni dopis in v knjigo župljanov zapisal zaznamek o tem dogodku. Vpogled v status in poznejše zaznambe, vpisane pod naslovom Kamnje št. 2, pa razkrije, da je Alojz Kusl vojno vendarle preživel.¹⁶⁰ Do takšnih primerov je skorajda gotovo prihajalo v vsaki župniji, včasih tudi po večkrat.

1707/16
K. No.

An das hochwürdige Pfarramt
in St. Ruprecht

Nachstehender Todesfall wird behufs Ergänzung der
Matriken namhaft gemacht.

Name	Heimatgemeinde	geboren	Todesursache	Anmerkung
Alois Kusl	St. Ruprecht	19/5. 1878	9/8. 1917 im Dienste gefallen	

Jurkfeld, am 29. 8. 1917
V. S. S. S.

Slika 11: Ohranjeno naznanilo o smrti Alojzija Kusla.

Vir: Status animarum Šentrupert.

Vpisi v statusih so včasih precej skromni, sestavljeni le iz drobne zaznambe ali opazke, npr. da je nekdo bil vojak. Zapisi kot so: Amerika, služi, ujetnik, so bili zelo lapidarni in ne podajajo odgovora na vprašanje, ali se je dotični ujetnik tudi vrnil. Tega samo na podlagi takšnih notic ni mogoče reči. Deloma pa na vprašanja te vrste lahko podajo nekaj odgovorov morebitni zaznamki, zapisani v krstni matični

159 Prim. NŠAL, ŽA Šentrupert, status animarum, *An das hochwürdige Pfarramt in St. Ruprecht Nachstehender Todesfall* – Alois Kusl.

160 Prav tam, status animarum.

knjigi, vendar je tudi pri tem potrebno biti precej previden. Razlog je preprost – tudi tu je lahko prišlo do napačnega vpisa zaznambe (npr. o smrti). Zdi se, da je do takšnega primera prišlo tudi v šentrupertski krstni knjigi. Župnik Janez Mervec je bil obvešččen, da je na bojnih poljanah za vedno ostal že omenjeni padli vojak Franc Pižmoht, ki je stanoval na hišnem naslovu Trstenik 31. Na istem naslovu pa je bil 5. oktobra 1879 rojen tudi Franc Pižmoht (st.)? in župnik je, kakor gre razbrati, zaznamek o smrti mladega fanta v krstni knjigi najbrž pomotoma vpisal starejšemu.¹⁶¹ Da je šlo dejansko za mladega fanta, poroča že omenjeni časopisni članek kakor tudi mrliška kartica v Vojnem arhivu na Dunaju. V njej so njegov priimek sicer zapisali kot Pižmouht, za rojstno leto pa navedli 1893.¹⁶²

Domovinska pristojnost

Župnik je najbrž spremljal tudi vse tiste farane, ki so v kraj prispeli kot delovna sila in so si na podlagi dolgoletne službe v isti občini pridobili domovinsko pravico. O domovinski pravici, ki jo je urejal poseben zakon, je na kratko večkrat poročalo časopisje. Leta 1896 je bil namreč sprejet novi domovinski zakon,¹⁶³ ki je občine v mnogočem veliko bolj striktno zavezoval kot stari zakon. V *Slovincu* so tako 12. junija 1901 v poročilu o seji občinskega sveta med drugim nekaj vrstic namenili tudi razlikam med starim in novim domovinskim zakonom. Med drugim tako beremo: »Dočim ima stari domovinski zakon točko, po kateri je občini na prosto voljo dano sprejeti v občinsko zvezo, kogar ona hoče, in tirjati od njega pristojbino, določa novi domovinski zakon, da občina ne sme odreči domovinske pravice tistemu, ki je kot polnoletni državljan

161 Prim. NŠAL, ŽA Šentrupert, RMK Šentrupert 1868–1887, str. 160, zap. št. 102. V zaznamku piše: »+ 11./12. 1914 padel v vojski.«

162 Österreichisches Staatsarchiv (ÖSTA), Kriegsarchiv (KA), Kriegsverluste (VL), Totenkartei des Weltkrieges (TK), karton 143 (Bisgac), Pižmo(u)ht Franz.

163 Dostopen je tudi na spletu: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsl&datum=18960304&seite=00000743> (zapis z dne 30. 5. 2018).

najmanj 10 let prostovoljno brez prestanka bival v občini in ni užival preskrbe ubogih ter je bil pošten.«¹⁶⁴ Precej podrobno so novi zakon razlagali tudi v drugih časopisih. Dopisnik časopisa *Gorica* je »Zakon o uredbi domovinskih razmer«, kakor so naslovili prispevek, pojasnjeval v obsežnem prispevku 7. januarja 1901. Med drugim je navedel tudi praktične primere in opozoril, da je za podelitev te domovinske pravice potrebno izrecno vložiti prošnjo in torej ni bila kar samoumevna. V prispevku je opozoril, da nov zakon temelji »na načelu priposestvovanja« ter da je do sprememb prišlo, ker je zlasti v mestih »število nepristojnikov presehalo število pristojnikov« oziroma je bilo v občini več naseljenih ljudi od drugod kot domačinov: »V Trstu so n. pr. nastajali celi rodovi, ki so se tam rodili, so tam dolgo živeli in delali, pa so le ostali tujci in mnogokrat niso sami vedeli, kateri občini so pristojni, ampak so morali šele popraševati [sic!], od kod se je preselil njih ded ali praded, da so prišli na sled pravi pristojnosti.« Občine so po starem zakonu imele polno pravico pri podelitvi domovinske pravice oziroma sprejema v občinsko zvezo in so to zelo nerade počele predvsem zaradi tega, ker so bile zavezane »dolžnosti do oskrbe ubožnih pristojencev.« Poročevalec je potem pojasnil, da se je nekaterim občinam dogajalo, da so stroški, povezani z oskrbo oseb, »o katerih ni bilo v občini ni duha ni sluha več in kojih so se najstarejši ljudje s težavo spominjali. To breme pa je tako hudo pritiskalo naše občine, da so se začele druga za drugo oglašati v prilogi premembi domovinskega zakona.« Novi zakon iz leta 1896 je sicer občinam še dajal pravico, da smejo sprejeti v občinsko zvezo »kogar si bodi«, vendar niso smeli odreči tega osebam, ki so deset let nepretrgoma in prostovoljno živele v dotični občini.¹⁶⁵ Toda to ni bilo dovolj, kakor so posebej opozarjali v listu *Občinske uprave*:

»Domovinski zakon zahteva več. Oseba, ki hoče zadobiti pravico do obveznega sprejema v domovinsko zvezo, mora kot samopravna oseba deset let v občini bivati. – Le oni, ki po zadobljenosti samopravnosti deset let v kaki občini prebiva, lahko zadobi omenjeno pravico. Kdo pa je samopraven? Samopraven je vsak, kdor je v smislu določb

164 *Slovenec*, 12. 6. 1901.

165 *Gorica*, 7. 1. 1901.

občnega državnega zakonika, opravičen samolastno urejevati svoje osebne in premoženjske razmere. Samopraven postane človek v smislu 24. občnega državnega zakonika navadno z izpolnjenim 24. letom. V tem slučaju govorimo, da je postal polnoleten. Samopravni pa postanemo tudi pred 24. letom, ako nas oče, oziroma varuštveno sodišče pred to dobo izpusti iz očetovske, oziroma varuštvene oblasti. /.../ Rok desetletnega bivanja v občini nam je torej šteti še le od onega časa naprej, ko postane dotična oseba samopravna.«¹⁶⁶

V listu so še podrobneje predstavili nekatere člene in določbe, da bi na ta način olajšali poslovanje in delo občinskih uradov. Takšnih fantov in mož, ki so si pridobili domovinsko pravico tudi v Šentrupertu, seveda ni manjkalo niti med vojaškimi obvezniki, ki so bili mobilizirani v času prve svetovne vojne. Nazoren primer predstavlja vojak Karl Detela, ki ga najdemo na seznamih izgub, zanj pa se najde podatek tudi v mrliški matični knjigi 17. pehotnega polka. Iz zapisa je moč razbrati, da je bil Karl Detela rojen v Ljubljani, očitno pa je kot hlapec (*Knecht*) več kot desetletje delal v Šentrupertu in si pridobil domovinsko pravico. Iz zapisa v že omenjeni mrliški matici razberemo, da je bil domovinsko pristojen prav v šentrupertsko občino.¹⁶⁷ Podobno je domovinsko pravico in s tem pristojnost v Šentrupertu imel tudi narednik Zuppan (sic!) Anton, ki je bil, kakor piše v mrliški matični knjigi 17. pehotnega polka, rojen v kraju Vasasbánya¹⁶⁸ na Ogrskem.¹⁶⁹ Kraj je takrat slovel po rudniku železa in najbrž zato privabljal tudi delavce iz vse monarhije. Povsem verjetno je, da je tja prišel tudi oče narednika Antona. Podobno je bilo najbrž s še nekaterimi drugimi odkritimi vojaki, katerih sicer ni najti v krstnih maticah (zato tudi v seznamu ni zapisanih hišnih naslovov), so pa v uradnih seznamih izgub pod pristojnostjo navedeni pod občino Šentrupert. Seveda pa bi bilo moč zadevo tudi obrniti in se vprašati, koliko je bilo domačih fantov, ki so padli in so bili pristojni v sosednje občine. Za zdaj teh odgovorov ni mogoče podati.

166 *Občinska uprava*, 5. 1. 1906, št. 1, str. 20.

167 Za posredovani zapis iz mrliške matice 17. pehotnega polka se zahvaljujem dr. Petri Svoljšak.

168 Vasasbánya oziroma na kratko: Vasas. Kraj je od leta 1954 del mesta Pécs. Za pojasnila se zahvaljujem dr. Attili Kovácsu.

169 Prim. ÖSTA/KA, Militärmatriken – Sterb-Matriken, Nr. 01523, Sterb. Reg. Infanterie Reg. Nr. 17, 1914–1915, fol. 109, Zuppan Anton.

Nepopolni seznam šentrupertskih padlih

Prva svetovna vojna je, po nekaterih ocenah, terjala okoli 40 milijonov vojaških in civilnih žrtev,¹⁷⁰ od tega okoli 20 milijonov mrtvih (pribl. 9,7 milijona vojaških in okoli 10 milijonov civilnih žrtev) in še nekoliko več ranjenih. Med umrlimi je bilo na strani antantnih sil okoli 5,7 milijona vojakov, centralne sile pa so v vojni izgubile okoli 4 milijone mož. Od tega naj bi samo habsburška dvojna monarhija neposredno med vojaštvom izgubila okoli 1.100.000 mož, med civilnim prebivalstvom pa naj bi smrt terjala 467.000 življenj. K temu bi morali prišteti še vse vojaške ranjence, katerih število je ocenjeno na 3.620.000 mož.¹⁷¹ Med umrlimi in ranjenimi vojaki so bili tudi možje in fantje iz župnije Šentrupert.

Na podlagi že omenjenih doslej zbranih precej skromnih arhivskih virov, zaznamkov v krstni knjigi, zabeležk v statusih in zbranih podatkov iz pregledanih uradnih seznamov izgub, dopolnjenih z različnimi časopisnimi noticami, se je poskušalo sestaviti prvi (nepopolni) seznam¹⁷² padlih faranov župnije Šentrupert. Tega bo seveda v prihodnje gotovo mogoče še dopolniti oziroma z nadaljnjim raziskovanjem tudi ustrezno popraviti. Ne glede na vse, pa tudi doslej zbrani podatki podajo vsaj nekaj prvih informacij o padlih možeh in fantih izpod zvona sv. Ruperta.

170 V navedeni študiji iz leta 2011 so med civilne žrtve vključili pobite Armence, zato pa tu niso vključili umrlih za špansko gripo. Glej: *Reperes – module 1-1-1 – explanatory notes – World War I casualties*, str. 1. Dostopno na spletu: <http://www.centre-robert-schuman.org/educationnal-tools/teaching-europe/reperes-explanatory-notes?langue=en> (zapis z dne 15. 6. 2018).

171 *Reperes – module 1-1-1 – explanatory notes – World War I casualties*, str. 6. Prav tam.

172 Za vso pomoč in opozorila na nekatere priimke se iskreno zahvaljujem zgodovinarju Klemenu Lužarju.

Tabela 1: Nepopolni seznam padlih iz župnije Šentrupert

(vir: RMK Šentrupert, Statusi, Sezname iz gub (Verlustliste), časopisje, Uradni list).

Priimek	Ime	Leto rojstva	Domač naslov	Enota	Kraj smrti
Arhar	Justin	1883	Šentrupert 6	LstWachBaon Siegersdorf	umrl za posledicami vojne (Trst)
Bartolj	Franc	1895	Bistrica 29	FJB 7	padel na italijanskem bojišču (Štanjel)
Bec	Janez	1895	Št. Rupert 55		padel na ruskem bojišču (Galicija)
Beorchia	Max	1896	Št. Rupert 52	FJB 7	padel na italijanskem bojišču (Monte Campiogletti – Asiago)
Brcar	Jožef	1872	Kamnje 3		umrl v Sarajevu
Boh	Janez	1891	Vesela Gora 17	IR 17	umrl v ruskem ujetništvu
Breznikar	Jožef	1895	Škrljevo 35	IR 17	padel na ruskem bojišču
Brunek	Ignac	1883	Ravne 17		pogrešan – razglasitev za mrtvega sodišče NM
Cerkovnik	Andrej	1897	Trstenik 8 - 20	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	padel na italijanskem bojišču
Cugelj	Anton	1889		IR 17	padel na italijanskem bojišču
Cugelj	Frančišek	1890	Št. Rupert 58	GebArtRgt 3	padel na ruskem bojišču (Rachanje bei Tomaszow)
Cugelj (Cugl)	Janez	1896	Vrh 5	IR 17	padel na ruskem bojišču
Debevc	Jožef	1890	Kamnje 8	IR 17	pogrešan (padel na ruskem bojišču?)

Detela	Karl	1887		IR 17	padel na ruskem bojišču (Galicija)
Florjančič	Anton	1894	Bistrica 25	LstIR 27 (?)	umrl v bolnici Szatmar Nemeti – Ogrska (dan. Satu Mare – Romunija)
Florjančič	Peregrin	1889	Kamnje 30	IR 17	umrl v rezervni bolnici Kuttenberg v Strnišču (Sterthal) pri Ptuj
Frelih	German	1895	Št. Rupert 22	IR 17	padel na ruskem bojišču? (avgusta 1915?) – po vojni razglašen za mrtvega
Frelih	Jožef	1897	Št. Rupert 22	Slovenski planinski polk	umrl v mariborski bolnici št. 2, ko je bil težko ranjen na koroški fronti kot vojak
Goljčar	Anton	1893	Prelesje 5	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	umrl v bolnišnici (Landeskrankenhaus Graz)
Golob	Justin	1892	Rakovnik 12	IR 17	padel na ruskem bojišču (Galicija)
Gorenc	Franc	1889		IR 7	padel na italijanskem bojišču
Gorenc	Janez	1886	Hrastno 4	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	padel na italijanskem bojišču
Gorenc	Janez	1885	Zabukovje (Veternik) št. 34	IR 17	padel na italijanskem bojišču (Malga Zalmessaa – Assiago)
Gospodarič	Alozij	1870	Ravnik 23		poprešan v vojski
Gospodarič	Franc	1900	Straža 14		poprešan v vojski
Grebenc	Jernej	1884	Hom 51	LIR 4	poprešan v vojski
Gregorčič	Franc	1896	Rakovnik 9		padel na ruskem bojišču (Galicija)

Gregorčič	Karol	1884	Mali Cirknik		padel na italijanskem bojišču – razglašen za mrtvega
Hoffer	Rudolf	1893	Ravnik 12		padel l. 1914 na ruskem bojišču (Galicija)
Hrovat	Ignacij	1876	Dol. Svinsko 16	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	padel na ruskem bojišču (Galicija)
Jaki	Alojzij	1890	Rakovnik 17	IR 17	padel na ruskem bojišču (Grodek)
Jaki	Johann	1895		IR 17	padel
Janc	Anton	1889	Svinsko – Log 3	FJB 7	pogrešan
Jerič	Leopold	1887	Trstenik 17		pogrešan – v statusu je le ta zaznamek in datum
Jerman	Anton	1881	Hom 24	FJB 7	pogrešan – za mrtvega proglašen l. 1933 (padel v času od 21.–29. 6. 1915)
Jerman	Janez	1890	Hom 24	IR 17 (?)	umrl v ruskem vojnem ujetništvu
Jerovšek	Anton	1896	Trstenik 4	IR 17	padel na italijanskem bojišču (sv. Mihael pri Gorici)
Jurglič	Jožef	1889	Prelesje 23	IR 17	padel na ruskem bojišču (Poljska)
Kovšček	Mihael	1893	Dolenje Jesenice 2	IR 17	padel na italijanskem bojišču (zadet v glavo)
Kelgar	Janez	1896	Okrog 20	IR 17	padel na ruskem bojišču
Kolenc	Anton	1895	Št. Rupert 4	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	razglašen za mrtvega (padel okrog 1. 11. 1916 na italijanskem bojišču – Fajtji hrib?)

Kolenc	Jožef	1887	Straža 5		pogrešan – ubit v vojski?
Komar	Frančišek	1890	Dol. Jesenice 13	FJB 7	padel na ruskem bojišču (Wolcza Dolna)
Korelc	Jožef	1874	Straža 15	LstIR 27	umrl v bolnici v Zenici (BIH)
Kovačič	Jožef	1895	Kamnje 9	IR 17	padel na ruskem bojišču
Kovačič	Rudolf	1882	Škerljevo 13	IR 17	padel na ruskem bojišču (v naskoku pri Dnjestru)
Kramar	Franc	1893	Trstenik		pogrešan
Kuselj	Ignacij	1897	Ravne 19		pogrešan
Kuselj (Kuslj)	Jožef	1895	Ravne 19	FJB 7	pogrešan
Lamovšek	Anton	1895	Kostanjevica 8	FJB 7	pogrešan
Levstek	Rudolf	1894	Bistrica 6	IR 17 zgt. IR 87	padel na italijanskem bojišču (Piave)
Lukek	Feliks	1893	Straža 8	IR 17 zgt. DivSturm Baon Nr. 5	padel na italijanskem bojišču (Tirolska)
Lukek	Karl	1879	Draga 40	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	zadnjič pisal 1917 iz ruskega ujetništva – menda umrl v Petropavlovski bolnici; po vojni razglašen za mrtvega
Malenšek	Alojzij	1877	Okrog	FJB 7	pogrešan od 14. julija 1915 – razglasitev za mrtvega
Mandelj	Ludvik	1896	Trstenik- Sotla (Fužina vulgo)		pogrešan – padel?

Markovič	Mihael	1895	Roženberk 7	IR 17	umrl v Reservespital n. 5 v Ljubljani
Marolt	Franc	1895	Ravnek 1		padel na italijanskem bojišču (na Soči)
Mejaš	Janez	1866	Zaloke	IR 17 zgt. LstArbAbt. Nr. 8/4	umrl v rezervni bolnici v Bruck an der Mur
Metelko	Alojzij	1873	V. Cirknik – Češnjec 15	IR 17	umrl na ruskem bojišču (bolnišnica Kolomeja)
Miklavčič	Franc	1880	Poštanj 51	IR 17	poprešan
Oven	Ludvik	1894	V. Cirknik	IR 17	poprešan
Oven	Stanislav	1895	V. Cirknik		umrl v italijanskem ujetništvu (Tirole)
Pavlin	Anton	1896	Škerljevo 5	IR 17 (?)	padel na italijanskem bojišču (Tirole – pokopan v Cabonare)
Pižmo(u)ht	Franc	1893	Trstenik 31	FJB 7	padel na ruskem bojišču
Prijatelj	Franc	1885	Dol. Zabukovje 21 (Seršen)	FJB 7	padel v rusko ujetništvo leta 1914 – proglašen za mrtvega
Ramovš	Janez	1896	Hrastno 2	IR 17	umrl v bolnici v Ormožu na Štajerskem
Remar	Alojzij	1893	Mali Cirknik 13	IR 17	poprešan v vojski
Rugelj	Jožef	1878	Dol. Zabukovje 6	IR 17	iz seznamov izgub se razbere, da je umrl v ruskem ujetništvu
Rugelj	Vincencij	1887	Prelesje 15	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	padel na italijanskem bojišču – (pokopan na pokopališču v Štanjelu)

Šivavc	Martin	1896		LIR 19	padel na ruskem bojišču
Sladič	Franc	1882	Hrastno 18	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	pogrešan v vojski od l. 1915
Stefancioza	Štefan	1897	Vrh 19	IR 17	padel na italijanskem bojišču
Stermole	Ignacij	1872	Dol. Jesenice 10		pogrešan
Stopar	Anton	1894	Ravne 14	FJB 7	padel na ruskem bojišču
Strajnar	Vendelin	1896	Zabukovje 43	IR 17	pogrešan
Škarja	Janez	1880	Škerljevo 14	IR 17	padel v rusko vojno ujetništvo (nobenega glasu) – proglašen za mrtvega
Tavčar	Josef	1880		LStIR Nr. 27	padel na italijanskem bojišču
Tomazin	Anton	1891	Brinje 2 (Glavič)	59th Infantry Regiment (US Army)	padel na Francoskem kot ameriški vojak
Tomazin	Ignacij	1892	Ravnek 3	IR 17	padel na italijanskem bojišču (Carbonare, Juž. Tirolska Feldspital 10/7)
Tratar	Alojzij	1885	Gorenje Jesenice 16		pogrešan – po vojni proglašen za mrtvega
Tratar	Jožef	1887	Gorenje Jesenice 17	IR 17	proglašen za mrtvega
Tratar	Maksimiljan	1887	Gorenje Jesenice 10	IR 17	proglašen za mrtvega 1933 (pogrešan od bojev v Galiciji avgusta 1914)
Trkovnik	Ludvik	1876	V. Cirknik 31	IR 17	razglasitev za mrtvega sodišče NM

Troha	Frančišek	1885	Svinsko – Log 1	IR 17	padel na ruskem bojišču
Uhan	Franc	1873	Straža 41	IR 17	14. 11. 1914 je prišel v srbsko ujetništvo: zadnjič pisal oktobra 1915 – torej najbrž umrl v srbskem ujetništvu; po vojni proglašen za mrtvega
Urbič	Henrik	1891	Okrog 18	GebBrig SanAnst. Nr. 5	padel na italijanskem bojišču (ubila ga je topniška granata v Gorici)
Urbič	Anton	1894	Okrog 18		poprešan – padel?
Vovk	Frančišek	1895	Hrastovica 2	IR 17 (?)	po poročilih usmiljene sestre Neže je umrl ranjen v pljuča v bolnišnici na ruskem bojišču (Bukovina)
Vovk	Janez	1884	Dolnje Svinsko 19	LIR 19	padel na ruskem bojišču (umrl v bolnici K. k. Mil. Spital)
Vovk	Jožef	1873	Draga 2	IR 17	najbrž umrl v ruskem ujetništvu – po vojni razglasitev za mrtvega
Zakrajšek	Anton	1894	Most 6		bil ujet na Ruskem in najbrž tam tudi umrl
Zavrl	Janez	1880	Mali Cirknik 13	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	padel na italijanskem bojišču (sv. Gabrijel)
Zorc	Jožef	1897	Bistrica 28	LIR 27 (Geb. Sch. Rgt 2)	padel na italijanskem bojišču (Hudi log pri Gorici)

Zupan	Marko	1899	Hrastno 25		pogrešan – po vojni proglašen za mrtvega
Zuppan	Anton	1889		IR 17	padel na ruskem bojišču (Międzyhorce – danes Mezyhircsi, Ukrajina)
Zupet	Karl	1884	Zabukovje 36	IR 17	pogrešan – po vojni proglašen za mrtvega
Zupet	Martin	1889	Zabukovje 36	IR 17 (LstBezKmdo 27)	pogrešan – po vojni proglašen za mrtvega
Žnider	Franc	1899	Brinje 3	SappBaon Nr. 60/1	kot pionir umrl v voj. bolnici 208 (Grigno, Italija)
Žonta	Johann	1893	Št. Rupert 18	IR 17	pogrešan
Žunk (Zunk)	Alois	1883	Ravne 16	Rt. Dalm. SchR.	umrl na romunski fronti
Žunk (Zunk)	Franc	1875	Ravne 16	Lst. Art. Abt. Nr. 5/3	umrl v ruskem vojnem ujetništvu (Astrahan)

V doslej sestavljenem seznamu se tako najde 101 ime mož in fantov, ki so v jeku vojne služili v različnih vojaških enotah in svoje življenje izgubili v strelskih jarkih, v ruskem ujetništvu, bolnišnicah ali pa so izginili v vojni vihri. Med enotami, v katerih je službovalo in padlo največ mož in fantov iz šentrupertske fare, je na prvem mestu potrebno omeniti 17. pehotni polk (*17. Infanterie-Regiment*), saj je bilo v tej enoti skorajda 40 mož, nekateri pa so izvorno sicer sodili k tej enoti, vendar so jih vojaške oblasti dodelile drugim. Takšen primer je denimo Rudolf Levstek, ki je bil kot pripadnik 17. pehotnega polka dodeljen potem k 87. pehotnemu polku. Deset mož je službovalo pri 27. domobranskem pehotnem polku oziroma pozneje preimenovanem v 2. gorski strelski polk (*LIR 27 – Landwehr-Infanterie Regiment 27; Geb. Sch. Rgt 2 –*

Slika 12: Nagrobnik Antona Tomažina na ameriškem vojaškem pokopališču St. Mihiel v Franciji.

Foto: Jeffrey Hays

Gebirgsschützen Regiment 2). Nič manj jih ni službovalo pri 7. lovskem bataljonu (*FJB 7*), posamezniki pa so se znašli v drugih enotah: pri 19. domobranskem pehotnem polku (*LIR 19*), pri 4. domobranskem pehotnem polku (*LIR 4*), pri črnovojnikih 27. črnovojniškega pehotnega polka (*LstIR 27*), nekateri pa tudi pri pionirjih (*SappBaon Nr. 60*), črnovojniških delavskih oddelkih (*LstArbAbt.*) ali pri topništvu, saniteti (*GebBrigSanAnst. Nr. 5*), črnovojniškem stražnem bataljonu (*LstWachBaon Siegersdorf*) itd. Posebnost sta seveda tudi vojaka, ki sta življenje izgubila na drugih bojiščih: kot ameriški vojak je v Franciji padel že omenjeni Anton Tomažin, v bojih za severno mejo leta 1919 pa je usodno rano dobil Jožef Frelih, pripadnik Slovenskega planinskega polka.

Zanimiva je starostna struktura, saj se je v vojaških vrstah našlo tudi vojaka Janeza Mejaša, ki je bil letnik 1866. Najmlajši fant v vojaški suknji iz šentrupertske fare je bil, kot kaže, Franc Gospodarič, ki je bil letnik 1900 in je bil v vojski spoznan za pogrešanega. Takšnih pogrešanih fantov ni bilo malo in mednje je sodil tudi Ignacij Strmole. Za njim je ostala le še spominska fotografija, ki jo še danes hranijo njegovi sorodniki.

Poleg pogrešanih velja omeniti tudi takšne, ki so umrli za posledicami vojnih naporov. Justin Arhar je bil rojen leta 1883 v Šentrupertu v številčni kmečki družini. Bil je najmlajši sin in želel si je študirati, njegovo nadarjenost pa so že zgodaj opazili tudi učitelji v ljudski šoli. Oče je Justina zelo nerad poslal v šole, s popotnico, da naj čim hitreje pride do kruha. Po štirih razredih gimnazije se je odločil za učiteljsiše in ga z odliko končal leta 1903. Sprva je deloval pri sv. Jakobu v Trstu, potem pa bil imenovan za učitelja na pripravljalnici za srednje šole. V času vojne vihere je bil vpoklican v vojaško službo.¹⁷³ Služboval je v Siegersdorfu kot črnovojnik in dosegel čin poddesetnika. Od tam so se slovenski črnovojniki posebej oglasili s pesmijo, ki jo je objavila *Edinost* 24. oktobra 1915.¹⁷⁴ V vojski si je zaradi »šibkosti nakopal kal bolezni.« Po odpustu iz vojaške službe je še nekaj mesecev opravljal svoje

173 *Učiteljski tovariš*, 19. 5. 1918, str. 1.

174 *Edinost*, 24. 10. 1915, str. 3.

Slika 13: Ignacij Strmole v vojaški suknji.

Foto: Last Doroteje Plantarič.

učiteljsko poslanstvo, po nasvetu zdravnikov pa nato popolnoma opustil poučevanje. Bolezen je bila prehuda in ji je kaj kmalu podlegel. Umrli je 20. aprila 1916 in bil pokopan na pokopališču sv. Ane v Trstu.¹⁷⁵ Tudi on je bil torej žrtev vojnih razmer.

Domači so se po vojni trudili, da bi izvedeli kaj več o vseh pogrešanih svojcih, a velikokrat se je končalo tako, da so naposled morali sprožiti postopek za razglasitev za mrtve. Nekaj sodnih poizvedb in odločb se je ohranilo tudi v knjigi župljanov, kamor jih je najverjetneje vložil kateri od duhovnikov. Okrožno sodišče v Novem mestu je 5. septembra 1922 za mrtvega proglasilo »Marka Zupana, roj. 9. aprila 1899 v Hrastnem št. 25, samskega, posestnika od tam, pristojnega v Št. Rupert, ker se ga pogreša od septembra 1918, kateri čas je bil v hudi smrtni nevarnosti, po prošnji njegove matere Zupan na podstavi opravljeno preiskavo in po dognanem pozivnem postopanju, ki ni imelo uspeha za mrtvega.« Menili so, da je bil 1. oktober 1920 dan, »ki ga Marko Zupan ni preživel.« Sodišče v Novem mestu je 27. marca 1923 na prošnjo sina Franceta Uhana sprožilo postopek za proglasitev za mrtvega Franca Uhana st., rojenega 22. oktobra 1873 na Ravniku 8. Uhan je bil mobiliziran in se je najverjetneje znašel pri črnovojniških enotah na srbskem bojišču, kjer je 14. novembra 1914 padel v ujetništvo. Zadnjič se je domačim oglasil oktobra 1915, od takrat pa niso imeli več nobenega stika z njim. Sodišče je zato pozvalo, da se Franc Uhan st. sam javi oziroma je apeliralo na vse tiste, ki bi karkoli vedeli o iskani osebi. V kolikor ta poziv ne bo obrodil sadov, ga bo sodišče po preteku zakonsko določenega časa razglasilo za mrtvega.¹⁷⁶ Dejansko je sodišče to storilo 6. februarja 1924 in zapisalo, da »je smatrati dan 1. marca 1919 za dan, ki ga Franc Uhan star. ni preživel.«¹⁷⁷ Sodišče je obravnavalo še več takšnih postopkov, med drugim tudi postopek, s katerem je ugotavljalo, kaj se je zgodilo z Alojzom Malenškom, roj. 4. aprila 1877 v Okrogu. Bil je vpoklican in julija 1915 je odšel na rusko bojišče. Od tam se je še oglasil z dopisnico (14. 7. 1915), potem pa se je za njim izgubila vsaka sled.

175 O Arhar Justinu glej tudi: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi130434/> (zapis z dne 6. 6. 2018).

176 NŠAL, ŽA Šentrupert, status animarum, Uvedba postopanja, da se proglasi za mrtvega Franc Uhan st.

177 Prav tam, Proglasitev za mrtvega – Franc Uhan st.

**Slika 14: Vojak Aleš Jaklič (prvi z leve) v družbi tovariša v Admontu
in zadnja dopisnica izginulega Malenška (spodaj).**

Vir: Hrani Jože Anderlič.

Hčerka Jožefa je zato leta 1921 sprožila postopek razglasitve za mrtvega in sodišče je Alojza Malenška zares razglasilo za mrtvega 12. marca 1922.¹⁷⁸ Za mrtvega je bil proglašen tudi leta 1885 rojeni posestnik v Dolenjem Zabukovju France Prijatelj. Bil je poslan na rusko bojišče, od koder pa se že vse od septembra 1914 ni več oglasil. Posledično je njegova žena Rozalija sprožila postopek in sodišče je njenega soproga razglasilo za mrtvega.¹⁷⁹ Takšni postopki so se nadaljevali tudi v prihodnjih letih, ponekod pa še dlje, tudi v tridesetih letih je še kdo od svojcev sprožil postopek razglasitve za mrtvega. Omenjene sklepe je župnik, če je za njih seveda izvedel, bolj ali manj vestno tudi zabeležil v statuse.

178 Prav tam, Proglasitev za mrtvega – Alojz Malenšek.

179 Prav tam, Proglasitev za mrtvega – Franc Prijatelj.

V vojaški službi

Ob omembi padlih naj dodamo še nekatere, ki so v vojaški službi na svoj način dosegli častniški čin, kako drugače zasloveli in ponesli v svet tudi ime župnije Šentrupert. Med prvimi bi sem seveda veljalo prišteti tiste, ki so bili zaradi svoje hrabrosti odlikovani. Cesarska armada je poznala za moštvo posebna odlikovanja za hrabrost oziroma »hrabrostne svetinje«, kakor so jih poimenovali takrat. V začetku vojne so poznali zlato medaljo za hrabrost, srebrno medaljo za hrabrost 1. stopnje in srebrno medaljo za hrabrost 2. stopnje. V resnici so ti dve velikokrat preprosto poimenovali kot »velika« in »mala« srebrna medalja za hrabrost. Cesar Franc Jožef pa je 14. februarja 1915 ustanovil še najnižjo – bronasto medaljo za hrabrost. S prvimi tremi medaljami za hrabrost so bile povezane tudi mesečne dosmrtnne doklade: zlata medalja je prejemniku prinašala 30 kron mesečnega dodatka, »velika« srebrna 15 kron in »mala« srebrna medalja za hrabrost je prejemniku navrgla 7,5 krone na mesec.¹⁸⁰ Za bronasto medaljo za hrabrost niso bile predvidene nobene finančne doklade. Zdi se, da je prav slednjih bilo kar nekaj podeljenih tudi šentrupertskim fantom. Med odlikovanimi je bil tako, sodeč po uradnem listu, ki je tudi po vojni še objavljal sezname odlikovanih, tudi šentrupertski fant Janez Pirman, pripadnik 2. gorskega strelskega polka.¹⁸¹

180 *Slovenec*, 29. 9. 1914, str. 2. – Ilustrativno morda velja povedati, da so vrednost krone avstrijski zgodovinarji leta 2002 iz avstrijskega šilinga pretvorili v današnjo valuto. Tako naj bi bila vrednost krone l. 1914 primerljiva s približno današnjimi 3,8 evri; leta 1915 je bila vrednost enaka, leta 1916 je bila vrednost 1 krone 3,2 evra, leta 1917 le še 2,5 in leta 1918 1,8 evra. Prim: Brigitte Biwald, *Von Helden und Krüppeln: Das österreichisch-ungarische Militärsanitätswesen im Ersten Weltkrieg* Bd. 1, Öbv et Hpt, Wien, 2002, str. 17.

181 *Verordnungsblatt für die kaiserliche-königliche Landwehr*, 30. 4. 1919, str. 877. Dostopno na spletu: <http://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/view/uuid:f77d597d-98d1-43e0-8abf-157e226bbdbf?page=uuid:eb8309a4-a759-11e6-90fa-005056b73ae5&fulltext=St.%20Ruprecht> (zapis z dne 6. 6. 2018). Doslej seznama, ki bi lahko predstavil tudi odlikovane hrabre šentrupertske fante, še ni. Morda pa se tega loti kdo v prihodnje.

Prejemnik več različnih odlikovanj¹⁸² naj bi bil, če je verjeti zapisom, tudi domačin Franc Zupančič, ki je bil rojen 14. decembra 1886 na Rakovniku pri Šentrupertu. Po končani realni gimnaziji v Ljubljani je svoje izobraževanje nadaljeval s študijem gradbeništva v Gradcu ter se nato kot gradbeni inženir zaposlil v Trstu. Projektiral je različne objekte, mostove, pri tem pa se je ukvarjal tudi z letalstvom in letalskimi modeli. Posebej se je posvečal brezmotornemu letalu, s katerim je leta 1913 poskusil leteti v Sodražici. V začetku prve svetovne vojne je bil vpoklican in se je kot poročnik znašel v strelskih jarkih, kjer je bil hudo ranjen. Po okrevanju se je 21. septembra 1916 vrnil k avstro-ogrskemu vojnemu letalstvu in v dunajskem Novem mestu sodeloval pri gradnji in izboljšavah tamkajšnjega letališča. Obiskoval je pilotski tečaj in ga uspešno zaključil 21. januarja 1918. Ob prevratu se je znašel v letalski stotnji v Ljubljani in sodeloval v zračnih bojih za severno mejo. Po odpustu iz vojaške službe je deloval najprej v Slovenj Gradcu, pozneje pa v Ljubljani, kjer je 27. septembra 1953 tudi umrl.¹⁸³

Poleg Zupančiča so bili v častniških suknjah tudi nekateri drugi s Šentrupertom povezani možje in fantje. Sem bi gotovo lahko uvrstili tudi pravnika in profesorja sprva v Černovicah, nato pa na praški univerzi, dr. Arturja Skedla (1858–1923), čigar oče Jožef je bil šentrupertski rojak in univerzitetni profesor v Gradcu. Ta je bil v letih 1850–1855 znan tudi po tem, da je »poleg finančne vede predaval tudi kazensko pravo v slovenskem jeziku.«¹⁸⁴ Dr. Arthur (Artur) Skedl je v statusu šentrupertske župnije naveden na naslovu Škerljevo – grajščina [sic!], št. 1, zraven pa piše, da je bil v času prve svetovne vojne častnik »pri havbicah v Galiciji.«¹⁸⁵ Njegovo vojaško službo omenja tudi avstrijski biografski leksikon, v katerem je navedeno, da se je kot artilerijski častnik bojeval na ruskem,

182 Doslej še niso bila podrobneje predstavljena odlikovanja, ki jih je častnik Zupančič prejel v času vojne.

183 Sandi Sitar, *Letalstvo in Slovenci: 1, Pionirsko obdobje in prva svetovna vojna*, Borec, Ljubljana 1985, str. 402. O letalcu Zupančiču glej tudi: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi884373/> (zapis z dne 6. 6. 2018).

184 *Slovenec*, 12. 6. 1923, str. 2.

185 NŠAL, ŽA Šentrupert, status animarum, Škerljevo 1 (Grajščina [sic!]).

tirolskem bojišču in na zahodni (francoski) fronti.¹⁸⁶ V *Slovencu* pa so o njegovi nadaljnji poti in povezanosti s Šentrupertom v nekrologu, ki so ga objavili ob njegovi smrti leta 1923, med drugim zapisali: »Po svetovni vojni je bil poklican v Prago za vseučiliškega profesorja, kjer je do smrti neumorno deloval. Izdal je še lansko leto veliko znanstveno delo in prav to leto je pisal že spet novo knjigo. Počitka ni poznal. Njegovo življenje je bilo delo in delo. V Škrljevem pri Št. Rupertu je imel lepo posestvo, ki si jo je pred leti kupil. Njegov oče je bil namreč šentrupertski rojak, in zato je hotel tudi g. Artur v Št. Rupertu imeti svoj tusculum za oddihljaj v počitnicah. Ljubil je ta kraj, ljubil kranjsko deželo. Zdaj se povrne mrtev v svoj ljubljenski kraj počivat in z ljubo materjo in očetom tu čakati vstajenja. Naj v miru počiva!«¹⁸⁷

Toda če je bil dr. Skedl z življenjem v šentrupertski župniji povezan bolj posredno, je bil v to mnogo bolj vpet plemič Robert grof Barbo-Waxenstein (1889–1977), ki je bil zadnji lastnik graščine Rakovnik v Šentrupertu. Mladi grof je končal realko in potem odslužil enoletni vojaški rok pri ljubljanskem artilerijskem polku. Kakor je zapisal dr. Janko Tavzes v spremni predstavitvi grofove knjige, si je Robert grof Barbo-Waxenstein želel študirati filozofijo na Dunaju. Oče temu ni bil naklonjen in kot dedič posestva se je moral vpisati »na gozdarsko fakulteto visoke šole za poljedelstvo. Stvar ga ni veselila; z dovoljenjem očeta se je vrnil k polku in se aktiviral.«¹⁸⁸ V času prve svetovne vojne ga v šematizmu skupne vojske za l. 1914 najdemo kot poročnika pri ljubljanskem c. kr. 7 topniškem polku. S 1. septembrom 1915 je bil povišan v nadporočnika.¹⁸⁹ Tavzes poroča, da je bil grof največ na ruskem bojišču, pozneje pa na italijanski fronti, kjer je vodil baterijo.¹⁹⁰ Iz njegovega romana je moč zaslutiti nekatere reminiscence na njegova lastna vojaška doživetja na italijanskem

186 Prim. Skedl, Arthur: http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Skedl_Arthur_1858_1923.xml (zapis z dne 10. 8. 2018).

187 *Slovenec*, 12. 6. 1923, str. 2.

188 Janko Tavzes, Robert grof Barbo, v: Robert grof Barbo, *Bela krogla*, Satura, Ljubljana 1935, s. p.

189 Prim. *Ranglisten des kaiserlich und königlichen Heeres 1916*, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1916, str. 648 in 697.

190 Janko Tavzes, Robert grof Barbo v: Robert grof Barbo, *Bela krogla*, s. p.

bojišču. Tako denimo je v potovanje knjižnega junaka grofa Vajkarda proti Monte Carlu zajel tudi lastna doživetja na italijanski fronti:

»Vlak se je ustavil. «San Donna di Piave!» je slišal izdaleč sprevodnikov glas. Tu je nekoč preživel mesece in mesece, ko ni zavozil noben vlak v opustošeno postajo in je prijazno mestece ležalo v razvalinah. Ko so šli čez most, je pogledal proti vodi, proti reki, ki je sedaj za zgodovino Italije sveta. Kolikokrat je zrl na to sivo vodo, ko je tam čez prebival v nekaki luknji pod nasipom. To je bilo pred štirinajstimi leti. /.../«¹⁹¹

Slika 15: Grof Robert Barbo (drugi z desne) v vojaški suknji.

Vir: Livia Barbo. Posredoval dr. Miha Preinfalk.

Žal se v Vojnem arhivu na Dunaju doslej ni našlo grofove personalne mape, ki bi nam povedala kaj več o njegovi vojaški karieri. Zato pa je iz šematizmov moč razbrati, da je bil nadporočnik Robert grof Barbo-Waxenstein do začetka leta 1918 odlikovan z vojaškim zaslužnim

¹⁹¹ Robert grof Barbo, *Bela krogla*, str. 295.

Slika 16: Odlikovanja, ki jih je po podatkih iz šematizma v času prve svetovne vojne prejel nadporočnik Robert graf Barbo-Waxenstein.

Foto: Pavel Car.

križcem (*Militärverdienstkreuz*) 3. stopnje z vojnim okrasjem in meči, prejel je tudi bronasto vojaško zaslužno medaljo na traku vojaškega zaslužnega križca (*Bronzene Militärverdienstmedaille*) z meči in Karlov četni križec.¹⁹² Vojaški zaslužni križec je cesar ustanovil na pobudo feldmaršala Radetzkega, ki je želel odlikovati vse tiste častnike, ki se niso mogli potegovati za križec Vojaškega reda Marije Terezije, so pa s svojim pogumom doprinesli k avstrijskim zmagam v bitkah pri Santa Luciji, Cistozzi in Novari v vojnih letih 1848–1849. Kakor piše Pavel Car, sta njegovo pobudo podprla tudi takratni vojni minister Teodor Franz graf Latour in podmaršal Ferenc von Gyulai. Cesar Franc Jožef I. je ob takšni podpori predlog sprejel in 22. oktobra 1849 ustanovil vojaški zaslužni križec. Ta naj bi se podeljeval »le tistim častnikom, ki so opravljali

¹⁹² *Ranglisten des kaiserlich und königlichen Heeres 1918*, K. k. Hof – und Staatsdruckerei, Wien 1918, str. 1222.

posebej hvalevredno službo v času vojne z velikim razumevanjem, pogumom in odločnostjo, v času miru pa izjemno marljivo in energično in so tako postali dostojni odlikovanja ...«¹⁹³ Ob začetku prve svetovne vojne so pri odlikovanju uvedli nekatere spremembe; vključno z uvedbo dveh novih, višjih stopenj. Odlikovanje je tako poznalo 3 stopnje: križ 1. stopnje, ki se je nosil na igli na levi strani prsi, križec 2. stopnje, ki se je nosil kot komturski križ okoli vratu, ter mali križec 3. stopnje.¹⁹⁴

Nadporočnik Robert grof Barbo-Waxenstein je ob koncu vojne uspel svojo baterijo pripeljati v Maribor, »kjer se je stavil na razpolago naši vladi in je ob neki priliki z osmimi možmi obrnil boljševiški regiment čez prekmursko mejo.« Po tem vojnem udejstvovanju je grof postal rezervni stotnik v novi državi.¹⁹⁵

Zadnje leto vojne in nove razmere

Oktobra 1917 so avstrijske sile, v sodelovanju z nemškimi enotami, na soškem bojišču v sloviti 12. soški ofenzivi prebile italijanske linije in fronto prenesle na reko Piavo. V tistem času je svoje vrelišče z oktobrsko revolucijo doseglo tudi dogajanje v ruskem imperiju, kjer so z Rdečo gardo boljševiki uvedli svojo diktaturo. Vse te notranje napetosti in državljanska vojna, ki se je odvijala v ruskem imperiju,¹⁹⁶ so seveda vplivale tudi na dogodke na vzhodni fronti, ki je že decembra 1917 obmirovala, saj je bilo podpisano premirje, ki je – kljub kršitvam in pozneje zasedbam večjih delov baltskih držav, Ukrajine in Belorusije s strani centralnih sil – naposled pripeljalo do mirovne pogodbe, podpisane v Brest-Litovsku. Na podlagi te pogodbe so se reševala tudi vprašanja o vračanju vojnih

193 Pavel Car, *Slovenci – junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja (od 1757 do 1918)*, Signum laudis, Ljubljana, 2017, str. 230.

194 Prav tam, str. 235.

195 Janko Tavzes, Robert grof Barbo v: Robert grof Barbo: *Bela krogla*, s. p.

196 Podrobneje o ruski državljanski vojni glej denimo: Evan Mawdsley, *The Russian Civil War*, Birlinn, Edinburgh 2008.

ujetnikov v domovino. Karel Pichlik je ocenil, da se je v habsburški imperij do marca 1918 vrnilo okoli 120.000 mož, po marcu pa se je število vztrajno dvigovalo.¹⁹⁷ Nekateri so se domov vračali sami, drugi v organiziranih skupinah, vse pa je doma čakalo neljubo presenečenje – vojaške oblasti so vojake iz ruskega ujetništva sumničili boljševizma ter jih splošno preverjali in zasliševali. V ta namen so ustanovili tudi posebna taborišča za vračajoče se iz ruskega ujetništva, vse z željo, da bi se v njih spet podžgalo domoljubje in bi jih kot okrepitev uporabili na frontah.¹⁹⁸ Vsak vojak je v takšnih zaslišanjih vojaškim predpostavljenim moral poročati o tem, kako (kje, kdaj) je padel v rusko vojno ujetništvo, kako se mu je tam godilo in v katerih taboriščih oziroma krajih ruskega imperija se je nahajal. Nekaj protokolov, ki se nanašajo na vračajoče se iz ruskega ujetništva, je bilo v doslej pregledanih dokumentih moč najti tudi za može in fante, ki so prihajali iz Šentruperta.

Drobcji iz zaprašjenih protokolov

Pred častniki svoje enote se je 26. marca 1918 kot povratnik iz ruskega ujetništva znašel Jožef Bartolj. Iz protokolnega zapisnika se razbere, da je bil doma z Vrha in pristojen v Šentrupert. Služil je pri 7. lovskem bataljonu in bil dne 15. junija 1915 kot pripadnik 3. stotnije zajet v kraju Sauusin v Bukovini. Kot ruski ujetnik je bil sprva nekaj mesecev v Sibiriji v Omsku, pozneje pa se je znašel v »Sub. Podolien«, kjer je delal pri civilnih zasebnikih.¹⁹⁹

Iz ruskega ujetništva se je ob koncu marca vrnil tudi Anton Gorenc, rojen v Podstrmecu leta 1891. V zapisniku piše, da je bil mož domovinsko pristojen v Šentrupert, v vojsko pa vpoklican leta

197 Karel Pichlik, *Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni*, Borec, Ljubljana, 1968, str. 31.

198 Prim. Alon Rachamimov, *POWs and the Great War: captivity on the eastern front*, Oxford-New York, Berg, 2002, str. 193–194.

199 ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 1–1700, karton 1, Nr. 678, Bartolj Josef.

1913. Tudi on je služil pri 7. lovskem bataljonu, s katerim je odšel na fronto. Kot pripadnik 1. stotnije se je znašel pod poveljstvom stotnika Teutscha na bojnih poljanah Galicije in že ob prvem ognjenem krstu, 26. avgusta 1914, bil ranjen ter padel v rusko vojno ujetništvo. Sprva so zanj poskrbeli v bolnišnici v Tavropolu, nato je bil poslan v Sibirijo.²⁰⁰

Iz ujetništva se je vrnil tudi Anton Sluga, rojen 1894 na Vrhu, pristojen v Šentrupert. V vojsko je bil vpoklican leta 1914 in tudi on je bil pripadnik 7. lovskega bataljona. V vojno ujetništvo je padel 16. maja 1915 pri Kolomeji in ta dogodek je takole opisal: »K bataljonu sem prišel s 5. pohodno stotnijo ter bil dodeljen k 3. stotnji pod poveljstvom stotnika Tepserja. Ob napredovanju sem ob ruski obkolitvi, skupaj s tremi možmi, ne da bi bil ranjen, padel v rusko ujetništvo.« Precej podrobno je popisal tudi, kje vse je bil v ruskem ujetništvu; 18 mesecev je preživel v Poltavi, kjer je delal na nekem posestvu. Nato je bil pet mesecev vključen v dela v rudniku v Jekaterinoslavu, zadnji čas pa je preživel v taborišču v Harkovu, kjer je zaradi revmatizma pristal v bolnišnici. Po sedmih tednih so ga osvobodili Nemci.²⁰¹

Podobno se je pred svojimi častniki znašel tudi Florjan Pirman, rojen 1887 v Šentrupertu. Pirman je bil pripadnik 27. domobranskega pehotnega polka (pozneje preimenovanega v 2. gorski strelski polk) in je v rusko ujetništvo padel 24. marca 1915 pri Utašu, v okrožju Jaroslav. Nekaj časa je kot ujetnik prebil v Minsku, pozneje pa v guberniji Wytabajk.²⁰²

Iz ujetništva se je vrnil tudi Josef Mikec, rojen 1885, doma z Velikega Cirknika. Tudi on je služil pri 7. lovskem bataljonu in je padel v rusko vojno ujetništvo 23. septembra 1914 pri Jaroslavu. Na bojišče je prišel z 2. pohodno stotnijo in bil dodeljen 1. stotnji, ki ji je poveljeval stotnik Johann Teutsch. Dan pred bitko je šel Mikec, skupaj s še dvema vojakoma, v patrolo: »Med tem časom je bataljon

200 ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 1-1700, karton 1, Nr. 790, Gorenc Anton.

201 ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 20.001-21.600, Nr. 20116, Sluga Anton.

202 ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 6801-8400, karton 5, Nr. 7465, Pirman Florian.

zamenjal 9. domobranski pehotni polk in pri tem polku sem zaradi obkolitve Rusov padel neranjen v ujetništvo.« Mikec je nato eno leto kot vojni ujetnik delal v Tomsku, pozneje je bil 3 mesece v taborišču Tuimsk [sic!], zadnji dve leti pa je kot kmečki delavec (Landw. Arbeiter) delal v Bardijansku pri Črnem morju.²⁰³

Po takšnih preverjanjih so vojaki praviloma dobili dopust in končno spet srečali svoje domače. Doma pa so jih pričakale slabe razmere. Leta 1918 je bila oskrba vojaštva slaba, državo je pestilo pomanjkanje, možje so bili prestradani in naveličani dolgotrajne vojne. Temu primerno je spomladi izbruhnili več vojaških uporov na Slovaškem, Moravskem, Poljskem, pa tudi na Štajerskem so se uprli vojaki, med katerimi so bili tudi slovenski fantje. Prvi se je 12. maja uprl nadomestni bataljon 17. pehotnega polka, ki je bil stacioniran v Judenburgu. Dva dneva pozneje so se uprli fantje pri nadomestni stotnji kranjskega 7. lovskega bataljona, 23. maja pa še nadomestne enote tržaškega 97. pehotnega polka v Radgoni.²⁰⁴ Pri vseh teh uporih naj bi eno od ključnih vlog odigrali prav vojaki, ki so se vrnili iz ruskega ujetništva, kakor je zapisal Miha Sluga.²⁰⁵ Toda vsi upori so bili zadušeni s pomočjo asistenčnih čet, oblast pa je z voditelji uporov obračunala prek naglih sodišč, ki so bila vzpostavljena po teh dogodkih. Ta so svoje delo opravljala zares hitro in tako so bili denimo voditelji judenburškega upora (Anton Hafner, Karl Možina, Joso Davtović in Lojze Štefanič) obsojeni na smrt z ustrelitvijo že 16. maja. Dva dneva pozneje sta jim sledila še Lojze Rogelj in Franc Grahovina.²⁰⁶ Morebitna udeleženosť šentrupertskih vojaških obveznikov v teh uporih je za zdaj še neraziskana, morda pa bi nadaljnja raziskovanja prinesla nova spoznanja.

Načeta vojaška disciplina, pojav t. i. zelene garde, ki so jo sestavljali vojaški beguni in dezerterji, pa se je v monarhiji odražala tudi z vse

203 ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 20.001–21.600, karton 12, Nr. 20128, Mikec Josef.

204 Karel Pichlík, *Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni*, str. 46–104.

205 Miha Sluga, *Kot Triglav nikdar ne omahne, Slovencu vdanost ne usahne: slovenski vojaki med prvo svetovno vojno – lojalnost in dojemanje vojne v njihovih avtobiografskih zapiskih*, Ljubljana, diplomsko delo, 2007, str. 107.

206 O uporih slovenskega vojaštva glej tudi: Lojze Ude, *Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi*, v: *Zgodovinski časopis*, letnik XXII, leto 1968, št. 3–4, str. 185–205.

težjimi političnimi razmerami, ki so nakazovale, da so monarhiji štete ure. Cesar Karel I. je oktobra sicer upal, da bo s svojim manifestom »Mojim zvestim avstrijskim narodom« z dne 16. oktobra 1918 še uspel vplivati na ljudske množice in jih s ponudbo o preureditvi avstrijskega dela države v zvezno državo, »v kateri tvori vsako narodno pleme na ozemlju, kjer je naseljeno, svojo lastno državnost«,²⁰⁷ prepričati v obstoj preoblikovane monarhije, a je ta ponudba prišla prepozno. Narodi monarhije so takrat že stopali po drugačnih, samostojnih poteh, kar se je odražalo v propadanju habsburškega imperija in nastajanju novih držav. V Ljubljani je bila 29. oktobra 1918 razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, prvi vladi pa je predsedoval dr. Josip vitez Pogačnik (1886–1932).

Slika 17: Razglasitev nove države SHS 29. 10. 1918.

Vir: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

²⁰⁷ *Slovenec*, 18. 10. 1918, str. 1.

Na bojiščih so frontne črte razpadale, vojaštvo se je odpravljalo domov. Tudi slovenski fantje so si želeli čim prej spet videti svoje domače, a to ni bilo dano vsem. Namesto veselega snidenja so se mnogi znašli v ujetniških taboriščih. Med temi je bil skoraj celoten 17. pehotni polk, ki je padel v italijansko ujetništvo. Polkovni vojaški kurat Martin Škerjanec²⁰⁸ je bil v začetku leta 1919 izpuščen in se je vrnil v domovino. Po vrnitvi je v knjižici z naslovom *Imenik vojnikov ljubljanske pehote 17* objavil sezname v italijanskem ujetništvu nahajajočih se mož in fantov, med katerimi se najde tudi nekaj faranov Šentruperta. Na seznamu je bil tako naveden pripadnik štabnega oddelka vojak Franc Bartolj (roj. 1891); kot pripadnik tehnične stotnije je bil takrat v italijanskem ujetništvu četovodja Anton Gorenc (1892); pri tej stotnji je aktivno služboval tudi Anton Gole (1893); kot pripadnik 1. stotnije je bil zajet štabni narednik Janez Karič (1892); v isti stotnji sta služila vojak Anton Sluga (1899) in Josip Udovič (1897); pripadnika 5. stotnije v italijanskem ujetništvu sta bila četovodja Ivan Strmolč iz Trstenika (1886) in poddesetnik Franc Gričar (1897); k 6. stotnji je sodil poddesetnik Josip Rugelj (1887); v 9. stotnji desetnik Ivan Kovač (1893) in vojaka Kovšček Slavko (1897) ter Anton Zidar (1896); pripadnik 10. stotnije je bil vojak Anton Gracer (1897); pri II. stotnji strojnic (strojnih pušk) pa so bili vojaki Ivan Udovč (1897), Franc Remar (1897), Franc Jurglič (1879) in Anton Zidar (1897).²⁰⁹

Tisti, ki so uspeli priti domov, doma niso ostali prav dolgo. Vojne za slovenske fante v novembru 1918 pravzaprav sploh še ni bilo konec in mnogi so se že takoj znašli vpleteni v boje za severno mejo. Med njimi so bili tudi fantje iz Šentruperta, ki so bili znova vpoklicani v vojsko, tja pa so jih klicali tudi še v prihodnjih mesecih. Župnik Natlačen je v kroniko zapisal, da je 15. maja iz župnije v vojsko odšlo veliko mož in fantov: »Marsikateri je nerad šel in se celo ustavljal, ker so bili vsi do grla siti 4 in 1/2 letne neprestane vojske.«²¹⁰ Nekateri so v teh bojih za novo domovino tudi padli. Med temi je bil, kakor je razbrati s

208 Martin Škerjanec, r. 8. 11. 1870, Križe; m. 25. 7. 1895; † 20. 9. 1937, Novo mesto - Kandija. V: *Letopis 2000*, str. 435.

209 Seznam sestavljen po: Martin Škerjanec, *Imenik vojnikov ljubljanske pehote 17 po prevratu leta 1918*, Ljubljana 1919.

210 NSĀL, ŽA Šentrupert, *Kronika župnije Šentrupert 1919–1939*, str. 1–2.

seznama padlih, tudi vojak Jožef Frelih, doma iz Št. Ruperta 22. Dne 1. maja 1919 je v mariborski bolnišnici št. 2 podlegel težkim ranam, ki jih je dobil na koroški fronti. Koliko je bilo še takšnih, za zdaj lahko le ugibamo, z zanesljivostjo pa je moč potrditi, da je pomembno vlogo pri bojih za severno mejo odigral nadporočnik Aleksander Lunaček (1896–1969), sin šentrupertskega ravnatelja.

Ekskurz: Nadporočnik Lunaček v bojih za severno mejo

Aleksander mlajši je bil rojen 3. aprila 1896 v Trebelnem, kjer je takrat še služboval njegov oče. Po očetovi prestavitvi v Šentrupert pa se je tudi sin znašel v novem kraju. Vedoželjnega fanta je že zgodaj vabila »goljufiga kača« in znašel se je v II. državni gimnaziji v Ljubljani. Po osmih letih šolanja je predčasno pristopil k t. i. vojni maturi in jo opravil z odliko. V *Izvestjih* so zapisali, da je Aleksander Lunaček za bodoči poklic navedel tehniko.²¹¹ Časopisje je pozneje poročalo, da je bil tudi večkrat odlikovan. Dne 22. aprila 1918 je *Slovenski narod* objavil vest o odlikovanih pripadnikih 17. pehotnega polka, pri katerem je kot praporščak takrat služil tudi Aleksander Lunaček in bil odlikovan »s srebrno hrabrostno svetinjo 2. razreda.«²¹² Ob prevratu je bil, takrat že poročnik, poveljnik boroveljskega odreda. Lojze Ude st. (1896–1982) je ob zbiranju gradiva o bojih za severno mejo, v kateri je tudi sam sodeloval in o kateri je napisal vrsto razprav, od Lunačka pridobil tudi njegove lastnoročne skromne spominske zapise o teh prelomnih časih. Aleksander Lunaček jih je naslovil kot: *Prispevek h koroškim bojem meseca januarja 1919*. Lunaček se je kot častnik znašel pod Lavričevim poveljstvom, ki je bil 8. novembra 1918 imenovan »za vrhovnega voditelja obrambe koroške meje«. Lavrič

211 *Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani, 1914/1915*, Ljubljana 1915, str. 43.

212 *Slovenski narod*, 22. 4. 1918, str. 3.

je takrat začel zbirati prostovoljce in pridobil za svoje načrte tudi več častnikov. Častnika Aleksander Lunaček in Janko Vilman sta se pridružila Lavriču na Jesenicah in poskušala zbrati še več vojakov prostovoljcev. Slovensko vojaštvo je pod poveljstvom stotnika Lavriča 19. novembra vkorakalo v Borovlje in od avstrijske strani zahtevalo, da se s pogajanji določi vprašanje ozemlja. Kakor navaja Ude, so se sporazumeli, da ozemlje »nekdanje pokrajine Koroške južno od Drave« zasede jugoslovanska država. V drugi točki so se dogovorili tudi o demarkacijski črti, v nadaljnjih pa tudi o orožništvu, morebitnih spremembah, delovanju uradništva in izogibanju sovražnostim ter skrbi za dobrobit prebivalstva. Doseženi dogovor je bil s strani koroške deželne vlade ratificiran 23. novembra 1918, v končni redakciji pa je, kakor je zapisal Ude, prišlo do nekaterih manjših sprememb. Po tem dogovoru je bila vzpostavljena slovenska oblast, štacijski poveljnik v Borovljah pa je postal stotnik Friderik Kren. Stotnik Lavrič je v tem času skušal zbrati še več vojakov, ki jih je potreboval. Tako je konec novembra 1918 boroveljska skupina štela »okrog 200 mož – pušk, 9 strojnic in 1 top.« Pozneje se je v te napore vključila tudi Ljubljana in od tam je dobil v Borovlje še nekaj vojakov in topov. Prav tako so bili k boroveljski skupini prideleni še nekateri bivši vojni ujetniki – srbskega pokolenja. Do novih sovražnosti z avstrijsko stranjo je prišlo v začetku januarja 1919. Dne 7. januarja je bil podan ukaz poveljniku Schenku, da naj zavzame »humperška mostova in Borovlje, zasede Ljubelj in zavaruje zasedeno ozemlje na vzhodno stran.« Za to nalogo mu je bilo poverjeno poveljstvo nad okoli 500 mož, raznimi manjšimi oddelki in nekaj topništva. Na nasprotni strani pa je bilo takrat pri omenjenih mostovih približno 200 mož in okoli 35 nekdanjih srbskih vojnih ujetnikov, 9 strojnic in 2 topova. Tistega dne je ob humperških mostovih stražo zamenjal Aleksander Lunaček, ki je te dogodke takole popisal: »/.../ Okrog pol enih popoldne sem odkorakal iz Borovelj s približno 25 možmi, dočim je ostal narednik s par možmi v Borovljah, da bi prevzel in natovoril še nekaj streljiva [sic!] in hrane ter prišel nato popoldne za nami. Okrog dveh popoldne smo prispeli do male naselbine kraj humperških mostov, kjer je bila nastanjena straža.« Lunaček se je takoj želel temeljito seznaniti z razmerami na položajih, pozneje

pa se mu je priključilo še nekaj mož. Njegova enota je takrat štela »okrog 35 mož, vštévši narednika z nekaj možmi, ki naj bi se nam priključili popoldne.« Po zamenjavi in ogledih ter razpošiljanju stalnih patrolj pa se je zgodilo:

»V hipu, ko sem se od fantov poslavljal, sem zaslišal od mostov sem silno streljanje. Hitel sem k svojemu oddelku. Ob železniškem mostu sem mimogrede pogledal, če je straža na mestu, a straže nisem videl. V navzkrižnem ognju nemških strojnic in topov sem tekel dalje do stražnice, kjer so bili moji ljudje. Prišedši do njih sem določil podčastnika z 10 možmi in eno strojnico, ki naj bi takoj zasedel železniški most. Nato sem odredil drugi oddelek z eno strojnico za obrambo cestnega mostu. Toda predno je prvi oddelek krenil na odkazano mesto in se je drugi oddelek razvil, je nekdo zaklical, da so Nemci že prekoračili železniški most. Takoj nato je javil drugi, da so Nemci vdrli tudi čez cestni most. Tako je bila bitka dejansko izgubljena predno se je bila prav pričela. Nemci so imeli na višinah tik onkraj Drave odlične postojanke, ki so jim dajale točen pregled vsega ozemlja okrog mostov in jim dovoljevale, da so mogli streljati ne samo s topovi, marveč tudi s strojnicami čez lastno prodirajočo pehoto. Napadli so z ogromno premočjo komaj eno uro po našem prihodu v trenutku, ko sem bil na postaji v Svetni vasi in nisem mogel takoj organizirati obrambe. Čeprav sem od postaje do stražnice tekel, kar sem mogel, so med tem minile dragocene minute, ki so postale usodne.«²¹³

Ude dopolnjuje Lunačkov zapis in pove, da je ta postavil obrambo pri in v poslopju gostilne Simandl, kjer je skušal zadržati prodiranje nasprotnika. V tem času sta bila na poti do mostov major Lavrič in njegov pribočnik, ki nista vedela za te dogodke. Major je bil takrat težko ranjen in je padel v ujetništvo, poročnik Sirnik pa ubit.²¹⁴ Lunaček je sicer uspel s svojimi možmi zadrževati frontalne napade, a so se nasprotniki poslužili obkolutvene taktike in jih do večera popolnoma obkolili, slovenskim možem pa je zmanjkalo streliva:

213 SI AS 1193 Ude Lojze, škatla 73, ovoj 1648: Dr. Aleksander Lunaček, Prispevek h koroškimi bojem meseca januarja 1919.

214 Lojze Ude, Boji v Rožu in Ziljski dolini leta 1918/19, v: *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik II.*, 1969, str. 156.

»V tej situaciji sem sklenil vztrajati s svojim oddelkom, dokler se popolnoma ne stemni, potem pa se pod zaščito teme umakniti skozi nemške vrste proti Borovljam. Okrog šestih zvečer sem dal po triurnem boju znak za pojačan ogenj s strelivom, kar nam ga je še ostalo, takoj nato znak za umik. Umikali smo se v polni opremi z obema strojnicama skozi vas Liplje in dalje proti jugozapadu. V Lipljah, kjer je bila situacija najbolj kritična, sem si pomagal z zvijačo in zaklical nekaj nemških povelj. Preden so nas Nemci z gotovostjo spoznali, smo bili onkraj njihovih vrst, dosegli smo železniško progo in se, zasledovani od Nemcev, vrnili ob progi v Borovlje.

Sklenjeno se nas je vrnilo, če se ne motim, od vsega oddelka 12 mož. Oba moža, ki sem ju bil določil za stalno patroljo v Svetni vasi, sta se nam priključila v Tržiču, potem ko sta sama prekoračila Karavanke. Nekaj ljudi je izginilo takoj, ko se je nemški napad začel in sem se vračal iz Svetne vasi. Teh ne omenjam rad. S pieteto se spominjam tistih, ki so padli, z veseljem in zadoščenjem onih, ki so v času, ko ni bilo prisege, ampak je moral zadoščati stisk desnice, samozavestno in hrabro opravili svojo dolžnost. /.../«²¹⁵

Tako je Aleksander Lunaček opisal dogodke v januarju 1919. Novi boji in politična pogajanja kakor tudi plebiscit niso prinesli želenih sprememb.

Vojni invalidi

Po koncu bojev za severno mejo so se fantje in možje končno začeli vračati k svojim domačim. Domov so prihajali tudi še posamezniki iz vojnega ujetništva, med njimi pa ni manjkalo niti obolelih in invalidov. Ti so se s frontnih črt in bolnišnic vračali tudi že v času vojne in zanje je država poskušala poskrbeti z različnimi ukrepi in oskrbo. O tem so večkrat poročali časopisni listi. *Učiteljski tovariš*

215 SI AS 1193 Ude Lojze, škatla 73, ovoj 1648: Dr. Aleksander Lunaček, Prispevek h koroškim bojem meseca januarja 1919.

je 8. oktobra 1915 objavil poseben članek z naslovom: »Spominjajte se naših vojnih invalidov.« V njem je pisec posebej zapisal: »Vojnim invalidom, ki se vračajo zopet domov, nismo dolžni samo največjega spoštovanja in občudovanja, temveč moramo skrbeti tudi za njih bodočnost in storiti vse, kar je v naši moči, da se jih uvede zopet v urejeno pridobitno življenje.« V tem duhu je zato tudi državna oblast po kronovinah ustanovljala deželne komisije »za oskrbo vračajočih se vojnih invalidov.« Njihova naloga je bila skrb za invalidne osebe, od zagotovitev sprejema in zdravljenja v zdraviliščih do oskrbe invalidov z različnimi protezami, izobraževanjem in nenazadnje tudi s posredovanjem dela. Vse to je bilo seveda povezano s stroški in nič čudnega, da so se tudi preko časopisnih listov uradni organi oglašali z apeli po donacijah različnih sredstev za delovanje komisije.²¹⁶ Podobno so k skrbi za invalide z različnimi nabirkami poskušale pomagati župnije, niso pa izostale niti loterijske igre. *Dolenjske novice* so denimo 23. aprila 1915 objavile vabilo ljudem, naj kupujejo srečke »Slovenske Straže«: »Ker velja srečka samo 1 krono, naj bi v vsakem kraju plemeniti možje tako opozarjali ljudstvo na namen tega podjetja ‚Slovenske straže‘, ki bo čisti dobiček dala v korist ubogim otrokom, vdovam in sirotam padlih vojakov in invalidom. Treba je hitrega dela, da bo uspeh časten za nas vse!«²¹⁷ Podobno so skušali delovati tudi v prihodnjih mesecih.

Vojaške invalide so oblasti želele reintegrirati v družbo in poskrbeti, da bodo, po svojih zmožnostih, sposobni skrbeti zase in opravljati različna dela. V ta namen so jih pošiljali na izobraževanja v šole. Te so se najprej ustanovile v večjih mestih, na Dunaju, v Budimpešti itd. Poleg šole za invalide je bila tam postavljena tudi »organizacija za izdelovanje protez, umetnih udov, ki se izdelujejo čisto individualno z ozirom na posebne poškodbe in potrebe pohabljenca. Oba zavoda bosta otvorila svoje podružnice po vseh deželah,« je poročal *Slovenec*.²¹⁸ Res so se potem ustanovljale različne šole za invalide tudi drugod; takšna je denimo delovala tudi v Kočevju. Med drugim so tam poučevali invalide, »ki so večji

216 *Učiteljski tovariš*, 8. 10. 1915, str. 2.

217 *Dolenjske novice*, 23. 4. 1915, str. 15.

218 *Slovenec*, 21. 4. 1915, str. 1.

nemškemu jeziku«, kakor je poročal *Učiteljski tovariš*, v naslednjih predmetih: »A) Elementarni tečaj: 1. Pisanje za enoročne. Levično pisanje. 2. Pouk nemščine v govoru in pisavi, aritmetika, obrtno računstvo, obrtne naloge, nauk o splošnem državljanstvu. B) Tečaji za praktične poklice: 3. Tečaji za stenografijo in strojepisje. C) Tehnični tečaji. 4. Predavanje o risanju, geometriji in osnovah. 5. Risanje za mizarje, strugarje in modelirje.« Sam pouk je bil brezplačen, stroški nastanitve in prehrane pa so se pokrili »iz invaliditet in dodatkov deželne komisije za preskrbo vračajočih se bojevnikov.«²¹⁹ Šola za invalide je bila pozneje odprta med drugim tudi v Celju in Ljubljani.²²⁰ Vendar pa je bila slednja v resnici le prvi poskus, neke vrste pripravnica za invalidsko šolo, ki jo je v začetku leta 1917, kakor je zapisal vladni svetnik Šubic, »otvoril na lastno odgovornost« in kjer so bili invalidi deležni le nekaj »skromnega šolskega pouka«. Problem so bili seveda šolski prostori, saj so na obrtni šoli, kjer so želeli šolati invalide, vojaške oblasti te prostore uporabljale kot bolnišnico. V ta namen so leta 1917 pred šolskim poslopjem zgradili tri vojaške barake za invalidsko šolo: »Vse je bilo pripravljeno za pričetek, a izbruhnila je 11. soška bitka in v barake so postavili postelje za ranjence.«²²¹ Zato pa so potekali tečaji za invalide v trgovski šoli v Ljubljani, podobni tečaji pa naj bi se vršili tudi na kmetijski šoli pri Novem mestu.²²²

Po razpadu habsburške monarhije je za invalide po svojih najboljših močeh poskušala poskrbeti že narodna vlada leta 1918. V Uradnem listu Narodne vlade SHS z dne 12. novembra 1918 so objavili tudi naredbo poverjeništev za narodno brambo, finance in socialno skrbstvo, v kateri med drugim piše: »Invalidom, vdovam in sirotam padlih vojakov se izplačujejo vzdrževalnine kakor doslej.«²²³ V tem so se po zakonskih predpisih še vedno zgledovali po starih cesarskih zakonih, ki so ostali v veljavi.²²⁴ Zdi pa se, da so se takrat

219 *Učiteljski tovariš*, 11. 8. 1916, str. 4.

220 Prim. *Učiteljski tovariš*, 23. 3. 1917, str. 4.

221 Miha Šimac, *Patriae ac humanitati*, str. 100.

222 Prav tam.

223 Uradni list (UL) Narodne vlade SHS v Ljubljani, 12. 11. 1918, št. 5, 63.

Naredba poverjeništev za narodno brambo, finance in socialno skrbstvo.

224 Prim. Peter Pavel Klasinc [et al.], *Vojni invalidi: pravna zaščita in*

med ljudstvom širile neosnovane govorice, po katerih naj bi vojni invalidi »izgubili doseganje pokojnine, vzdrževalnine, podpore in sploh vso socialno pomoč.« Narodna vlada SHS je tem govoricam ostro nasprotovala z objavo v uradnem listu z dne 18. novembra 1918 in se zavezala, da bo vprašanje vdov, sirot in vojnih invalidov ter njihovi preskrbi skušala »temeljito rešiti, ker se zaveda svoje velike naloge v tem pogledu.« Ob tem so še navedli, da bodo vsi zakonski predpisi kolikor mogoče izhajali iz načela, da imajo vsi tisti, ki so v vojni »izgubili zdravje in zmožnost za delo, popolno pravico do preskrbe v največji meri, ki je sploh mogoča.«²²⁵ Že v 12. številki Uradnega lista pa je izšla posebna naredba vlade o zaposlovanju invalidov. V teh določbah so navedli, da imajo vojni invalidi prednost pri podelitvah državnih služb kakor tudi pri podeljevanju koncesij po državni upravi. K temu so sodile tudi nekatere olajšave oziroma ugodnejši državni krediti. V deveti točki so med drugim navedli: »Kadar je pri podelitvi služb izbirati med več invalidi, naj se po možnosti sprejema tisti, ki je bolj invaliden in potreben.« Te določbe o pridržanih službah za vojne invalide pa so v trinajsti točki naredbe posebej priporočali tudi vsem zasebnim zavodom, posebej pa bankam in delniškim družbam, ki bi naj na mestih vratarjev, slug, korespondentov, strojepiscev itd. dajali prednost vojnim invalidom. Vse to bo država tudi upoštevala.²²⁶ Oblast je decembra 1918 v uradnem listu objavila tudi poziv vsem vojaškim invalidom, da bodo vnovič poklicani k superarbitraciji (nadpregledu), »kjer se jim na novo prizna invalidna pokojnina. Nadpregledna komisija bo v kratkem začela z nadpregledi, ki se bodo za vse vojaške invalide, bivajoče na Kranjskem, Koroškem, Primorskem in v Istri, vršili pri vojnem dopolnilnem poveljništvu v Ljubljani. /.../«²²⁷

organiziranost vojnih invalidov na Slovenskem (ur. Božo Repe), Zveza društev vojnih invalidov, Ljubljana, 2005, str. 105–106. Odslej: Peter Pavel Klasinc, *Vojni invalidi*.

225 Uradni list (UL) Narodne vlade SHS v Ljubljani, 18. 11. 1918, št. 9, str. 17–18: Vojnim invalidom!

226 Prav tam, 23. 11. 1918, št. 12, str. 23: 115. Naredba celokupne narodne vlade SHS v Ljubljani o zaposlovanju invalidov.

227 Prav tam, 18. 12. 1918, št. XXIV., str. 51: Poziv vojaškim invalidom.

Leta 1919 so v novi državi v vseh pokrajinah uredili zneske začasnih invalidskih pokojnin: »V Sloveniji so jih določali po stopnjah invalidnosti: za 25- do 50-odstotne, 51- do 75-odstotne, 76- do 100-odstotne in 100-odstotne invalide v zneskih 360, 720, 1080 in 1800 kron letno.«²²⁸ Toda nove uredbe so bile zlasti po uvedbi oziroma menjavi nove valute (4 krone za 1 dinar) precej nepravilno določene do vseh tistih invalidov, ki so prihajali iz dežel nekdanje habsburške monarhije: »Invalidske in družinske pokojnine v prejšnjih avstro-ogrskih pokrajinah so bile za okrog 30 do 80 odstotkov nižje od pokojnin v Srbiji in Črni gori, ki so bile določene po srbski zakonodaji.«²²⁹

Popis invalidov in vojnih vdov so opravili leta 1921 na ministrstvu socialne politike. Kakor navaja France Kresal, je bilo takrat »v Sloveniji v mejah prve Jugoslavije evidentiranih 11. 467 invalidov in 31. 049 vojnih vdov z 49.182 nepreskrbljenimi družinskimi člani,« medtem ko je bilo v Kraljevini SHS »98.249 vojnih invalidov, 182.206 vojnih vdov in 363.961 nepreskrbljenih otrok in drugih vojnih sirot.«²³⁰ Leta 1923 so državne oblasti ustanovile posebne komisije in invalidsko sodišče za revizijo vseh invalidskih zadev, ki je število upravičencev na Slovenskem precej znižalo, in sicer na: »5577 vojnih invalidov in 11. 514 družin padlih, umrlih in pogrešanih vojakov prve svetovne vojne.«²³¹ Najverjetneje je ob teh državnih preverjanjih invalidski komisiji pisal tudi vojak Aleš Jaklič in v svojem zapisu podrobno poročal o vojaški poti, ki jo je prehodil v času prve svetovne vojne, kakor tudi o tem, kdaj in kje je bil ranjen in kako je potekalo njegovo zdravljenje:

»Dne 15. 4. 1915 sem šel k vojakom k nadomestnemu bataljonu 27. domobranskega pešpolka v Ljubljani. Od tu sem šel junija 1915 s [sic!] 10. maršbataljonom na fronto v Galico Rusko [sic!] in je bil

228 Peter Pavel Klasinc, *Vojni invalidi*, str. 106.

229 Prav tam.

230 France Kresal, Invalidi in vojne vdove kot trajne posledice prve svetovne vojne, njihov status, število in struktura, v: *Množične smrti na Slovenskem* (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 1998, str. 307.

231 Peter Pavel Klasinc, *Vojni invalidi*, str. 108.

moj komandir čete poročnik Stojasni.²³² Na fronti sem bil le kakih 14 dni v bližini Kolomeje²³³ in sem zbolel na prsih, nakar sem bil v raznih bolnicah. Menda meseca februarja 1916 sem prišel iz bolnice v Admond²³⁴ [sic!] h kadru od koder sem šel z marš bataljonom v Bischofshofen od tu smo šli na italijansko bojišče na Doberdob meseca junija 1916 in sem bil v na Dobrdo bu [sic!] dodeljen k črnovojniškemu bataljonu (Landšturm bataljon) št. 157. Pri tem bataljonu sem služil do meseca januarja 1917 cel čas v strelskih jarkih. Nato sem bil kakih 6 tednov v [nečitljivo – morda ‚v zaledju“?] v jurišnem kurzu. Nato sem bil dodeljen takozvanemu šturmbataljonu²³⁵ in smo bili za Koroško fronto v vasi Mauten.²³⁶ Nato se je naš bataljon udeležil zmagovite jesenske ofenzive leta 1917 in sem bil dne 25. novembra 1917 zjutraj ob 7. uri kake 3 ure stran od mesta Feltre²³⁷ ranjen na glavi od italijanske infanterijske krogle. Tu je bil pri tem šturmbataljonu moj komandant čete poročnik neki Čeh Kiljanek in vodnik četovodja Bogataj, ki je kasneje baje padel. Slovenci smo bili pri tem bataljonu le štirje, to je jaz, pok. Bogataj, Koprivec Miha rudar Loke št. 77, Trbovlje, sodni okraj Laško in Arlič Miha, ki je bil svoj čas pristojen v občino Prevalje in bom njegov naslov invalidskemu sodišču sporočil v kratkem. Imenovana Koprivec Miha in Arlič me sicer nista videla, ko sem bil ranjen, pač pa so jim to takoj še tistega dne oz. tisto uro, ko sem bil ranjen, povedali tisti tovariši, ki so me videli, da sem dobil strel v glavo odnosno ranjenega v glavo. Prvo zdravniško pomoč so mi nudili italijanski zdravniki vojaški, ki so mi v bolnici v Feltre iz glave vzeli kroglo. Nato sem bil v bolnici v Udine v takozvanem rezerve

232 Najbrž je bil to poročnik Karl Stiasny, ki je septembra 1915 napredoval v nadporočnika.

233 Kolomeja (Kolomyia ukr.) – mesto v današnji Ukrajini.

234 Admont – mesto na avstrijskem Štajerskem, kjer je bil vse do leta 1918 sedež nadomestnega kadra 27. domobranskega pehotnega polka (pozneje preimenovanega v 2. gorski strelski polk).

235 Šturmbataljon oziroma jurišni bataljon. Vsaka pehotna divizija je imela svoje jurišne bataljone. Ljubljanski 2. gorski strelski polk je bil v sestavu 44. strelske divizije in je torej prispeval moštvo za šturmbataljon št. 44.

236 Mauthen – manjši kraj na avstrijskem Koroškem pri Šmohorju (Hermagorju).

237 Feltre – mesto v severni Italiji v deželi Veneto.

špital št. 3 Ljubljana.²³⁸ V tej bolnici sem bil od meseca decembra 1917 do meseca januarja 1918. Nato sem bil odposlan v Ljubljano v deželno bolnico oddel. 7 (živčne bolezni) radi strela v glavo. Tu sem bil približno 14 dni in me je zdravil profesor dr. Robina.²³⁹ Nato sem bil približno en mesec na 1. oddelku in me je zdravil primarij dr. Derganc.²⁴⁰ Nato sem bil menda od meseca marca 1918 do meseca avgusta 1918 v vojaški garnizijski bolnici na Dunaju v Ditrihgasse št. 44 III. okraju. Iz te bolnice na Dunaju sem bil meseca avgusta 1918 odpuščen na dopust za nedoločen čas. Menda meseca septembra 1918 ali začetkom oktobra 1918, sem bil klican v Ljubljano k nadpregledu²⁴¹ v Židanovo hišo na Poljanski cesti. Nato sem bil prvič pregledan od komande ljubljanskega vojnega okroga v invalidnem domu dne 10./11. 1921 pri vojakih sem bil vedno redov. Kot voj. invalid sem bil v invalidskem domu v Ljubljani od meseca decembra 1918 do leta 1922. [*Naslov: Arlič Miha, posestnik, Pris[t]ava št. 8, p. Pilštain, okrajno sod. Kozje, srez Šmarje pri Jelšah.*]²⁴²

Takšni ohranjeni zapisi, ki predstavljajo pravo malo bogastvo podatkov o vojaški poti in usodi posameznika, danes niso prav pogosti in morda zato Jakličevo pričevanje toliko bolj zasluži, da se ga na tem mestu tudi objavi in tako ohrani.

Vojni in vojaški invalidi so, kakor je zapisal France Kresal, imeli pravice do družinskih in invalidskih dodatkov, do invalidnine in brezplačnega zdravljenja, že omenjenih prednosti pri zaposlovanju v državnih službah, kakor tudi do protez in drugih ortopedskih pripomočkov, podpor, brezplačnih voženj in »pravico do dosmrtnega vzdrževanja v invalidskih domovih ob popolni

238 Leta 1915 je bila rezervna bolnica št. 3 nameščena v objektih domobranske vojašnice v Ljubljani. Tam je delovala do preboja na Soči, ko so jo premaknili bližje novi frontni črti.

239 Najverjetneje se je v zapisu zmotil in je v resnici šlo za dr. Ivana Robido (1871–1941), ki je bil takrat primarij na oddelku za živčne in duševne bolezni v ljubljanski deželni bolnišnici.

240 Omenjeni 1. (kirurški) oddelek ljubljanske bolnišnice je takrat vodil primarij dr. Franc Derganc st. (1877–1939).

241 Šlo je za postopek t. i. superarbitracije oziroma zdravniškega nadpregleda.

242 Dokument hrani Jože Anderlič.

Dne 15. 4. 1915 sem šel k vojakom k nadom. sturmu bataljonu 27 domobranskega polka v Livčjani. Od tu sem šel junija 1915 s 10 mas' bataljonom na fronto v Galico Rusko in je bil moj komandir čete poročnik Stojasni. Na fronti sem bil le kakih 24 dni v bližini Kolomeje in sem zbolel na prsih, nakar sem bil v raznih bolnicah. Menda meseca februarja 1916 sem prišel iz bolnice v Admard k kadru odhoda sem šel s mas' bataljonom v Bischofsstaden ot tu smo šli na italijansko bojišče na Dobrodob meseca junija 1916 in sem bil na Dobrodobu dodeljen k enovojnostnemu bataljonu (: Landsturm bataljon :) 1157. Pri tem bataljonu sem služil do meseca januarja 1917 cel čas v strelskih jarkih. Nato sem sem bil kakih 6 tednov v taborju v je inem kurcu. Nato sem bil dodeljen takorvanem sturm-bataljonu in smo bili na Karosko fronto v vasi Mariten. Nato se je naš bataljon udeležil smagovite jesenske ofenzive leta 1917 in sem bil dne 25 novembra 1917 zjutraj ob 7 uri hake 3 ure stran od mesta Belate ranjen na glavi od italijanske infanterijske krogle. Tu je bil pri tem sturmbataljonu moj 8 komandant čete poročnik neki Etek Leh Keljaneh in vodnik četavodja Bogataj, ki je kasneje baje pradel. Slovenci smo bili pri tem bataljonu le stiveje, to je jaz, nek. Bogataj, Koprivec Miha rudar Lake št 77 Tebovly sodni okraj Laško in Stelic Miha ki je bil svoj čas pristojen v opicini Prevalje in bom njegov naslov invalidskemu sodišču v Prathem sporočil.

Slika 18: Del poročila Aleša Jakliča.

Vir: Hrani Jože Anderlič.

nesposobnosti.«²⁴³ Koliko je bilo takšnih vojaških invalidov iz šentrupertske župnije in v kolikšni meri so bili deležni državne pomoči, je za zdaj še odprto vprašanje za morebitna nadaljnja raziskovanja. Že zapis Aleša Jakliča pa opozarja, da je takšnih nekaj zagotovo bilo.

Pogled novega župnika na šentrupertsko župnijo leta 1919

Šentrupertski župnik Mervec je še dočakal združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo, potem pa je 22. decembra 1918 za vedno zatisnil oči. Pokojnega župnika so pokopali dva dni pozneje, 24. decembra ob 11. uri dopoldne.²⁴⁴ Iz zahvale, ki jo je *Slovencu* poslal takratni mirenski župnik, gre razbrati, da je bilo vreme tega dne izjemno neugodno. Prav zato se je izrecno zahvalil vsem, ki so se udeležili pogreba »ali kakorkoli izkazali zadnjo čast« umrlemu šentrupertskega dušnemu pastirju.²⁴⁵ Župnijo je po smrti župnika sprva vodil Peter Natlačen, dotedanji kaplan pri Sv. Petru v Ljubljani, na novo mesto pa so ga kot novega župnika slovesno umestili 6. marca 1919.²⁴⁶ Natlačen je že po treh mesecih delovanja v Šentrupertu moral za obisk škofa Jegliča ob kanonični vizitaciji pripraviti spomenico. Kljub temu da je tam deloval šele kratek čas, je že zbral nekaj vtisov in o tamkajšnjih ljudeh in okolju zapisal: »Ljudstvo v tej župniji je še dosti dobro. Treba je znati ravnati z njim, in doseže se lahko veliko dobrega. Ostro in trdo besedo težko prenese, zlepa se rado obrne in poslušna. Pravo dolensko ljudstvo je. Da se nahujskati hitro, pa tudi potolažiti. Trdnega značaja nima, dasi je v tej župniji tudi dosti prav kremenito značajnih naših mož.

243 France Kresal, Invalidi in vojne vdove kot trajne posledice prve svetovne vojne, njihov status, število in struktura, v: *Množične smrti na Slovenskem*, str. 310.

244 *Slovenec*, 23. 12. 1918, str. 6.

245 *Slovenec*, 9. 1. 1919, str. 4.

246 *Ljubljanski škofjski list*, 1919, št. 3, str. 32.

/.../« Ob tej zanimivi oceni pa je zapisal tudi, da so se ljudje takrat že »razvneli za nove zvonove.« V ta namen so zbirali denarna sredstva, saj se jim je tožilo po lepem cerkvenem zvonjenju. Hkrati s prizadevanjem za zunanjo obnovo župnijskih poslopij in cerkva so se takrat odločili tudi za duhovno prenovo župnije. V ta namen je novi župnik junija 1919 zapisal, da se bo tiste jeseni priredil veliki sv. misijon. »Določen je za november od 16 – 23. tega leta. Vodili ga bodo oo. jezuitje iz Ljubljane.« Upal je, da bo prav misijon prinesel vsem skupaj »obilno duhovnega sadu.«²⁴⁷

Namesto sklepa

Smrt župnika Janeza Merveca bi lahko v nekem oziru simbolno pomenila tudi dokončno slovo od do tedaj znanega sveta in habsburške monarhije. Kljub bridkim izkušnjam in velikim vrzelim, ki jih je v šentrupertskih družinah pustila prva svetovna vojna, in težavam, s katerimi so se soočali v novih okoliščinah, so ljudje skoraj gotovo zrlji v prihodnost s precejšnjo mero optimizma in si ob tem želeli, da se prestane vojne stiske ne bi nikoli več ponovile. Kljub temu pa se je njihov do tedaj poznani svet porušil in na njegovih temeljih je rasel nov. Konec prve svetovne vojne je namreč pomenil tudi zaton in razpad štirih imperijev (Avstro-Ogrska, Rusija, Nemško cesarstvo, Osmanski imperij). Ruski imperij je ob tem že v jeku prve svetovne vojne doživel leta 1917 še t. i. oktobrsko revolucijo, ki so jo vodili boljševiki. Ti so obračunali tudi z abdiciranim ruskim carjem in njegovo družino, v krvavi državljanski vojni pa nato še s svojimi nasprotniki ter ustanovili sprva Rusko Sovjetsko Federativno Socialistično Republiko, pozneje, leta 1922 pa (s priključitvijo še drugih republik) Sovjetsko zvezo.

Namesto razpadlih imperijev so nastajale nove države, na mirovnih pogajanjih so zmagovalci določali in izrisali novo podobo sveta, ki je bil ustvarjen po meri zmagovalcev. Na nove meje so se morali

247 NŠAL/ŠAL, Vizitacije, fasc. 15, Promemoria za župnijo Št. Rupert 1919.

privaditi tudi Slovenci. Po kratkem obdobju Države SHS je 1. decembra 1918 prišlo do združitve s Kraljevino Srbijo in nastala je nova Kraljevina Srbov, Hrvatov, Slovencev (od l. 1929 Kraljevina Jugoslavija). Velik del slovenskega prebivalstva pa ni bil vključen v novo domovino, pač pa se je znašel v okviru drugih držav. Primorsko je tako zasedla Kraljevina Italija, sklicujoč se pri tem tudi na tajni Londonski sporazum iz aprila leta 1915,²⁴⁸ zaradi katerega se je tudi priključila antantnim silam; izven domovine pa so ostali tudi Slovenci na Koroškem, ki je po plebiscitu leta 1920 pripadla Nemški Avstriji.²⁴⁹ Podobno se je godilo tudi Madžarom, ki so jim s Trianonsko pogodbo (4. junij 1920) določili precej okrnjene meje; Transilvanijo, dele vzhodne Ogrske so denimo dobili Romuni, Vojvodino Srbi ...²⁵⁰ Tako kot Madžarom se je godilo tudi Nemčiji, ki je po podpisu mirovne pogodbe v Versaillesu (28. 7. 1919) ostala brez Alzacije in Lorene (oboje dobi Francija), Malmedya in Eupena (priključena Belgiji), nekaterih delov Zahodne Prusije, Pomorjanskega, Šlezije, ki so postali del Poljske, prav tako pa je ostala brez vseh svojih kolonij, ki so jih prevzele Francija, Belgija, Velika Britanija, posamezne delce kolonij pa so prisodili tudi Japonski in Portugalski ter Avstraliji in Novi Zelandiji. Prav tako so od Nemčije terjali visoke finančne reparacije nekaterim antantnim državam, zahtevali pa so tudi, da se nemške oborožene sile omeji na stalno število vojakov na 100.000 mož ter prepove trgovanje in proizvodnjo orožij. Omejena je bila tudi nemška vojna mornarica, letalske sile pa so bile prepovedane.²⁵¹ Vse te dokaj ostre zahteve, ki so bile v veliki meri plod francoskih prizadevanj za slabitev Nemčije, so dejansko zanetile nezadovoljstvo in porajanje novih ekstremnih ideologij, ki so nazadnje pripeljale do

248 Tajni sporazum, glej: <http://www.firstworldwar.com/source/london1915.htm> (zapis z dne 16. 6. 2018).

249 O koroškem plebiscitu leta 1920 glej: Janko Pleterski, *Koroški plebiscit 1920: poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu*, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 2003. Dostopno tudi na spletu: <http://sistory.si/11686/30410> (zapis z dne 15. 6. 2018).

250 Trianonska pogodba na spletu: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon (zapis z dne 16. 6. 2018).

251 Člene versajske mirovne pogodbe je moč najti tudi na spletu. Glej denimo: <http://www.firstworldwar.com/source/versailles.htm> (zapis z dne 16. 6. 2018).

tega, da se je čez dobri dve desetletji v Evropi spet slišalo topotanje vojaških škornjev, drdranje strojnic, tankov in novega orožja, ki so ga v tem času ustvarili v vojaških tovarnah. Ljudje so bili tako znova priča še hujšim viharjem nove vojne, ki je posledično dodobra zasenčila življenje šentrupertskih faranov v letih 1914–1918. Pričujoči zapis tako predstavlja le skromen poskus osvetlitve dogodkov in življenja v šentrupertski župniji v času prelomnih sprememb pred stotimi leti.

POVZETEK

Župnijo Šentrupert je leta 1913 obiskal ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič in tamkajšnji mladini podelil zakrament sv. birme. Škof se je takrat seznanil tudi z razmerami v župniji in duhovnim napredkom, ki se je kazal predvsem v cvetočem delovanju nekaterih bratovščin in različnih družb za dekleta in žene. Vse takrat zastavljene nadaljnje načrte pa je prekinila vojna. Možje in fantje so odhajali na fronto, domači pa so v težkih časih na svoj način želeli preživeti te težke preizkušnje. Vključevali so se v različne humanitarne projekte, zbirali sredstva za pomoči potrebne itd. Bližino vojnega gorja so spoznavali preko vojnih ujetnikov ali beguncev, ki so se znašli v šentrupertski župniji. Vojno so spoznavali tudi prek sporočil in obvestil o ranjenih in padlih vojakih, o katerih danes vemo le malo. Pričujoča knjiga skuša vsaj nekoliko osvetliti spomin na te težke čase in obenem prinaša tudi prvi poskus sestavljenega še nepopolnega seznama padlih in izginulih domačinov, ki so se bojevali na različnih frontah in v različnih vojskah. Kot zanimivost je morda potrebno navesti tudi šentrupertskega domačina, ki se je leta 1918 kot ameriški vojak bojeval na zahodnem, francoskem bojišču in tam, tik ob koncu vojne, tudi preminil. Naj bodo pričujoče vrstice, spisane po stotih letih od teh tragičnih dogodkov, tisti skromen spomenik, ki bo vsaj nekoliko obrisal prah s spomina na te slovenske može in fante iz šentrupertske fare, ki so se v jeku prve svetovne vojne znašli na bojnih poljanah in mnogi tam tudi obležali.

SUMMARY

In 1913, Anton Bonaventura Jeglič, Bishop of Ljubljana, visited the Šentrupert parish and conferred the sacrament of confirmation to the local youth. At that time, the Bishop was acquainted with the situation in the parish and the spiritual advancement that was evident from the flourishing work and activities of some brotherhoods and different associations for girls and women. All further plans were interrupted by the war. Men and boys went to the front, and the rest of the family tried to survive these difficult times in various ways. They were involved in diverse humanitarian projects, collected funds for those in need of help, etc. They learnt about the consequences of war from military prisoners or refugees that came to the Šentrupert parish. People also became acquainted with the war through messages and notifications on wounded and dead soldiers, of whom there is little known today. This book tries to highlight the memory of those difficult times and at the same time represents the first (incomplete) list of the dead and missing locals who fought on different fronts and in different armies. As an interesting detail, let us mention the local from Šentrupert who fought on the western, French battlefield as an US soldier in 1918 and also died there at the very end of the war. Let these lines, written over a hundred years after these tragic events, be a modest monument that will recall the memory of Slovenian men and boys from the Šentrupert parish who were sent to the battlefields during the First World War, and many of whom, unfortunately, did not return.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Pfarre Sankt Ruprecht wurde 1913 von dem Laibacher Bischof Anton Jeglič Bonaventura besucht. Er erteilte der dortigen Jugend das Sakrament der heiligen Firmung und machte sich gleichzeitig mit den Zuständen in der Gemeinde vertraut, deren geistige Aufbruchstimmung an der regen Geschäftigkeit verschiedener Jungengruppen und Mädchen- und Frauenvereine zu erkennen war. Den rosigen Zukunftsplänen setzte jedoch der Erste Weltkrieg ein jähes Ende. Die Männer und Jungen wurden an die Front geschickt. Die restlichen Bewohner versuchten indes, die harten Zeiten auf ihre Art und Weise zu meistern, sie halfen bei zahlreichen wohltätigen Projekten mit, sammelten Gelder für Bedürftige usw. Vom Kriegselend erfuhren sie anhand der Berichte jener Kriegsgefangenen und Flüchtlinge, die es nach Sankt Ruprecht verschlug. Über den Kriegsverlauf hörten sie auch durch Nachrichten über verwundete oder gefallene Soldaten, über die man heute kaum etwas weiß. Das vorliegende Buch soll einen kleinen Beitrag dazu leisten, diese schweren Zeiten zu beleuchten und vor dem Vergessen zu bewahren. Gleichzeitig ist das Buch ein erster Versuch eine – noch unvollständige Liste – von gefallenen und verschollenen Einheimischen aufzustellen, die an mehreren Kriegsschauplätzen und in unterschiedlichen Armeen dienen mussten. Interessant ist auch die Geschichte jenes Mannes aus Sankt Ruprecht, der 1918 als amerikanischer Soldat im Westen an der französischen Front kämpfte und dort kurz vor Kriegsende fiel. Diese - ein Jahrhundert nach den tragischen Kriegereignissen verfassten Seiten - sollen als bescheidenes Denkmal und frommes Gedenken an die slowenischen Jungen und Männer dienen, die auf den Schlachtfeldern des Ersten Weltkriegs kämpften und von dort oftmals nicht mehr wiederkehrten.

KRATICE IN KRAJŠAVE

- ABT. – Abteilung
- ART. – Artillerie
- AS – Arhiv Republike Slovenije
- AUSL – Arhiv uršulinskega samostana v Ljubljani
- BAON – Bataillon
- BRIG. – Brigade
- FJB – Feldjägerbataillon
- GEB. – Gebirg
- GEB. SCH. RGT. – Gebirgsschützenregiment
- I.R. – Infanterie-Regiment (pehotni polk)
- KA – Kriegsarchiv
- L(D)ST. – Landsturm
- LDST. IR. – Landsturminfanterieregiment
- LIR – Landwehr-Infanterie-Regiment
- LIR. – Landwehrinfanterieregiment
- MMK – Mrliška matična knjiga
- NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
- NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
- ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv
- PMK – Poročna matična knjiga
- RMK – Rojstna matična knjiga
- SA – Status animarum
- SANANST. – Sanitätsanstalt
- SAPP. – Sappeur
- TK – Totenkartei
- VL – Verlustlisten
- ŽA – Župnijski arhiv

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI:

Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1193 Ude Lojze, škatla 73, ovoj 1648: Dr. Aleksander Lunaček, Prispevek h koroškim bojem meseca januarja 1919.

Arhiv uršulinskega samostana v Ljubljani (AUSL)

- Klementina Kastelec, *Vojna kronika 1914–1918*, fasc. 9.

Österreichische Staatsarchiv/Kriegsarchiv (ÖSTA/KA):

- Totenkartei des Weltkrieges (TK), karton 143 (Bisgac).
- ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 1–1700, karton 1, Nr. 678, Bartolj Josef.
- ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 1–1700, karton 1, Nr. 790, Gorenc Anton.
- ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 20.001–21.600, Nr. 20116, Sluga Anton.
- ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 6801–8400, karton 5, Nr. 7465, Pirman Florian.
- ÖSTA/KA, VL ProtMeld, Prot. Meld. 20.001–21.600, karton 12, Nr. 20128, Mikec Josef.
- ÖSTA/KA, Militärmatriken – Sterb-Matriken, Nr. 01523, Sterb. Reg. Infanterie Reg. Nr.17, 1914–1915.

Nadžkofjski arhiv Ljubljana (NŠAL)

- NŠAL, ŠAL V., Vízitacije, fasc. 13, Promemorija župnije sv. Ruperta na Dolenjskem 1913.
- NŠAL, ŠAL V., Vízitacije, fasc. 15, Promemorija za župnijo Št. Rupert 1919.
- NŠAL/ŽA Šentrupert – prepisi (RMK, MMK, PMK) za obdobje 1914–1918.
- NŠAL/ŽA Šentrupert – Status animarum.
- NŠAL/ŽA Šentrupert – Status animarum (vloženi dopisi – razglasitve za mrtvega).
- NŠAL/ŠAL V., fasc. 352: Zvonovi (seznam zvonov po župnijah za oddajo Vojni upravi 1916, Poljane/Dol. Toplice – Ž), Šentrupert.

Nadžkofjski arhiv Maribor (NŠAM)

- Pastoralne konference, Pastoralne konference za leto 1915, šk. 12.

ČASOPISJE IN TISKANI VIRI:

- *Bogoljub*: 1916.
- *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiarum dioecesis Labacensis inuente anno*: 1914, Ljubljana, 1914.
- *Dan*: 1914.
- *Dolenjske novice*: 1913, 1914, 1915, 1916, 1917.
- *Domačin*: 1914.
- *Domoljub*: 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918.
- *Državni zakonik za kraljevino in dežele, zastopane v državnem zboru*, kos LIV, str. 411. Dostopen na spletu: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsl&datum=19120304&seite=00000411> (zapis z dne 25. 5. 2018).
- *Gorenjec*: 1912, 1913, 1915.
- *Gorica*: 1901.
- *Ilustrirani glasnik*: 1915.
- *Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani, 1914/1915*, Ljubljana, 1915.
- *Letopis Cerkve na Slovenskem 2000: stanje 1. januar 2000*, Ljubljana, 2000.
- *Ljubljanski škofjski list*, 1913, 1915, 1919.
- *Občinska uprava* 1906.
- *Sava*: 1914.
- *Seznam izgub (Verlustliste)*, 1914, 1915, 1916.
- *Slovenec*: 1901, 1913, 1914, 1915, 1917, 1918, 1919, 1935.
- *Slovenski narod*: 1913, 1914, 1918.
- *Tedenske slike*: 1915.
- *Učiteljski tovariš*: 1915.

LITERATURA:

- Ajlec, Kornelija. Vojaške preskrbnine in pokojnine v prvi svetovni vojni: zakonodaja in izvedba, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 2015 (št. 2), str. 126–142.
- Bernik, France. *Zgodovina fare Domžale: svojim faranom doma in na ptujem v spomin na veliko dobo farne in domovinske ljubezni spisal Franc Bernik*, Domžale, 1923.
- Barbo, grof Robert. *Bela kroglja*, Satura, Ljubljana, 1935.
- Biwald Brigitte. *Von Helden und Krüppeln: Das österreichisch-ungarische Militär-sanitätswesen im Ersten Weltkrieg* Bd. 1, Öbv et Hpt, Wien, 2002.

- Capuder, Karol. *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, Karantanija, Ljubljana, 2005.
- Car, Pavel. *Slovenci – junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja (od 1757 do 1918)*, Signum laudis, Ljubljana, 2017.
- Finžgar, Fran Saleški. *Izbrana dela VII, Leta mojega popotovanja*, Celje, 1962.
- Hawlina, Otto. *Galicija 1914*, v: *Nova Atlantida*, letnik 4, 1997, št. 13/14, str. 106–139.
- Hobsbawm, Eric. *Čas skrajnosti*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 2000.
- *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja* (ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar), Celjska Mohorjeva družba, Celje–Ljubljana, 2015.
- Jereb, Janez. *Jerebova kronika župnije Škocijan pri Turjaku*, v: *AES 29*, Ljubljana, 2007.
- Klasinc, Peter Pavel [et al.]. *Vojni invalidi: pravna zaščita in organiziranost vojnih invalidov na Slovenskem* (ur. Božo Repe), Zveza društev vojnih invalidov, Ljubljana, 2005.
- Kosmač, Filip. *K. u. k. 97. Infanterie Regiment „Freiherr von Waltstätten“: viribus unitis, S. I., s. a. 200?*
- Kresal, France. *Invalidi in vojne vdove kot trajne posledice prve svetovne vojne, njihov status, število in struktura*, v: *Množične smrti na Slovenskem* (ur. Stane Granda, Barbara Šatej), Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 1998, str. 307–313.
- Likar, Sebastijan. *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, v: *AES 27*, Ljubljana, 2005.
- Lukan, Walter. *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«?: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*, Zbirka zgodovinskega časopisa 47, Znanstvena založba Filozofske fakultete: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 2014.
- Lukan, Walter. *Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pregled*, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Mohorjeva Družba, Celje, 1992.
- Matičič, Ivan. *Skozi plamene prve svetovne vojne*, Borec, Ljubljana, 1966.
- Novak, Alojzij. *Črniška kronika: frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 2014.
- Pichlík, Karel. *Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni*, Borec, Ljubljana, 1968.
- Pleterski, Janko. *Koroški plebiscit 1920: poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu*, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 2003. Dostopno tudi na spletu: <http://sistory.si/11686/30410> (zapis z dne 15. 6. 2018).
- Rahten, Andrej. *Prestolonaslednikova smrt: po sledih slovenskih interpretacij sarajevskega atentata*, Cankarjevega založba, Ljubljana, 2014.
- Rauchensteiner, Manfred. *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger-Monarchie*, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 2013.
- Simić, Marko. *Po sledih soške fronte*, Ljubljana, 1996.
- Sitar, Sandi. *Letalstvo in Slovenci: I, Pionirsko obdobje in prva svetovna vojna*, Borec, Ljubljana 1985.
- Stavbar, Vlasta. *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje: Slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906–1918)*, Založba Pivec, Maribor, 2017.

- Steklasa, Ivan. *Zgodovina župnije Šent Rupert na Dolenjskem*, Ljubljana 1913.
- Šimac, Miha. Vojaška zdravstvena in duhovna oskrba v Ljubljani 1914–1918, v: Miha Šimac in Katarina Keber, *Patriae ac humanitati*, ZRC SAZU, Ljubljana 2011.
- Škerjanec, Martin. *Imenik vojnikov ljubljanske pehote 17 po prevratu leta 1918*, Ljubljana, 1919.
- Štepec, Marko. Sarajevski atentat, v: *Take vojne si nismo predstavljali* (ur. Marko Štepec), Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, 2014.
- Ude, Lojze. Boji v Rožu in Ziljski dolini leta 1918/19, v: *Jeklo in ljudje: jeseniški zbornik II.*, 1969.
- Zupanič Slavec, Zvonka. *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem v času med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891–1967)*, Inštitut Za varovanje Zdravja RS, Ljubljana, 2005.

SPLETNI VIRI:

- <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsl&datum=18960304&seite=00000743> (zapis z dne 30. 5. 2018).
- <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vll> (zapis z dne 15. 5. 2018).
- <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=23834&it=0> (zapis z dne 20. 5. 2018).
- <http://www.firstworldwar.com/source/versailles.htm> (zapis z dne 16. 6. 2018).
- http://www.marine-infanterie.de/html/4_10.html (zapis z dne 14. 6. 2018).
- <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi884373/> (zapis z dne 6. 6. 2018).
- Justin Arhar, glej: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi130434/> (zapis z dne 6. 6. 2018).
- Kratek sumarni pregled o balkanskih vojnah, glej npr.: <http://countrystudies.us/bulgaria/12.htm> (zapis z dne 20. 4. 2018).
- Tajni londonski sporazum 1915, glej: <http://www.firstworldwar.com/source/london1915.htm> (zapis z dne 16. 6. 2018).
- Trianonska pogodba na spletu: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon (zapis z dne 16. 6. 2018).
- Verordnungsblatt für die kaiserliche-königliche Landwehr, 30. 4. 1919, str. 877. Dostopno na spletu: <http://www.digitalniknihovna.cz/dsmo/view/uuid:f77d597d-98d1-43e0-8abf-157e226bbdbf?page=uuid:eb8309a4-a759-11e6-90fa-005056b73ae5&fulltext=St.%20Ruprecht> (zapis z dne 6. 6. 2018).
-

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(4974Šentrupert)“1914/1918“

ŠIMAC, Miha

Pod cesarskim orlom : Šentrupert na Dolenjskem v času prve svetovne vojne : 1914-1918 /
Miha Šimac ; [prevod angleškega povzetka Maja Kovačič, prevod nemškega povzetka
Barbara Katarina Anderlič]. - 1. izd. - Ljubljana : Reitenburg, 2018

ISBN 978-961-288-848-0

297075968

UNTERKUNFT
GEBÄUDE

Kommandierten

TS-
E

abteilung

MIHA ŠIMAC

POD CESARSKIM ORLOM
ŠENTRUPERT NA DOLENJSKEM
V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE
1914–1918

Vojna vihra širom Evrope je za vedno vzela mnogo mladih Slovencev, ki jih je cesar poklical braniti domovino, posledice vojne pa so na tak ali drugačen način občutili vsi prebivalci. Tako je bilo tudi v Šentrupertu in okolici, kjer je po do sedaj zbranih podatkih padlo preko 100 mož. Dr. Miha Šimcu gre za pričujoče delo izjemno priznanje, saj je praktično iz nič sestavil bralcu prijazno knjigo, padlim in pozabljenim Šentruperčanom pa za vedno postavil dostojen pomnik.

/Iz recenzije dr. Jureta Volčjaka/

Dr. Miha Šimac (1981), asistent Pri Katedri za zgodovino Cerkev in patrologijo na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z raziskovanjem zgodovine Cerkev, vpetostjo le-te v družbo habsburške monarhije, zlasti pa z obdobjem prve svetovne vojne in vojaške duhovščine.